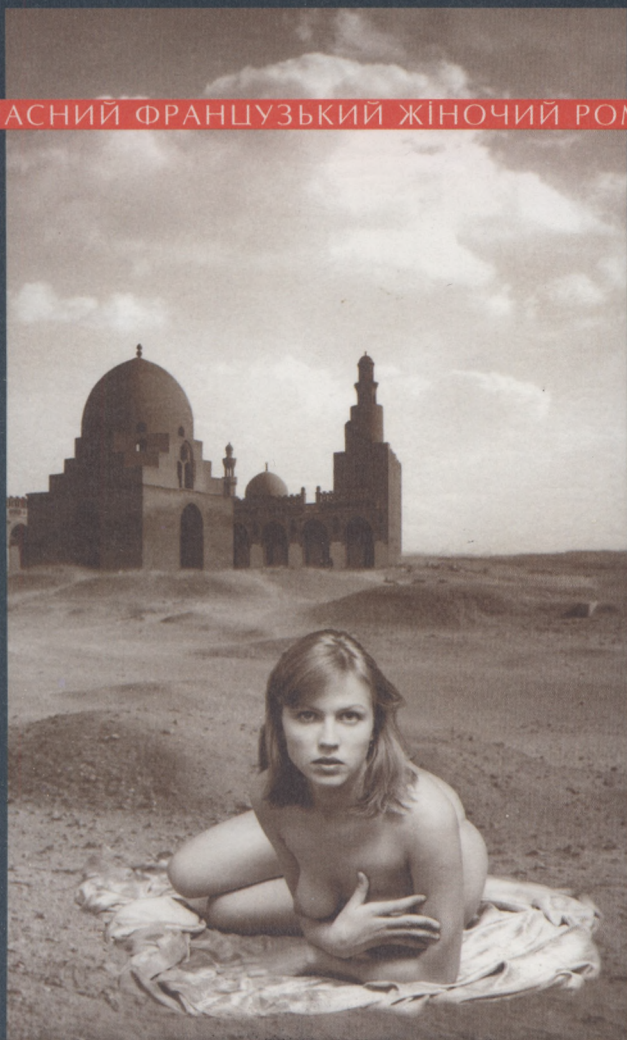

Венера Курі-Гата
ПОЛОНЯНКИ МИСУ ТЕНЕС

Vénus Khoury-Ghata
LES FIANCÉES DU CAP TÉNÈS

СУЧАСНИЙ ФРАНЦУЗЬКИЙ ЖІНОЧИЙ РОМАН

Vénus Khoury-Ghata

LES FIANCÉES
DU CAP TÉNÈS

Roman

J.-C. LATTÈS

Венера Курі-Гата

ПОЛОНЯНКИ
МИСУ ТЕНЕС

Роман

Переклад Євгенії Кононенко

Київ • 2002

Венера Курі-Гата

ПОЛОЇЯНКИ МИСУ ТЕНЕС

Переклад Євгенії Кононенко

ББК 84.4ФРА6—44

УДК 821.133.1—311.3

К 21

Перекладено за виданням:

Khoury-Ghata V. Les Fiancées du cap Ténès: Roman. —
Paris: Jean-Claude Lattès, 1995

Переклад з французької

Євгенії Кононенко

Обкладинка

Інокентія Вирового

Cet ouvrage, publié dans le cadre du Programme d'Aide
à la Publication SKOVORODA, bénéficie du soutien
de l'Ambassade de France en Ukraine.

Дане видання здійснено в межах програми
підтримки видавничої діяльності «СКОВОРОДА»
за сприяння Посольства Франції в Україні

© Éditions Jean-Claude Lattès, 1995

© Переклад, Є. Кононенко, 2002

© Обкладинка, І. Вировий, 2002

ISBN 966-664-033-3

© Дизайн, макет «Факт», 2002

23 вантоза року 5

Дюбуа-Тенвіль,
намісник Алжиру
громадянинові Талейрану,
міністру зовнішніх справ

Громадянине міністре,

Корабель «Ле Баннель», що мав на борту 200 моряків, 329 вояків і 9 жінок, а також чимало військового обладнання, 19 нівоза загубився біля берегів Берберії на захід від мису Тенес. Можливі наслідки того, що сталося, змушують мене здригнутися. Мешканці країв, де сталося це лихо, вчинили небувалий злочин. На привітання французів вони відповіли найбільш варварським способом. Вони поламали шлюпки, розламали пліт, обрізали мотузки, за допомогою яких моряки сподівалися дістатися берега. Вони пограбували й поділили між собою гроші та речі, що знаходились на кораблі. Французи, які врятувалися від жахів моря, були пограбовані, роздягнені, незважаючи на лютий холод, і вбиті або безжально загнані в гори. Більше двохсот з них загинули від рук варварів. Їхні тіла все ще знаходяться на узбережжі по дорозі на Оран. Деякі з потерпілих, серед яких, згідно з чутками, п'ять жінок, знаходяться в руках кабаїлів. Угоди Республіки та Директорії обумовлюють, що всі французькі кораблі, які висадилися на береги Африки, отримують підтримку й захист, а люди, речі й товари поважаються і відновлюються.

*З глибокою повагою до Вас
Дюбуа-Тенвіль, намісник Алжиру.*

На морі була буря, і здригалися гори. Мулуд все-таки прокинувся у своєму засмальцьованому бурнусі*, бо вітер почав здирати дах його хижки. Він гарчав у дюнах, гнув до землі пальми на подвір'ї медресе** і раптом замовк, щоб згодом завити десь там, у відкритому морі.

Хто там кричить біля Тенесу, коли найголовніший у селищі спить з усіма своїми дружинами і прислужницями? Ліхтар Мулуда блукає по чорнильному небу, потім по всій місцевості, шукаючи тих, хто кричать. Смуги світла вихоплюють вузьку стежку, що веде до села, дахи, мечеть, цвинтар з похилими надгробками і неспокійне грудневе море. На найвищій хвилі з'являється вогник, такий самий, як і в Мулуда.

— Море також має світильник, — каже він і тремтить від голови до п'ят.

Те, що видалось козареві ліхтарем, насправді було сигналом про допомогу. Неприкаяний корабель гине біля Тенесу. Він прибув із Франції, а саме з Тулону. Це з тих десяти військових кораблів, які послав Бонапарт для приборкання повстання рабів у Сан-Домінго. Риплять щогли. Густий дим рветься в небо з усіх його отворів.

---

* Бурнус — плащ із цупкої вовняної тканини з каптуром. — *Прим. ред.*

** Медресе — вища або середня релігійна школа у мусульманських країнах. — *Тут і далі крім спеціально відмічених випадків — примітки автора.*

Мулуд збігає з пагорба в чорну ніч. Він добре знає ці місця, які топче разом зі своїми козами відтоді як навчився ходити. Козар зупиняється перед першим же будинком, стукає у його двері, а потім по черзі в усі двері Тенесу:

— Прокиньтесь! Біля нас потопає корабель!

У вікнах з'являються заспані обличчя. Мляво розкриваються стулки дверей. І чого це корабель сів на мілину саме тут, якщо море Аллаха таке велике?

Ніхто не вірить козареві. У нього погана репутація, бо його будинок має дах із гілля — вітер, що проникає у його житло крізь щілини, спотворив його вуха. Коли світять зорі, у нього марення. Цей чоловік мажнун, тобто божевільний, бо народився, коли сідало сонце. До того ж козарів узагалі варто остерігатися. Вони випасають тварин, які походять від диявола.

Мулуд не розуміє, чому вони вагаються.

— В ім'я Аллаха, врятуйте цей корабель! Ганьба вам, якщо ці люди загинуть просто перед вашим селищем!

Але всі мовчать, і він веде далі:

— Якщо вони припливли сюди здалеку, то мають бути дуже багатими.

Напівсонні люди враз пробуджуються. У їхніх очах з'являються вогники. Вони поспішають до моря, до корабля, що димить. Мулуд певен, що ті, кого він покликав, врятують прибульців, адже вони не тягнуть із собою навіть кілків. Ці люди йдуть, хоча пісок дряпає їхні обличчя, в напрямку до плоту, що виринає поміж хвиль. У темряві миготять сотні постатей.

Серед нещасних з корабля штовханина й страшенна втома призвели до того, що найслабші просто на очах у своїх товаришів попадали у воду. А ті, хто дісталися суші, були занадто виснажені і не могли йти далі. І раптом з боку дюн пролунав крик — з'явилися мешканці Тенесу. Вони прийшли з кілками й смолоскипами, щоб кинутися до скель, де ховаються перелякані люди з корабля. Почулися звуки ударів. Все навкруги здригається від реву. Прокинулись чайки, які спали у заглибленнях скель, вони наповнюють небо жалісними криками. Одні потерпілі кидаються в море, від якого щойно врятувалися. Інші біжать на північ, і вітер жене їх туди. Але їх переслідує ціла навала. Разом із мешканцями Тенесу потерпілих переслідують гірці з сусідніх селищ, люди у звірячих шкурах. Вони добивають поранених, топчуть мертвих. Згодом крики стихають, усе заглушає вітер. Чутно лише поодинокі хрипи. Після галасу запановує мертва тиша. Навіть вітер стихає. Вирячивши очі, убивці оглядають поле різанини. Той, хто, вочевидь, є їхнім ватажком, віддає короткі накази. Одні слухають. Інші посміюються. Але ватажок збентежений. Він наказує усім заховати сліди свого лиходійства, а потім йти до нього.

— Треба вирішити долю жінок. Вони дістануться найсміливішим.

Мулуд, який зіщулився за скелею, впізнає голос Мокрана.

II

За годину в будинку Мокрана.

Із сотні потерпілих з кабайлами лишилися тільки четверо жінок, переляканих і промоклих до нитки. Це черниця, дві молоді жінки та дівчинка.

— Що ви зробили з чоловіками? — вигукує Мулуд перед натовпом. Їх було сотня, дві сотні, а то й більше!

Лунають незадоволені голоси. Звідки козар вміє рахувати? Тут рахують за допомогою пальців, травинок або камінців. Треба, щоб цей йолоп замовк. Через свою дурість він забув гасло Бані Хайя: «Кожен, хто прийшов з моря, є ворогом, грабіжником, що зазіхає на нашу худобу та наших жінок».

Мулуд повертається до скелястого берега. Ранкове сонце, що вийшло з-за скель, освітило напівзатоплений корабель. Навколо його носа плавають десятки потопельників. Над понівеченими тілами пораються кабайли. Вони роздягають їх, а потім складають їхні речі мулам на спини. Щогла, яка раптом пішла на дно із величезним гуркотом, змусила їх кинутися геть. Вони тікають зі своїми мулами, і дюни ковтають їх. Шум хвиль сильніший за шум кроків утікачів. Шкіряні чоботи, шпаги, гаптовані еполети вивищуються над сідлами. Мулуд упізнав погоничів мулів за їхніми голосами, що лунають, як удари батогів. Він бачив їх по базарах та ярмарках. Всі вони з Бані Хайя. Мертві, яких вони покидали голими, нагадують поламаних ляльок.

У дім до Мокрана все йдуть і йдуть, щоб подивитися на «чужоземок». І бачать, що вони змучені, як ті тишринські*

---

* Тишрин — жовтень.

курчата, і бліді, як стіни у зайї* . Їхнє біляве волосся нагадує лляне клоччя або погану вовну. Мабуть, повії, а то б чого б вони тяглися за цими чоловіками?

— Вони дуже здалека, це видно по їхніх безбарвних очах, — каже один старий.

— Вони сіли на корабель у Тулоні, у Франції, — уточнює талеб, учень медресе, єдиний, хто говорить по-французьки на всю Бані Хайя.

Елен Д'Аркур, дружині маркіза де Куртавре, двадцять три роки. Марі Бельтер — двадцять, матері Жанні (з ордену Дитя Ісус) — п'ятдесят, а сирітці Елізі тиждень тому виповнилося дванадцять.

Елен страшно в оточенні цих чоловіків, одягнених у звірячі шкури, які розмовляють грубою незрозумілою мовою. У салоні матері свого чоловіка, графині та заможної удови, вона не раз чула розповіді про викинутих на берег мандрівників — усі ці жахіття зринають в її пам'яті саме зараз. Чи є слова, здатні змалювати тих тубільців, які живуть поза законами, нападаючи на всякого мандрівника, чи то іспанець, мальтієць або француз, який раптом опинився на їхніх теренах? Їхнє кредо — справжній магометанин, щоб бути гідним цього імені, має вбити принаймні одного християнина в земному існуванні, щоб заслужити своє перебування в раю.

Мандрівниць роздивлялись зі здивуванням і цікавістю. Потім їх пожаліли й дали поїсти манки та кислого молока, подали сухий одяг. Бідахам нічого не лишалося, як переодягтися перед усім натовпом: їхня бліда плоть не могла схвилювати кабаїлів.

---

* Зауйя — святилище.

Марі, мати Жанна й Еліза слухняно зробили все, що їм звеліли. І тільки Елен не знімає свого мокрого одягу і нічого не їсть. Елен супроводжувала свого чоловіка, майора Жака де Куртавре. Марія їхала, щоб зустрітися зі своїм нареченим, капітаном Жаном Субіраном, Еліза супроводжувала матір Жанну до Сан-Домінго, де так багато християн.

— Чому саме до Сан-Домінго? — запитав вождь Бані Хайя.

Мати Жанна відповіла:

— Бонапарт, який втратив Луїзіану і Гайану, вирішив повернути собі цей острів і придушити повстання на чолі з чорним рабом на ім'я Туссен Лувертюр.

Було б значно краще, аби Елен де Куртавре на восьмому місяці вагітності лишилася у своєму фамільному палаці Куртавре, а не плавала по морю. Наче та вовчиця, що охороняє своїх вовчат, вона захищає руками свій живіт. Вона тремтить усім тілом, Марі тихо плаче, а маленька Еліза здригається від божевільного реготу. Марі певна, що це поганий сон. Скоро вона прокинеться в Порт-о-Пренсі. Наречений чекатиме її на пристані з розкритими обіймами, щоб назавжди притиснути до своїх грудей. І тільки мати Жанна зберігає спокій. Вона найстарша з усіх полонянок і єдина з них знає арабську, яку вивчила, коли була медсестрою у французькому загоні Жанни Д'Арк. Жителі Бані Хайя певні, що вона є матір'ю трьох дочок, тому всі вони іменують її Йемма Б'нет, тобто «мати дівчат». Вона намагається розтлумачити їм, що вона медсестра.

— Вона лікує хвороби, — пояснює всім таліб.

— Усі хвороби?

— Ті, які насилають люди, не Аллах. Її руки виганяють лихо, яке вона лікує травами. Вона знає їх усі, навіть ті, які в землі.

— Вона є марабу?

— Так, вона лікувальниця. Вона зменшує страждання людей, народжених на Півночі. Чому б не змусити її робити те саме для людей Півдня?

У натовпі чуються схвальні голоси.

— Аллах у своїй величі розбив цей французький корабель біля самого Тенесу, — вигукнув Мокран. — Скажіть цій жінці, що вона лишається з нами, якщо її візьме хтось із чоловіків.

Вся Бані Хайя не відводить очей від свого голови. Ніхто не хоче брати собі черницю. Мулудові соромно і за них, і за себе — за свої злидні. Їхнє мовчання додає йому відваги. І тремтливим козячим голосом він каже, що бере Йемму Б'нет під свій захист.

— Мій будинок не гідний її, але вона прикрасить його своєю присутністю. Я зроблю все, щоб її життя не було тяжким.

Хтось один засміявся, а за ним і сотні інших зустріли сміхом цю шлюбну пропозицію; всі, окрім, власне, зацікавленої особи.

Всі погляди звернулися до черниці. Чи прийме вона пропозицію козаря?

Мати Жанна простягла свою руку Мулудові. Її друга рука стискає руку Елізи.

— Я піду до тебе, але разом із цією дитиною. Я виховую її від самого народження. Крім мене у неї немає нікого в світі.

— Їй буде краще у мене. Вона вже може йти заміж.

Це сказав чоловік, одягнений у широкий шовковий плащ. Він видається заможним. Він не з племені Бані Хайя, а прийшов сюди, бо почув про загибель корабля і про те, що там є жінки на продаж.

— Їй тільки дванадцять років, — протестує черниця.

— Моєму синові тринадцять. Вони разом будуть учитися кохатися. Йому не подобається жодна дівчина з його земель. Ми перебрали для нього усіх дівчат від Далаа до Фрікіни. Мансур ніколи не бачив снігу. Йому сподобається її білосніжна шкіра.

В очах Елізи застиг жах. Чи до неї звертається цей чоловік у широкому плащі зі словами, яких вона не розуміє?

— Якщо буде треба, я понесу її на спині до самого кзару*. Такі маленькі ноги не створені для наших доріг.

У відповідь почувалися схвальні вигуки. Вони лунають з гарему**, з горлянок дружин Мокрана, які вчепилися у ґратки віконець. Вони всі мають однакове татуювання між брів. Коло з хни свідчить про їхню належність до одного дому.

Коли Елізу передали мандрівникові, усі погляди зосередились на Елен та Марі. Це нагадує купівлю коней. Чоловіки крутяться навколо цих двох жінок, як торгівці біля кобил. Вони перевіряють, чи достатньо сильні ці руки, щоб носити хмиз і воду з криниці. Ніхто нічого так і не вирішив.

---

* Кзар — місто в серці пустелі.

** Гарем — тут жіноча половина будинку в країнах мусульманського Сходу. — *Прим. ред.*

Раптом один із чоловіків, лице якого закрите шарфом, пробився крізь натовп до Марі.

— Семеро моїх дітей померли немовлятами. Хтось вирішив, що мої нащадки мають лежати на цвинтарі. Може, ця дівчина подарує мені сина, якому Аллах дозволить вирости?

Чоловік схопив Марі за руку і потягнув її до коня під деревом.

Ніхто не хоче Елен. Її вагітність відлякує. Дитина француза, убитого на березі, захоче помститися за свого батька ще до того, як навчиться носити зброю. Вона мріятиме вбити того, хто виховає її. До того ж маркіза не відповідає їхнім уявленням про жінку. Її журливий погляд лякає тих, хто й хотів би взяти її. Кожного з них вона може звинуватити в убивстві її чоловіка. Їхні руки, які вони ховають під свої бурнуси, забруднені його кров'ю. Елен пропонували тричі, але ніхто її не схотів. Всі розходяться, ховаючи очі від вождя, який вирішив виявити благородство і залишити Елен де Куртавре у себе, разом зі своїми численними жінками.

— Яюсь прогодуємо ще один рот, — сказав він, встаючи.

III

Чоловік із закритим обличчям посадив Марі на свого коня і рушив у бік гір. Діставшись до скелі, за якою було море, він поїхав так, щоб дівчина не бачила піщаного берега, який став незаритим цвинтарем. Марі може спитати його, чи брав він участь у тій різанині. Від страху вона мимоволі горнеться до нього. Він одночасно і боїться, і заспокоює її. Марі ще

й досі не бачила того обличчя, що ховається під чорною тканиною. Мускулясті чоловічі стегна стискають її, і вона тремтить від жаху, відчуваючи його дихання на своїй потилиці. Марі ні про що не думає, навіть про Жана Субірана, який мав зустріти її з «Ле Баннель» на пристані в Порт-о-Пренсі. Відтоді як вона ступила на землю Тенесу, вона більше не думає про нього. Узагалі, побачивши, як кабіли повбивали її супутників, а потім роздягли їхні мертві тіла, вона позбулася усіх відчуттів і тепер дивиться ніби збоку на своє просування крізь це крейдяне поле, і їй байдуже, куди вона тримає путь. Чоловік повинен знати дорогу, напевне, він тут часто їздить. Навкруги гола земля. Вітер, який панує в цій місцевості, виє поміж скель і порожніх стовбурів висохлих олив. Коли дорога пішла вгору, почали зустрічатися барани. Вони дуже виснажені, їхні неситі пики шукають поміж каміння якоїсь травички. Раптом Марі бачить якусь постать. Це пастух. Його астенічна постать загорнена в кашабія* кольору землі, і він не звертає на них жодної уваги. Він ніби вріс у землю, став частиною цієї сірої рослинності, цих тіней. Чоловік із закритим лицем зупиняє свою коняку посеред висохлого струмка і відкриває обличчя; він уперше заговорив. Він говорить напівіспанською-напівфранцузькою мовою, якої навчився від торгівців, що купують його врожай. Тричі повторює фразу, щоб Марі могла зрозуміти. Чоловік просить її змінити ім'я, щоб загубився слід французьких смертей, який може знайти його й помститися.

---

* Кашабія — одяг з вовни.

— Тебе зватимуть Маріам, як мою матір.

Він рушає, і шарф знову закриває його лице.

Чим вище вгору, тим одноманітніше стає все навкруги.

У селищах, що зустрічаються на їхньому шляху, усього-на-всього по кілька будинків і цвинтар. Землянок стільки ж, скільки й надгробків. Жінки з миртом у руках ходять навколо могильних плит.

Вони їдуть до ранку. Сонце стає палючим, пече Марі спину. Її голова схиляється на його плече. У неї паморочиться в голові. Вона хоче їсти й дуже хоче пити. Але її супутник не збирається зупинитися. Розкішні оливи з рясними плодами зовсім не ваблять його. Він жене свою худобину до руїни, силует якої постає на тлі пальм. Він каже, що то будинок. Його власник помер, не залишивши спадкоємця. Ніхто не підбирає того каміння, яке відвалюється від нього зима за зимою.

Перед її очима чорна хмара. Марі розуміє через два слова на третє. Його іспанська така ж архаїчна, яка була в її баскської няні.

Він зупиняється, допомагає їй зійти, веде її до криниці під пальмою. Він опускає свій бурдюк у темний отвір і витягає його в струменях води. Він змочує голову дівчини, а потім дає їй пити.

— Пий! Сонце палить з усієї сили!

Він дає попити коняці, потім п'є сам, а тоді встає:

— На мене чекають нагорі.

Його палець креслить лінію гір.

— Звідси можна побачити лише вершини. Вони оточують плато. Гори захищають його від вітру.

Чоловік говорить із шарфом на обличчі, і Марі шкодує, що не може побачити знов його обличчя, яке ніби вирізьблене з темного каменю.

За поворотом селище. Воно такого ж кольору, як і гори. Люди в лахмітті виходять крізь маленькі отвори з низьких будиночків. Вони дивляться на вершника так само байдуже, як і на пальми понад дахами. Ніхто не вітає його. Жінки проводжають їх очима до самого обр'ю, де ростуть кактуси. А потім перед ними відкривається край каміння. Сім добре доглянутих маленьких надгробків. Сім білих поховань з напівкруглими склепіннями. Вони нагадують вулики з бджолами. Цей чоловік немов пасічник, що прийшов по свій мед.

— Тут сім моїх синів і дочок, — каже він глухим голосом.

— Їхня мати померла?

— Моя дружина, з ласки Аллаха, жива. Вона дивиться за домом і за маєтком. Вона старша дружина. Ти маєш слухатись її.

Марі збагнула головне. Вона охоплена панікою: що за жінка зустрине її під дахом будинку в кінці цієї алеї? Кінь іде повільно, і чоловік не підганяє його.

Кипариси ховають червоний дах і білі стіни. Навіси оберігають дім від дощів. Жінка невизначеного віку встає з порогу. На її змучених руках з набряклими венами срібні браслети. Вона вітається з чоловіком і не дивиться в бік Марі, яка заходить у дім, йдучи за ними на відстані трьох кроків. Жінка говорить до чоловіка, і той прихильно слухає її. Вона розповідає про все, що сталося вдома, поки його не було.

— Вода в криниці раптом почорніла. Треба буде копати поряд зі всохлим, щоб пошукати інше джерело. В отарі недорахувалися двох баранів. Їх бачили на базарі в Арді. Їх купили у людей з племені Бені Гомеріан, вони там усі крадії.

Жінка улесливо в'ється перед чоловіком. Вона говорить і говорить, щоб не бачити чужинку, щоб не розридатися. Вона називає його Сіді*, а себе — Хурма**. Іменуючи себе Сіді й Хурма, вони, можливо, забули свої справжні імена. Вони знімають взуття на порозі великої кімнати, застеленої килимом з пухнастої вовни. Кількома реченнями чоловік пояснює жінці, чому Марі знаходиться під їхнім дахом:

— Ця дівчина мало не потонула. Корабель, що віз її разом з іншими жінками, потрапив у катастрофу біля бухти Тенес. Мокран роздав їх найдостойнішим. Він узяв собі найкращу, а мені дав найскромнішу. Ти навчиш її бути корисною нам. І, може, вона подарує нам дитину, яку Аллах збереже?

Жінка перелякано ховає своє обличчя, яке доти було відкрите. Так, ніби завіса падає на сцену. Не схиляючись, вона відходить углиб коридору і зникає за дверима. Марі не бачить її до вечора. Молоденька служниця Фатіма подає їй обід прямо долі, на плетеній таці. М'ясний бульйон, ячмінний корж і родзинки видаються дівчині надзвичайно вишуканими. Тепер, коли Марі наїлася, вона роздивляється навколо себе. Лампа-блискавка освітлює кам'яні стіни. Світло полум'я танцює на глеках, наповнених зерном. Вони здаються червоними, а місце для вогнища у заглибленні в кам'яній підлозі чорне від давньої кіптяви.

— Вогонь живить вогонь від тишрина по нісан***, — пояснює їй Фатіма, — Тут, у горах, буває дуже холодно. Наш дуар — найвище поселення у Рифі.

---

* Сіді — чоловік.

** Хурма — жінка.

*** Нісан — квітень.

З цілої фрази Марі зрозуміла два слова, дуар і Риф, єдині, які вона знала. Поселення називається дуар, чоловіка звуть Сіді, — повторює вона сама собі.

Фатіма допомогла їй роздягтися, а потім вимила її в басейні з теплою водою. Марі посміхнулася, коли та принесла їй джелабу* з білої бавовни. А її брудний одяг замочили у воді, де вона милася.

Служниця відчинила перед Марі двері, в які вона увійшла. Зелена фіранка поділила кімнату надвоє. Стогони, а може й ридання, чулися по той бік.

— Сіді принизив Сітт Джелілу, — пояснила їй Фатіма, — Він не повинен був перегороджувати спальню, щоб вона була брала участь у вашому коханні.

Марі нічого не тямилася, але кивнула, наче розуміла той дружній голос. Заціпеніла від жаху, вона лишилася сама за зеленою завісою перед матрацом, розкладеним на підлозі. Скрип дверей, які відчинили ззовні, зупинив кров у її жилах. Сіді увійшов крізь низькі двері. Його ліхтар освітив спочатку обличчя Марі, потім усю її постать. Дві сильні руки різко схопили дівчину, поклали її на спину, грубо роздягли. Чоловік накинувся на неї, розвів стегна... Він тяжко дихав, повернувшись спиною до обличчя, яке просвічувало крізь завісу. Джеліла спостерігала ту сцену, і в темряві проступали її порожні очі, високі вилиці, кістляве підборіддя. У неї вирвався довгий крик, коли Сіді позбавив Марі дівочтва — дружина кричала від болю юної дівчини. Чоловік ще не закінчив своєї справи, коли вона наблизилася до ложа і побачила криваву пляму. Її худорляві пальці схопили за плямовану тканину, і вона побігла до кухні замивати її. Марі

---

* Джелаба — верхній мішкуватий одяг з каптуром. — *Прим. ред.*

чула, як жінка терла, викручувала ту ганчірку, а потім побачила, як вона чіпляє зім'яту тканину на мотузку, напнуту між дерев, а водою від прання поливає гранатове дерево.

Ранок, що замріяв поміж ґраток вікна, розбудив Марі. Чоловіка не було. Його жінка, сидячи навколішках у кутку, знімає лушпиння із зерен олив. Що робить ця жінка так близько від неї? Марі соромиться сорочки, що задерлася аж під груди, оголених стегон, зім'ятого ліжка. Вона намагається встати, але Джаліла не дає.

— Полеж. Нехай сім'я побуде в тобі. Нехай дитина пустить коріння у твоєму череві. Чим швидше ти подаруєш нам спадкоємця, тим швидше ми звільнимо тебе.

— Ні, — протестує Марія.

— Занадто пізно! Твоя кров тепер належить цьому дому. Нею полито гранатове дерево. Ти винна її Сіді Хусейну.

— Я не люблю Сіді Хусейна! Не мене чекає наречений в Порт-о-Пренсі! Йому я народжуватиму дітей!

— Спочатку нам. Наш рід хворий. Дерево загниває. Семеро дітей померли за сім років. Жоден плід не затримався. «Підріжте коріння, поміняйте ґрунт», — сказав імам моему чоловікові.

Потім вона заговорила благальним тоном:

— Позич нам своє черево. У тебе буде все життя, щоб розшукати знов твого чоловіка. Жінки, народжені на Півночі, вміють писати. Чому б тобі не написати йому? Сіді надішле твого листа у дев'ятий місяць, коли повезе врожай до Валі. Твій

Порт-о-Пренс далеко? Далі, ніж Алжир? Далі, ніж скелі Гібралтару?

Марі, яка готова розридатися, киває головою, ніби вона зрозуміла, про що з нею говорять.

— То, певно, остання країна світу, — каже Джаліла. — Там, мабуть, закінчуються всі дороги, і земля сходиться з небом, виконуючи волю Того, хто єднає воду й твердь, чоловіка і жінку.

Її псалмічний голос дратує Марі. Вона б краще поговорила з її чоловіком.

— Я хочу говорити з ним, — роздратовано кричить вона.

— Говорити з Аллахом? — дивується Джаліла.

— З тим, хто привіз мене сюди! З Хусейном.

Джаліла аж тіпнулася.

— Жінка, яка шанує себе, не вимовляє імені свого чоловіка. Чи ти чула, щоб кобила зверталася на ім'я до вершника?

— Як же мені до нього звертатися?

— Сіді, так всі його звать.

— Я хочу його бачити, — наполягає Марі.

— Почекай до ночі. Сіді ніколи не вертається до того, як сонце сяде. Чоловік створений жити поза домівкою, топтати землю — поля й дороги. Чим більший він, тим глибші сліди він по собі лишає. А стіни, двері, вікна — це для жінок. Щоб поєднати їх з усім, що їх нагадує, і в чого немає душі: марміти*, прядки, басейни, жіночі дерева. Ті, які дають плоди, як, наприклад, гранатове дерево.

---

* Марміт — приладдя для підігрівання їжі. — *Прим. ред.*

— Чому ви полили гранатове дерево водою від прання?

— Перше гранатове дерево народилося від сліз Фатіми, дочки Пророка. Вона оплакувала своїх убієнних синів Гасана й Гусейна. Сіді мав тобі сказати, що ми шиїти. Єдині шиїти на весь дуар. Тому нас тут не люблять.

Джаліла говорила спиною до Марі. Тоді вийшла з кімнати, не глянувши на дівчину. Вона нагадувала воскову свічу. Погаслу свічу.

Марі знову побачила Сіді при світлі лампи, яка осявала кімнату. Вона не ділила ні його вечері, ні його думок, але щоночі ділила з ним ложе. А за його спиною на фіранці проступало обличчя Джеліли. Засинала Марі з думкою про Жана Субірана. Вона спала б у його обіймах, якби «Ле Баннель» не втрапив до кораблетрощі біля мису Тенес... Була жаклива буря, і до того ще й спалахнула пожежа. Божевільний капітан прийняв алжирський берег за іспанський. Корабель міг би причалити в Гранаді, полагодити усі свої пошкодження, а потім йти далі до Сан-Домінго, услід за іншими суднами під командуванням генерала Леклерка, зятя Бонапарта, чоловіка Поліни. Жан Субіран брав участь у цьому поході.

Марі б не познайомилась із Жаном Субіраном, якби її бабуся не просиджувала усі дні біля вікна. Бабусині пальці були такі ж спритні, як і її язик, вона однаково хутко перебирала горох і перемивала кістки перехожим:

— Ти диви! У дружини аптекаря новий капелюшок! Вочевидь, у неї завівся коханець... Три доньки лікаря такі ж брудні, як і каструлі в їхньої матінки... А ця, тільки подивись на неї! Вона майстриня

до всього, може навіть зігріти койку своєму патрону і врешті-решт одружити його з собою!

Незнайомі обличчя хвилювали її, кров приливала до голови — вона відчувала себе ошуканою. І мер, і листоноша були зобов'язані доповідати їй про все.

— Що робить у нас цей тип? І що там в його кофрі? Він, напевне, не легенький, бо хлоп тягне його на правому плечі. Але що я бачу? Марі, швидше! Чоловік із пір'ям на капелюсі!

Марі підбігла й побачила плюмаж того чоловіка.

— Піди й спитай його, де він узяв це пір'я, — наказує бабуся, тупаючи на неї ногою.

— Моя бабуся хотіла б дізнатися, де ви купували ваше пір'я, — кричала Марі.

— В Австралії, — відповідав він серйозно, — це пір'я казуара.

— І він дав вам його особисто?

— Як і всім випускникам Сен-Сіру.

— А цей Сір — то якийсь новий святий?

— Ні, це школа, яку заснував Бонапарт.

— І чого вчать у цій школі?

— Перемагати.

— Кого? — питала вона, приєднуючись до тої словесної гри.

— Усіх ворогів Франції. Туссен Лувертюр — найперший із них. Він хоче витурити нас із Сан-Домінго.

Тут узяла слово бабуся, яка доти мовчала:

— Ваш Туссен мене цікавить. Ви маєте повернутись, щоб усе докладно розповісти мені.

Жан Субіран вертався шість вечорів підряд, на сьомий прийшов попрощатися і попросив Марі чекати на нього.

— Я одружуся з тобою через рік, — сказав він на сходинках, перш ніж зникнути. Пір'я з його капелюха впало на поріг. Марі підняла його і відтоді не розлучалася з ним.

Протягом тих шести вечорів двоє жінок дізналися багато цікавих деталей про повстання рабів. Туссен Лувертюр починав свої листи до Бонапарта словами: «Від першого серед Чорних до першого серед Білих». А той відповідав йому так само: «Від першого серед Білих до першого серед Чорних.»

Через три місяці вона перестала отримувати листи від Жана Субірана. Марі написала до Морського міністерства, до військового, і навіть до губернатора Сан-Домінго, і нічого не отримала у відповідь. Чи він ще живий? Вона дізналася, що він бився на острові, і що багато французьких солдатів зникло. Місцеве населення стало називати острів Порт-о-Пренс Островом Злочинів, бо французька армія влаштувала там жахливу різню. Жахливою була й помста. Тубільці отруїли всі води, перерізали всі шляхи, провадячи політику випаленої землі. З ненависті до окупантів місцеві жителі назвали водоюмище, куди вони скидали тіла французьких полонених, «колодязем мадам Леклерк».

— Цілком можливо, що Жан Субіран також там, — невимушено повідомив Марі секретар суду. Її приголомшило це жахливе припущення. Вона тяжко захворіла, як сказали наступного дня, на менінгіт. Навіть коли одужала, дівчина не виходила зі своєї кімнати, де перечитувала листи нареченого. Але її усамітнене життя закінчилося, коли знову прийшов лист з іноземним штемпелем. Жан Субіран живий! Він просив пливти до нього на кораблі «Ле Баннель», що за три дні відходив з Тулона.

«Я був у полоні, — писав він, — а тепер, на волі, моє найперше прагнення — бути з тобою. Я люблю тебе».

Весь скарб Марі Бельтер складали дві сукні. У тій, яка була на ній, були зашиті безцінні листи і перо казуара, що впало з капелюха Жана.

IV

Еліза, яка сиділа на спині в еміра кзара, весь час намагалася не втрачати матір Жанну з поля зору.

— Не дивися назад, — крикнула їй черниця, — я тебе знайду.

Чотири вершники супроводжували дівчинку, продану за три гаманці золота. Еліза сама бачила, як гаман з рук еміра, окресливши в повітрі криву, дістався рук Мокрана. Вона б мала дякувати Богу, а не плакати. Вона потрапила би до рук убивць своїх попутників, якби еміра не було в той день біля мису Тенес. «Три фунти за неповнолітню дівчинку? То вже занадто», — обурювалися незадоволені. Це прийма господаря пустелі, який хоче підживити свій рід новою кров'ю. Кров'ю білявої. І що воно буде, коли в нього народиться онук, білий, як той пісок у його володіннях!

Емір та його люди рухаються в бік сонця. Широкий плащ еміра накриває круп коня вогняного кольору. Він повернувся до своєї майбутньої невістки, щоб переконатися: вона йде за ним і посміхається йому крізь сльози. По дорозі до Тіфаседу вони йдуть узбережжям, де на них чекає караван. Еліза йде бігцем. Вона намагається не дивитися в бік моря, яке забрало її співвітчизників.

Наступного дня вони прибули до міста. Його лабіринти лякають дівчину, його бруд викликає огиду. Вона не знає, що брудні фасади ховають чистенькі подвір'ячка з фонтанами й каскадами водоймищ. Віслюки й мули місять пекельну грязюку, у навколишньому гуркоті вирізняється брязкання металевих виробів. Вона закриває вуха, щоб не чути, як кричать килимарі, чіпляючись до перехожих. У неї в голові тільки одна думка: втекти від варти і знайти матір Жанну. Спокуса втекти виникає перед кожними дверима. Сходи, які ведуть до провалів чи навпаки, кудись угору, кличуть зіскочити з сідла і загубитися в натовпі. Але вона втрачає будь-яку надію, побачивши караван еміра, який простягся вздовж довгої стіни мечеті. Коней, які погано витримують перехід через пустелю, на стайні міняють на верблюдів. Чиїсь руки знімають Елізу з сідла і садять між горбами верблюда. Небо гойдається, коли тварина встає. Довга гнучка шия крутиться, і Еліза мимоволі хапається за неї. Вона намагається відштовхнути руки, які стискають її, і кричить від жаху. Спокійний погляд еміра не дає їй стрибнути в порожнечу. Він наказує молодому погоничеві верблюда не загубити її під час подорожі. Також він просить драгомана* підучити її місцевої мови, щоб вона могла поспілкуватися зі своїм майбутнім чоловіком.

Еліза не бачить ніякого сенсу у вивченні арабської. Вона хоче тікати, шукати своїх попутниць, повернутися до Франції.

Караван рушає, його переслідують орди жебраків, які чіпляються за сідла. Їхні благання переходять у літанії:

— Подайте в ім'я Аллаха! Подайте в ім'я Аллаха!

---

* Драгоман — перекладач.

Караван іде далі, Тіфасед поступово зникає. Сотня тварин і стільки ж людей ідуть у далекі краї. По дорозі залагоджують якісь торговельні справи у кожному з поселень, які трапляються на їхньому шляху. Еліза чує назви міст, які відразу забуває, бо вони дуже подібні між собою. Міліана, Кзар-ель-Бухарі, Джефла, Лагуат, Гардайя, а потім — пустеля.

— Чому емір не живе у місті? — питає Еліза свого супутника.

— Він любить Сахару, колицку своїх пращурів, які всі були кочівниками. Більше п'ятисот років тому вони жили осіло в пальмових оазах Арабії, звідки прийшли сюди. Вони принесли іслам на спинах своїх верблюдів і пісню муедзинів у своїх вухах.

Перші ознаки пустелі — садиби землистого кольору й запилені пальми. Це так звані керба, напівзруйновані покинуті будинки. Пекучі вітри й нестача води змусили їхніх власників тікати подалі. Бархани, які стають дедалі вищими, ніби відділяють ці краї від населеного світу. Еліза певна, що більше не побачить матір Жанну, і її серце стискається від болю. Її життя віднині протікатиме по той бік від цієї піщаної межі.

Їй стає ще страшніше від цього піщаного вітру. Поміж міських стін він злегка посвистував, а тут, у безмежному просторі, розгулявся на повну силу. Він дряпає обличчя, залазить під одяг, шмагає тіло. Мандрівники розмотують свої тюрбани й захищають ними обпалені обличчя. Досі гучний, караван замовкає. Якщо широко розкриєш рота, він заб'ється піском. День і ніч чоловіки йдуть, нахиливши голови. Вони роблять зупинки опівдні, коли високе палюче сонце перетворює їхні тіні на круглі плями в них під ногами. Люди змушені так робити, бо в ці години зупиняються тварини, вони

спочатку тягнуть у ніздрі повітря, а потім сідають на землю. А іноді поміж барханів з'являються вершники в синьому. Вони дивляться на караван вороже й непривітно. І люди еміра плюють услід цим «прирученим людям». Піски здригаються від їхнього ядучого сміху. Вони підганяють батогами своїх верблюдів, щоб утекти подалі від осілих. Люди, які мешкають на одному місці, оточеному високими стінами, не люблять кзарського еміра. Ці люди щоночі сплять під тим самим небом і бачать ті самі зорі. Вони нерухомі, а ті рухаються. Вони заможні, а ті бідні. Чому вони просять гроші за свої фініки, замість того, щоб віддати їх птахам і кочівникам? Чому вони відгородили свої пальмові гайочки, чому мають сина, який все це успадкує?

Наприкінці їхньої подорожі здійнявся хамсин*. Погоничі верблюдів загортаються у свої плащі, чекаючи, коли це скінчиться. Тільки сам емір сміливо зустрічає бурю з відкритим обличчям і високо піднятою головою. Його хірам з вовни, який виткали жінки його племені, накриває круп його верблюда. Він наказує вітру замовкнути, піскам — заспокоїтись. Усе навкруги стає напрочуд прозорим. Можна побачити найдальші обрії. Всі очі прикуті до зеленої плями посеред біло-рудого простору. Її вітають гучними криками. Погоничі верблюдів от-от зустрінуть своїх рідних, яких не бачили півроку. Еліза також дивиться туди, приклавши долоню до брів. Зелену пляму оточено стіною. Білу будівлю у центрі прикрашають башти. Палац серед пустелі.

— Це і є кзар, — пояснює драгоман. — Плем'я живе у наметах. Тільки будинок еміра кам'яний.

---

* Хамсин — сирово, сильний теплий вітер південного та південно-східного напрямку. — *Прим. ред.*

Чим ближче підходить караван до фортеці, тим реальнішими стають видіння. Перед мандрівниками відчинилася величезна брама, оббита гвіздками. Жінки, діти, старі рушили з усіх боків пальмової оази. Вони радо вітають тих, хто приніс їм зерно, прядиво, спеції та запах далеких країв. Погляд Елізи стрибає від одного намету до іншого; усі вони з верблюдячої вовни, але всі різні. Постаті чоловіків одягнені в однакові білі гандури*. На них усіх однакові сині паски. На стегнах в усіх однакові кинджали. І всі вони слухають свого еміра.

— Скажіть моєму сину, що я чекаю на нього. Відведіть цю дівчину до жінок. Завтра Мансур одружиться. Готуйте весілля.

Усі обличчя виражають одне й те саме здивування. У серці Елізи зріє протест, адже вона збагнула, що на неї чекає, ще тоді, коли їхала за еміром у його кзар. Вона не хоче погоджуватись зі своєю долею, але не в змозі сказати про це. До того ж тут ніхто не зрозуміє її. У натовпі загубився її перекладач, а він навчив її лише кількох назв предметів, ними не можна висловити ніяких почуттів.

Старий прислужник веде Елізу до гарему. Він сповіщає про свій прихід через мушарабія**, а потім іде геть, лишивши її біля входу.

— Це наречена молодого господаря, — гучно повідомляє він, щоб його почули усі в палаці, — завтра ввечері, коли сонце сідатиме, він одружиться з нею!

Двері рвучко відчиняються. Жінки найрізноманітнішого віку розглядають Елізу. Підмальовані очі

---

* Гандура — шовкова або вовняна, подібна до туніки, сорочка. — *Прим. ред.*

** Мушарабія — жалюзі.

роздивляються її від голови до ніг. На їхніх обличчях написано здивування.

— Це курчатко, це дитина, — говорять підмальовані губи.

— Навіть нема волосся під пахвами, — додає інша, — Зульмі пощастило, нема чого вискубувати.

Вони регочуть. Їхні розкішні груди стрибають під одягом. Еліза переходить з одних рук до інших. Її роздягають, всі в захваті від її білої шкіри, від мочок її вушок. Нетерплячі пальці розплітають її довгі біляві коси, миють їх, а потім змащують парфумами. Її долоні й підшви намазують хною. Цей рудий розчин захищає від укусів змій. Жінки жваво обговорюють Елізу, а вона не розуміє, про що йдеться.

— Її стегна вузькі, як у хлопчика. Вона має шанс сподобатись Мансуру.

Коли Еліза просить їх розповісти про Мансура, знову вибухає сміх.

— Мансур — це одночасно і козлик, і метелик. Він б'є ріжками, а потім летить геть. Він любить так, щоб подобатись своєму батькові. Жодна дівчина з оазису не змогла причарувати його.

— Це коник-стрибунець, — пояснює друга. — Він плює в криницю, з якої сам питиме. Він усе руйнує на своєму шляху. Одна дівчина навіть вбила себе через нього.

— Не слухай їх, — втручається третя, яка до того мовчала. — Мансур непоганий. Я знаю його краще за інших. Це гібрид, не чоловік і не жінка. Він не дає плодів. Він гарний зовні, але терпкий на смак.

А стара жінка, яка лузає насіння, витирає рота рукавом і лає язикатих:

— Не лякайте дитину. Так отруюють криниці. Не журися, моя маленька!

Але Еліза нічого не розуміє, і поряд немає драгомана, який би розтлумачив їй, про що йдеться.

Присоромлені жінки опускають очі й рушають до столу. Обід подано на великій мідній тарелі. Цілий баран лежить на горах рису з шафраном. Елізу захоплює спритність, з якою ці жінки роблять кульки з їжі й кидають їх до своїх ротів. Звичайно, значно краще їсти за допомогою виделки. Її незграбність розважає решту. Деякі з них кажуть, що дівчина, мабуть, більш вправна в ліжку. Коли трапезу завершено, їй показують шлюбну спальню, яку не можна відчиняти до весілля.

— Цієї ночі ти спатимеш у гаремі. Ми дамо тобі ковдру і будемо гомоніти в темряві.

Еліза поринула в глибокий сон, якого не могла порушити навіть балаканина її сусідок. На світанку її розбудив шум вітру у пальмовім гаю. Відчинивши віконницю, вона побачила кзар при денному світлі. Усі метушилися: і старі, й молоді. Діти несуть хмиз матерям, які сидять навколішках перед вогнищами. Запахи кмину й куркуми ллються від казанків. Ці пахощі ваблять собак, яких відганяють камінцями. А тим часом дівчата носять воду від криниць десь із глибини оази. Вони хитають стегнами, рухаючись із глеками на головах. Ця гордовита хода покликана зваблювати чоловіків. Язики зволожують брунатні губи, погляди спокушують. Дівчата вдають, ніби не помічають чоловіків, насправді крадькома розглядаючи їх від голови до ніг. Їхні тіла стікають потом і хіттю.

Сміх чоловіків розливається навколо криниць і вносить свіжу ноту в цей спекотний світ. Еліза думає про сміх своїх нових подруг, про ніч у спальні з ними, а тим часом

служниця гасить ліхтарі. Лунає хрипкий тихий сміх, тоді як дочки пустелі сміються гучно і дзвінко. Здається, тут ніхто нікуди не поспішає. Вони мають цілий день попереду, щоб допомагати своїм матерям перемішувати рис, мити казанки, наглядати за молодшими братами й сестрами, а потім заривати гарячі вуглики у попіл, щоб назавтра знову приготувати їжу.

Сонце, яке доходить середини свого небесного шляху, починає допікати мешканців оази. Вони хутко обідають, а потім влаштовують сіесту. Еліза зі свого вікна бачить тіла біля наметів. У затінку поблискує почеплений на бруску посуд. Світ, який вона споглядає, зовсім мовчазний, навіть не чутно, щоб десь грюкнули двері. А її подруги тут, і вони сміються, навішуючи на себе різноманітні прикраси. Десь опівдні вони тільки-но прокинулись. Еліза має набратися сил перед ніччю, яка чекає на неї. Вони сміються, закриваючись руками й серпанком. Елізу просять розповісти, що їй снилося безпосередньо перед ніччю дакхла*, тоді можна передбачити майбутню долю подружжя. Вони питають її, чи збільшилися уві сні її груди, оскільки від бажання виростає те, чим жінка годує дитину і те, що в чоловіка між ніг. Стара жінка свариться на них. Вона має на це право. Вона є бабусею нареченого і виховувала його після смерті його матері, яка померла від пологів. Її, Оум Шаїд, жахають непристойні натяки. Вона краще за будь-кого знає всі недоліки й слабкості свого онука. Одруження має відвернути його від поганих звичок і нездорових нахилів. Зваблива жінка навчить Мансура кохатися правильно. І тому саме Оум Шаїд перша гучно вітає появу горбаня, який прийшов, щоб нести наречену на своїй спині згідно з давнім звичаєм.

---

* Дакхла — ніч позбавлення дівочості.

Її ноги не повинні торкатися землі. Стара незадоволена: вона мріяла про традиційне весілля, яке гуляють в оазі. Хлопець приходить просити руки дівчини в її батька, його приймають з усіма почестями і вихваляють усі принади майбутньої дружини, її працьовитість, а також плідючість її матері, яку б мала успадкувати дочка. Перш ніж відпустити хлопця, батько дівчини просить у нього певну кількість биків, корів та іншої худобини як плату. Наречений повинен привести тварин до намету свого майбутнього тестя. Церемонія має відбутися за участю подруг молодой, які ведуть її до нового помешкання і саджають перед його порогом молоде деревце як символ жаданої згоди в родині. А коли свято закінчено, наречена приймає у володіння отару, яку вона веде на пасовисько.

Стара незадоволена. У чужоземки нема батька, весілля буде неповноцінним. Вона зовсім не радіє підготовці до шлюбу. Сестри Мансура розмальовують хною обличчя і груди нареченої, малюють лаврове листя між її брів. Коли з'являється горбань, вони виходять з кімнати.

На його спині Еліза пропливає по коридорах, які ведуть до парадної зали, де на неї чекає трон. Поряд, не дивлячись на неї, сідає Мансур у шовковому халаті, вишитому золотими нитками. Він виглядає молодшим за свій вік, у нього ніжне обличчя, яке вона бачить у профіль, він блідий, із закрученими віями. Хлопець неспокійно дивиться у вікно, шукаючи когось. Його обличчя веселішає, коли він бачить високого парубка з кучерявим волоссям, що посміхається йому з-за ґрат.

— Це його пастушок, — шепочуть усі навкруги.

В очах пастуха зосередилась уся світова печаль, бо Мансур вже більше не належить йому. Син еміра сумно схиляє голову, коли імам оголошує, що він бере за дружину дівчину

на ймення Аміна. Драгоман перекладає, Еліза відчуває полегшення: Мансур одружився з іншою дівчиною, Аміною, яка має пройти з ним життєвий шлях і яка замінить її на цьому троні. Їй стає краще, і вона встає, щоб піти, але її зупиняє сердитий голос імама і стурбовані погляди юрби. Чого б це? Три жінки роблять їй знак сказати: «Так». Їй нічого не залишається, як ствердно хитнути головою, бо вона може помилитися, якщо говоритиме. Вона не хоче розчарувати тих, які так люб'язно пудрили, рум'янили, розчісували й пахтили її.

Від криків радості, що лунають поміж стін, здригається уся оаза, яка тихо гойдається під небом. Невтомні язики, що тремтять у гучних ротах, нагадують приручених змій. По спині Елізи тече холодний піт. Вона падає горілиць, її руки хапають повітря, ніби шукають, на що спертися. Падіння нареченої спричиняє великий галас. Чується гіркуватий запах, бо починають палити джауї, щоб вигнати злих духів, які можуть посварити молодих. Щоб забезпечити охорону домашнього вогнища, на кухні перерізають горлянки п'ятдесяти півням. Жебраки теж матимуть з цього свою частку: лапи, шпори, шії.

— Запам'ятай своє ім'я, — шепоче їй на вухо емір, перш ніж піти. — Тепер тебе звуть Аміна, або Вірна.

Емір не любить забагато галасу. Він втомлюється від свят. Від музик у нього болить голова, а від схвальних криків — вуха. Він уже стільки разів бачив, як вершники витанцювували перед його порогом...

Вони ховаються до останнього за деревами, і нарешті, коли подано сигнал, з'являються на конях, що вбрані з голови до ніг. Їхні удавані бої, їхні дикі крики лякають і захоплюють дітлахів, але дратують дівчат і жінок. Тамбурини збуджено грають. Вершники знову ховаються за деревами,

щоб звільнити місце для музик. Пісня бедуїна така сумна, що Еліза мало не плаче. Які ж їхні погребальні пісні, якщо й весільні такі журливі?

Одначе сумний монотонний спів не завадив ядучій фразі дійти до вух Елізи:

— Краще б вона вийшла заміж за батька. Син любить хлопчиків.

Хто сказав ці слова?

Еліза обвела очима всі обличчя, незворушні під товстим шаром косметики. Вона обернулася до Мансура, шукаючи допомоги в нього, але він відводить очі. Вона зрозуміла, що церемонію закінчено, коли побачила горбаня у себе біля ніг. Він знову пропонує свою спину, щоб нести її до шлюбної спальні, двері якої розчиняються перед нею. Скрегіт ключа у шпарі дзвенить у вухах. Хлопець уперто дивиться у вікно. Він блідий, як його шовковий халат. Еліза лякається тим дужче, чим ближче він підходить до неї. Звуки тамбуринів проникають до кімнати. Друзі молодого закликають його позбавити дівчину дівоцтва:

— Давай, лізь у неї, Мансуре! Всади свого кинджала в її піхви! — Заклики до насильства стають все гучнішими. З усіх кутків палацу, з кожної його стіни лунають накази й поради:

— Виймай свій зиб, Мансуре! Стрясай своєю зброєю!

Мансур затуляє вуха руками, щоб не чути непристойних порад. Він лягає на ліжко, не роздягаючись, спиною до Елізи. Навіть удає, ніби спить. Дівчина причаїлася біля нього, намагаючись не робити ні найменшого шуму. Ледве дихаючи, вона згортається клубочком. Іноді вона простягає руку в темряву, щоб переконатися, що він поряд. І раптом, коли вже замовк барабанний бій, камінець нетерпляче стукає

об віконницю. Мансур зривається й біжить до вікна. Голос внизу кличе його у темряву, до себе.

— Спускайся по пальмі! Я тут підтримаю тебе.

— Я можу вбитися, — протестує Мансур.

— Попроси дівчину допомогти тобі.

Мансур уперше звертається до Елізи найпростішими словами, які вона вивчила від драгомана.

— Допоможи мені перебраться на дерево і ні слова моєму батькові. Якщо коли-небудь він довідається, що я провів ніч не тут, він уб'є мене.

Еліза киває головою, мовляв, усе зрозуміло. Її права рука тримає гілку пальми. Ліва допомагає Мансуру залізти. Звуки, з якими він ковзає по пальмі і гілля б'ється об стіну, лякають дівчинку. Але палац міцно заснув. Тільки Еліза побачила два силуети, що зникли в нічній темряві. Вона впізнала кучерявого пастуха. Двоє хлопців рухаються вздовж стіни в бік отвору, через який вони згодом виходять назовні. Тепер вони за межами оази, десь на цвинтарі, який заносять піски. А далі їх уже не видно.

Пісня муедзина будить її на світанку. Ця дика молитва нагадує їй янгольські співи у монастирі, коли черниці відкладали усі справи, йдучи до вечірньої відправи. Вони склали руки на грудях і молилися, заплющивши очі. Тільки Еліза не відводила очей від матері Жанни, боячись, щоб та не зникла кудись із її життя. Що б матушка подумала про неї, якби побачила її в цьому ліжку, пособницю чоловіка, закоханого у хлопця?

Відсутність Мансура не дивує його сестер, які прийшли довідатись, як справи у молодії. Звичай велить молодому мужу протягом семи днів з'являтися, коли сонце вже сяде, і зникати рано вранці. Здивування дочок еміра викликано

тим, що на простирадлі немає кривавої плями. Їхні сонні обличчя виражають розчарування:

- Він в тобі не пробив отвору?
- Він тебе не відчинив?
- Його палиця не спрацювала?

Еліза схиляє голову на знак чи то так, чи то ні. Вона не все розуміє, але вирішила не видавати Мансура. Вона буде його подругою.

Простирадло мандрує з рук у руки. Підмальовані губи повторюють одне й те саме. Що ж ми скажемо еміру? Немає сумніву, що він захоче глянути на шлюбну постіль. Хто з двох не виконав свого обов'язку?

V

Мокран загасив ліхтарі у своєму домі, щоб мешканці Тенесу вже йшли до себе. Вони розходилися вузькими вуличками, обговорюючи нічні події. Вони відводили очі від мертвих тіл на узбережжі. Вони хочуть забути все, що нароби́ли власними руками у хвилини божевілля, бо тільки божевілля могло перетворити нормальних людей на звірів. Мати Жанна ледь встигала за козарем по крутому схилу до його житла. Її ноги більш звикли ходити по кам'яній підлозі монастиря, а не дертися гірськими стежками. Вто́лена, вона зупиняється. Сідає перевести дух. Перед її очима в темряві постає потонулий корабель, розбитий пліт, і якір, що його якийсь досвідчений моряк закинув між двох скель, щоб полегшити дорогу шлюпкам із потерпілими. Уламки корабля прибилися до скелястого узбережжя. Нарешті вона бачить на піску осквернені тіла. У них відібрали одяг вже після їхньої смерті. Їхні голі животи надулися. Навколо них

виють пси. Черниця з жахом простягає руку в той бік, і її рука тремтить.

Мати Жанна збігає зі схилу, на який вона видерлася з такими труднощами. Відчай дає їй сили. Вона плаче, біжучи до місця, яке стало похованням під відкритим небом. Мулуд біжить за нею. Він пообіцяв свій захист тій, кого йому довірили Аллах і Мокран. Вони кілками, що їх покинули вбивці, відганяють зграю собак, і ті, виючи, забираються на сотню метрів, щоб прийти сюди згодом, коли черниця і козар підуть.

— Кого поховати першим? — питає вона. — Як відрізнити простого моряка від капітана або полковника? Нагота зрівняла усіх.

Мати Жанна готова лишатися тут, риючи землю й закупаючи мерців. Вона хапає лопату, занурює її в пісок, але зустрічає погляд старого, який біжить до неї, махаючи руками.

— Що ти робиш, нещасна! Нехай Аллах розбереться, що накоїли ті істоти!

— Їх не можна тут лишати!

— Тільки до завтра! Я тобі обіцяю!

— Бо їх з'їдять пси?

— Ти помиляєшся! Пси на Тенесі не такі підлі, як люди! Вони нападають тільки на живих!

— Але хто ж їх поховає?

— Пророк! Чи не сказав він: «Воістину, Аллах — той, що дає шлях зерну і кісточці;

переводить живе з мертвого і виводить мертве з живого!»

— Нехай мертві самі ховають своїх мерців, — ледь ворухнуться губи матері Жанни, і незбагненне умиротворення заповняє її серце.

Маленький старець раптом видається їй велетнем. Його сила, здається, не має меж. Його палець вказує на місце в затінку скель.

— Краще подбайте про тих, хто має в тому потребу. Ось молодий хлопець ледве дихає за кілька кроків від вас. Він рухався, повзучи, щоб утекти від убивць. Ось його сліди на піску. Я знайшов його по запаху. Мої очі вже багато років як відмовили мені.

Молодий хлопець, якого викинуло на берег, спить під скелею обличчям вниз. Його гнучке тіло аж ніяк не нагадує застиглих мерців. Мулуд перевертає його й каже, що він посміхнувся. Мати Жанна каже, що то гримаса. І козар, і черниця, обоє помилились. Сонце засліпило їм очі. Хлопець так само мертвий, як і його друзі.

— Не треба довіряти видінням, — каже мати Жанна.

— І слухати голос шайтана*, — додає Мулуд.

Але покійний, так, він покійний, все одно посміхається. І через те, що він робить це з великим зусиллям, його посмішка перетворюється на гримасу.

— Це Бенжамен, — вигукує черниця.

Вона впізнала молоденького юнгу, який так часто викликав сміх у моряків через його ніжну шкіру та тихий голос. Одні моряки називали його Жюль, інші — Бенжамен. Бенжамен не вписувався до їхнього товариства грубих жестів і сальних жартів. А зараз Бенжамен не тримається на ногах, він знесилений, бо втратив багато крові. Черниця ладна нести його на спині. Але Мулуд радить їй так не робити. Бо, якщо побачать мешканці Бані Хайя, вони можуть вбити утікача. Козар знаходить на березі торбу. Це просто дар

---

* Шайтан — сатана.

небес! Вони кладуть туди юнака, звалюють її на спину, попередньо замаскувавши тіло гіллям. Що є природнішим за козаря, який несе листя для своєї худоби?

Мулуд дереться по схилу, зігнувшись під тягарем. Він абсолютно природно вітається з імамом, талібом, кількома роззявами. Черниця йде за ним. Вона нічим не може допомогти йому. Вона вже не може носити тягарі на спині. Мулуд обережно кладе торбу на поріг своєї хижки, потім знімає маскувальне листя. Звідти вибирається юнга, його очі округлюються від великого здивування. Що він робить тут із цим дідом та черницею?

— Бенжамене, хлопчику мій, — радіє матір Жанна, — ти врятувався від смерті!

— Чому раптом Бенжамен? — питає порятований. — Чому ви називаєте мене вашим хлопчиком?

Він рішуче хитає головою.

— Я дівчина. Мене звать Бланш. А хто ви?

— Я — мати Жанна зі служби Сен-Розер, — відповідає вона тремким голосом, здивована тим, що юнга не впізнає її.

Кози, так само як і черниця, не розуміють, як це можна було так довго не унюхати, хто така Бенжамен-Бланш. Радше їм, не черниці, розповідає вона свою історію.

Бланш помирала від нудьги в пральні своєї матінки. Її нудило від самого вигляду брудної білизни, від прасок, від пари, яка просочувалася скрізь, через яку не можна було дихати. Їй хотілось тільки одного: втекти якомога далі. Найкраще, кудись за море.

Декілька разів вона пропонувала свої послуги на кораблях, що стояли вздовж пристані, але ніхто не хотів її брати.

— Я вмю прати, шити, прасувати, готувати їжу.

— Я також.

Обов'язково знаходився якийсь нахаба, що відповідав їй так. Завжди їй у вульгарній формі пропонували стати жінкою для всіх. Тоді вона могла б і подорожувати, і отримувати задоволення.

Бланш люто стискала зуби, згадуючи, як її мати виринала з парової мли, щоб назвати її дармоїдкою.

— Що треба зробити, щоб вирватися з цієї діри? — питала вона день і ніч.

— Перетворитися на хлопця! — просвистів їй один моряк, і його сміх був таким же сальним, як і його волосся.

— А чи можливо народитися двічі за одне життя?

— Все можливо. Тільки будуть проблеми із зовнішністю.

Ця думка засіла в голові Бланш. У пральні матері було достатньо піджаків, кашкетів і штанів. Усе це стало їй у пригоді. Вона відчалила прямо на очах у своєї матінки, яка її не впізнала. Зазвичай непривітна, праля тепло посміхнулася юнакові, який вийшов з її пральні, й побажала йому щасливої дороги.

— Я вам це кажу для того, щоб ми з вами ні за чим не тужили і щоб ви знали, що я завжди влаштуюсь, навіть якщо світ цього не хотітиме.

Світ, на який вказала Бланш широким жестом, вочевидь, не хотів цих кіз, бо вони мекали з нотками протесту в голосі.

Бланш, яка тільки щойно ступила на цю землю, поцікавилась долею екіпажу.

— Що сталося з моряками?

— Їх перебили люди з Бані Хайя, — сказала черниця. — Декому пощастило втекти.

— А жінки?

— Їх розділили між чоловіками, як просту військову здобич.

— І маркізу?

Мати Жанна кивнула і опустила повіки, щоб заховати сльози.

Темна хмарка пробігла чолом дівчини. А потім вона сказала різко, ніби кинула ніж гільйотини:

— Я помщуся їм усім до останнього. Вся Бані Хайя помре від моїх рук... Від насолоди... — додала вона, дивлячись кудись удаль.

Мати Жанна ніяково опустила очі.

— Чому ви не вірите мені? — допитується химерна дівчина.

Бланш не подобається ні недовірливий погляд черниці, ні підозрілий — козаря. Вона швидко розстібає свою куртку. Назовні вистрибують двоє білих грудей, наче двоє переляканих голубів.

— Хочете побачити решту?

Мулуд киває. Мати Жанна благає її припинити. Вона вірить їй. Але Бланш уже розв'язала мотузку своїх штанів.

— Зупинись! — кричить черниця.

— Ви ще не все бачили, — протестує лжеюнга, — найголовніше внизу.

Кинджал покалічив її стегно і пройшов аж до кістки. Пісок одночасно і загоїв, і роз'ятрив рану. Нога стала фіалковою, її рознесло вдвічі.

— Чи не могли б ви полікувати мене, — каже дівчина жалісним голосом. — Моя матінка була б дуже вдячна вам.

— Чого ви чекаєте, ідіть принесіть те, чим ви перев'яжете такі рани, — схвильовано наказує мати Жанна Мулуду.

Козар відриває клапоть свого бурнуса і простягає його черниці.

— Мені потрібні трави, нещасний, за допомогою яких ви та інші кабаїли промиваєте ваші рани.

— Тут потрібне молодило. Я знаю, де його взяти!

Він заквапився на захід. Добро і зло схрещуються над водою, там, де джини визначають душі рослин. Їхній подих прискорює зростання рослин, які лікують живих. Треба уважно розрізняти благословенні й прокляті, збирати перші з молитвою і плюватися, коли зустрічаєш останніх.

Мулуд дуже швидко приніс пучок молодила. В цю пору його листя дуже ніжне. Він збирав його з іменем Аллаха. Старий переконаний, що цей хлопець, який перетворився на дівчину, здобуде друге життя. Як же інакше пояснити, що він один лишився живим після різанини. Беньямін, повторює він, але не дуже певен, що це ім'я є підходящим для білявого порятованого моряка. Він шукає інше ім'я, біле й округле, як ті груди, що вилетіли з куртки, коли її розстігнули.

— Лауза, — шепоче він самими губами. — Лауза, — повторює він гучним голосом, біжучи до своєї хижки.

— Тепер твоє ім'я Лауза, тобто Аманда, — каже він дівчині. — Це ніжний свіжий плід, який тамує спрагу, але не голод.

Лауза-Аманда вдячно приймає своє третє ім'я. Тепер вона певна, що козар стане її найближчим другом.

Минуло два тижні, і Лауза, яка трошки підучила арабську, і рана якої загоїлася, запитала Мулуда солодким голосом:

— Хто повбивав моїх друзів?

— Люди з гір. Кабаїли. Їм допомагали люди Мокрана.

— А хто ще врятувався, крім мене й матері Жанни?

— Маркіза. Марі забрав землероб з Рифу. Маленька дівчинка вийшла заміж за сина еміра кзара.

— А мужчини? Вони всі вбиті?

— Більшість. Частина з них втекла на Схід. До Орана.

— А Франція не втручалася? Ніхто нічого не дізнавався про нас?

— Поки що ні.

— Чому мати Жанна не хоче говорити про це? Щоразу, як я її питаю, вона мені каже: «Молись!»

— Бо не варто роздмухувати ворожнечу. Аллах покарає, він же й утішить, каже прислів'я. За мертвих помстяться. Ти була їхнім свідком. Ти є їхнім посланцем. Ти захищатимеш їхню пам'ять.

Лаузу охопив дроз. Така мудрість в устах простого козаря глибоко схвилювала її.

— Так! Я захищатиму їхню пам'ять! — повторила вона услід за ним.

VI

Елен, маркіза де Куртавре, сама не знаючи як, опинилася на ложі вождя Бані Хайя. Вона ридала, коли він замикав двері, ридала, поки він гасив лампу, ридала, поки він знімав взуття, влягався на матраці подалі від неї, бо не наважувався займати її. А коли Мокран захропив, ридання маркізи розбудили весь дім. Вона ридала й тоді, коли їй запропонували перейти до жіночої кімнати. Маркізу лякають підмальовані очі тих жінок, і вона певна: на їхніх долонях та підощвах не хна, а кров французів. Ці люди ходили по їхніх тілах.

Вона вибігла на подвір'я, до фонтану, який викидав свою воду із саркастичним галасом. Фонтан насміхався з маркізи, котра стала вбогою, як жебрачка. Краше б вона чекала народження свого немовляти вдома, а не блукала морями за своїм чоловіком. Елен пригадує замок Куртавре у найдрібніших деталях. Пправе крило, де мешкає мати її чоловіка, напівтемне, а великі віконниці лівого крила завжди розчинені, щоб у кімнатах було сонячно. Люстра на шістдесят свічок, металевий під'їзд для коней, затінок від кедрів і собаки, що зазвичай сплять біля входу до кухні. Вони прокидались від дзвоника, який сповіщав про обід. Дзвін посуду обіцяв скору з'яву мисок з недоїдками. Її пальчик більше не поправить гніт лампи, що стоїть у головах. Її ліжко під балдахіном більше не розкриє своїх оторочених завіс, щоб прийняти сплетені тіла Жака й Елен.

Перші промені світанку женуть її до моря. Вона сподівається знайти там свого чоловіка. Якщо його поранено, вона доглядатиме його. Якщо він мертвий, вона його оживить. Узбережжя порожнє. Слідів убивства немає. Море, як зразкова господиня, вичистило все. Сонце освітлює незаплямований пісок. Бачиш чисту поверхню, яку не топтали люди, якої щойно торкалася рука Бога. Елен думає, а чи не була та різанина плодом її уяви. Їй наснився кошмар, ніби одні люди вбивали інших. Кораблетроща, переїзд на плоту призвели до розумових розладів. Немає сумніву, її чоловік живий. Якби він був мертвим, то лишилося б його тіло, його одяг, його офіцерська шпага, його капелюх. Усього цього нема, і вона заспокоюється. Жак разом з тими, кому пощастило втекти на схід. І вона була б із ними, якби живіт не стримував її ходи і якби туман не сховав їх. Між дюн з'являється силует матері Жанни. Черниця

стурбована, не знайшовши маркізи у Мокрана. Елен робить їй знаки обома руками.

— Треба пошукати їх. Вони втекли на схід, — кричить вона до старої.

Елен підводить її до старого рибалки, який збирає свої сіті.

— Спитайте його. Ви знаєте їхню мову.

Мати Жанна впізнає сліпого, якого вона зустріла напередодні на цьому самому місці.

— Які міста на схід звідси? — запитує його черниця.

— Мостаганем, Арзеу, Айн-ель-Тюрк, Оран.

Він відповідає й не дивиться. Його очі, здійняті до сонця, наче дві погаслі кулі.

— Ти не звідси, жінко. Кого шукаєш ти так далеко від свого дому?

— Людей, корабель яких розбився на цьому узбережжі.

— Краще шукай їх унизу.

І він показує своїм пальцем на пісок.

— Де внизу? — схвильовано питає черниця.

— Всюди під цим узбережжям.

Він ухиляється від відповіді. Він іде, ледь тягнучи ноги, до своєї хижки. І його сіть, яку він тягне за собою, залишає на піску слід гігантської рептилії.

Елен зрозуміла його натяк. Вона падає на землю обличчям униз і гучно ридає. Мати Жанна відчуває себе безсилою перед цим горем. Крім того, Елен не хоче, щоб її заспокоювали. Вона хоче лишитися сама. Вона не хоче бачити черницю, бо її Бог не зробив нічого, щоб урятувати її чоловіка.

— Більше не хочу бачити вас! Ідіть звідси!

Мати Жанна йде з очима, повними сліз. Вона повернеться сюди пізніше, коли Елен заспокоїться.

Елен де Куртавре цілий день пролежала на узбережжі перед «Ле Баннель», який перевернувся днищем догори. І корабель, і жінка виставили напоказ свої животи. Черво корабля здригається від набігання хвиль, жінки — від ворушіння немовляти. Море весь час кидає піну на Елен, ніби хоче привернути до себе її увагу. Але вона не зважає. Вона байдужа до всього, що не є її дитиною. Її руки шукають його крізь утробу. Він відповідає на дотики її пальців рухами всередині. Він наче рибка в акваріумі. Мати забуває про своє тяжке горе. Її переповнює радість. Волосся обрамляє її бліде лице, вона сонно хитає головою, як жінка в полоні насолоди. Вона не самотня в цьому світі. Вона знайшла супутника, який розділить її самоту. Він не може покинути її, бо він одна плоть із нею. Вона тепер не може померти, бо тоді помре він. Елен грається зі своїм дитям, качаючись із ним по піску, забуваючи про сонце, яке пече все сильніше. Її погляд ширяє над руїнами Тенесу, уламками давньої розкішної епохи. Велична брама веде до цвинтаря, де повно мастикових дерев, кактусів і диких фіг. Очі Елен дивляться, але не бачать усього цього. Її цікавить лише дитина Жака.

Кажуть, чим більше сонце напече крильця комах, тим пронизливішим стає їхнє дзижчання. Елен сміється, і гірська луна подвоює її сміх. До неї приходять і намагаються забрати її, але для неї все почало паморочитись. Тепер море вгорі, а небо внизу. Мабуть, це через її дитину, яка маленькою ніжкою наступає їй на серце.

Елен заснула б тут до ранку, якби дикі пси, мешканці узбережжя, не прийшли й не почали обнюхувати її. Її одяг перетворився на жебрацьке лахміття. Пси не люблять жебраків. Її будить їхнє люте гавкання. І вона з усіх ніг біжить до селища, дахи якого видніються поміж дюн. Вона повернулася в дім Мокрана, єдине відоме їй місце. Її привів сюди

інстинкт, як коняку до стайні. Перехожі впізнають чужоземку, яку їхній вождь узяв до себе. Вони думають, що він не повинен був би дозволяти їй бігати по вулицях у такому вигляді, з розплетеними косами.

— Мажнуна*, — шепочуть вони їй услід.

Люди сахаються від неї, шепочучи слова молитви для вигнання диявола, єдиного винуватця її стану. Треба було б, щоб вона скинула своє лахміття й одягла джелабу і серпанок, такі самі, як і в інших дружин Мокрана.

Елен знову завмирає на подвір'ї біля фонтану. Жінки не наважуються підійти до неї. Їх лякає її екстатичний вигляд, її раптовий сміх. До неї підсувають тарілку з кашею. Їй дають чисту джелабу. Вона кидає кашу в басейн і дере запропонований їй одяг. Вона хоче, щоб ніхто не заважав їй видертись на узвишшя та дивитись на кораблі, які плисти-муть повз бухту Тенес. Великий дім поступово гасить вогні. Перед Елен, яка не спить, виникає чиясь постать. Старі руки простягають до неї посудину з чимось запашним. Запах кмину ніжно входить до її ніздрів.

— Їж заради нього. Не дай дитині померти.

Жінка говорить тихо, дивлячись їй у вічі. Елен мотає головою, щоб сказати, що не розуміє її.

— Ти перегрілась на сонці. Сонце Кабілії підступне. Воно кидається на спину, як верблюд під час тічки. Ти можеш померти. Завтра я поведу тебе до Сіді Мастура. Йому нема рівних серед тих, хто лікує жнун**, хворобу, — сказала вона єдине відоме їй французьке слово.

— Я не хвора, — протестує Елен.

---

* Мажнуна — божевільна.

** Жнун — божевілля.

— Твоя душа хвора. Сіді Мастур не талеб, а святий. До його зауйї ходять найбільше на весь Сахель. Він робить неплодних вагітними, робить плодючими поля, наповнює висохлі криниці. Він навіть може повернути життя мертвим... Тим, які не померли остаточно... — знайшла за потрібне уточнити вона.

Дивна річ! Елен зрозуміла останнє речення. Непевна надія наповнила її серце. Диво може статися! А з іншого боку, воно вже сталося, бо вона розмовляє з арабською жінкою.

— І він може повернути життя моему чоловікові? — спитала вона голосом, який зривався від радості.

— Якщо ти сумирно попрохаєш його.

— Він говорить по-французьки, твій Сіді?

— Він говорить усіма мовами, і зокрема мовами тварин і рослин. Це людина, яка є всюди. Він в усьому, що дихає, гріє, сяє, холодить і випромінює світло. Він є у світі, а світ є в ньому. Послухай, ти маєш принести йому якийсь дар.

Елен розгублено щось шукає у своїх кишнях.

— Я все лишила на кораблі.

Вона задумалась. Її рука намацала на шиї золотий ланцюжок і хрестик із розп'яттям на ньому.

— Ланцюжок дуже гарний. Але я не певна щодо іншого. Ваша віра така сумна! Якби ми вірили в Аллаха, якого бичували й розіп'яли? Наш Магомет такий шляхетний! Справжній мужчина! Він на всіх чхав, у нього було чотири дружини, і ні одною менше! Він їх усіх задовольняв! Це написано в Корані чорним по білому! І ні одна не скаржилась! Тільки Лалла Кадіжа дорікала йому. Вона мала право. Бо вона була матір'ю його єдиної дочки Фатіми, яка подарувала йому двох онуків, двох нещасних мучеників Гасана

і Гусейна, яким Аллах, звичайно, знайшов місце у своєму безмежному раю. Завдяки їй Магомет пізнав радість бути дідом.

— Хто такі Кадіжа, Гасан і Гусейн? — питала Елен все більш і більш гарячково. Ці імена стали частиною її запаморочення, її нудоти, її мігрені. Її кидає то в жар, то в холод. Вона пітніє, її зуби стукотять. Її потилиця німіє. Вона не може поворушити головою, щоб побачити жінку, яка присіла навколішки біля неї. За допомогою несміливих жестів вона дає їй зрозуміти, що була б щаслива побачити Сіді Мастура якомога швидше. Вона не знає, чи зможе завтра.

— Я так втомилась, — жалісно каже вона і втрачає свідомість.

Елен в обіймах смерті викликає радше підозру, аніж співчуття. Дружини Мокрана тримаються від неї подалі, бо вважають її божевільною, тобто такою, яку вразив Ібліс, диявол. Всі інші хвороби, включаючи чуму, їх не лякають. Вона стає об'єктом їхньої цікавості. Їхні пальці обмацують її тіло, її одяг, шукаючи, чим же вона відрізняється від них. Елен не чинить їм ніякого опору. Вона десь там. У рідкісні хвилини просвітлення вона запитує про тих, хто врятувався під час кораблетрощі, про тих, хто пішов на схід. Чи могло статися так, що вони забули про своїх товаришів, про своїх жінок? Чи повідомили вони принаймні місцеві власті про їхнє зникнення? Вони думали тільки про те, як би врятуватися самим, а тим часом кабаїли не жаліли нікого. Не може бути, що її чоловік серед них. Жак не міг залишити її в руках берберів.

Елен не знає, що вони прийшли до Орана, де віце-консул Іспанії запропонував їм дім і їжу, коли довідався про нещастя французів.

А також вона не знала про великі дискусії, які зараз то-чаться між останнім та деєм* Алжиру стосовно різанини в Кабілії та долі їхніх товаришів, які потрапили в гори. Віце-консул Іспанії в Орані написав деєві в той самий день, щоб тримати його в курсі справ того, що сталося.

Пане Консул,

До Орана щойно прибули втікачі з гір Тенесу. Вони повідомили нам, що кабаїли захопили велике число ваших співвітчизників, з них четверо жінок. Дей Алжиру гарантує нам усе, що потрібно для полегшення долі тих, хто знайшов притулок у моєму консульстві, але не в змозі нічого зробити для інших. Він повідомив, що море забрало 190 мертвих тіл із узбережжя, біля якого сталася корабельна аварія, а більше ніж 300 французів врятувалися. Ті 313, які дісталися до нас, перебувають у добромум стані. Їм надали чисту білизну, подали каву і навіть шоколад. Ми робимо усе, що в наших силах, щоб вони могли якомога швидше повернутися на батьківщину.

Маю сповістити Вас про інші негаразди. Командир загону переніс тяжку гангрену і втратив ногу. Він лишається в моєму домі разом із капітаном корабля та його заступником, що забезпечує надійну медичну допомогу нещасним.

Таким є стан справ, про який я доповідаю Вам. Чекаючи подальших розпоряджень, залишаюсь Вашим вірним слугою.

Й. Фігейра.

Разом з цим листом надсилаю Вам певні уточнення стосовно аварії корабля. Їх доповів мені капітан «Ле Баннель» Жозеф-Тереза Кальман. Він переказує вам, що «Ле Баннель»

---

* Дей — титул алжирського правителя у XVII — п. п. XIX ст. — Прим. ред.

зазнав аварії не на заході від мису Тенес, як розповідають деякі, а на сході. Гора, з якої зійшли кабаїли, має назву Бен-Іджу, і вона не нанесена на карту. 114 чоловіків та 4 жінки є їхніми полоненими.

Відповідь від Дюбуа-Тенвіля, французького радника, прийшла за тиждень. Представник консульства в Алжирі пише прямо до капітана «Ле Баннель»:

Алжир, 13 лютого

Громадянине Капітан!

7 числа цього місяця я отримав повідомлення про жахливу подію, учасником якої Ви стали. Я зробив усе, щоб дей Алжиру і всі високі особи Регентства вжили якнайшвидших заходів із захисту, забезпечення харчами й одягом наших утікачів. Я не маю ні відомостей, ні розпоряджень стосовно Вашої ситуації і відчуваю велику стурбованість. Надсилаю до Вас кур'єра якомога швидше. Дайте мені відповідь через нього, розкажіть детально про Ваш нинішній стан. Завтра я відправлю до Орана корабель з харчами. Даруйте мені, любий громадянине, що я не в змозі кинутись до Вас на допомогу. Надзвичайно важливі переговори тримають мене тут. Укладено перемир'я з Алжиром. Зараз ідеться про наших нещасних моряків, які потрапили до рук варварів. Їх 114 чоловік.

Дюбуа-Тенвіль

Повірений у справах в Алжирі.

Дюбуа-Тенвіль не згадує жінок. Чи про них забули? Все змушує думати, що так. Повірений у справах зосередив усі свої зусилля на 114 чоловіках, яких він уперто хоче

повернути до війська. Він весь час чує, що дей засилає яничарів до місця кораблетроші, щоб вирвати французів з рук їхніх мучителів. Це лише заспокійливі слова. Дюбуа-Тенвіль також звертається до хаснеді* й просить його посприяти. Він готовий особисто прибути до місця їхнього ув'язнення, щоб поспілкуватися з їхніми охоронцями.

— У цьому немає потреби, — пояснює йому хаснеді, — дей відповідає за життя усіх французів.

Дюбуа-Тенвіль має підозру, що йому брешуть, він рішуче протестує проти закону, який дозволяє французам їздити по Берберії, тільки виконуючи місцеві правила... Його лють присоромлює хаснеді, який намагається переконати консула, що драма виникла через опір військовому втручання до Кабілії.

Він каже, що всі, хто здійснюватиме таку подорож, дуже ризикують. «Дуже важко відповідати за всіх берберів, серед яких навіть турки не почувають себе безпечно».

Тепер уже Дюбуа-Тенвіль ні в чому не певен. Він вимагає в дея нові аудієнції. Останній приймає його непривітно і коротко відповідає на його скарги:

— Я уклав мир з тобою, — каже він. — Я повернув частину французьких рабів, тим самим накликавши на себе гнів свого великого сеньйора, Стамбульського султана, якому сплатив певну суму, бо він мав право на тих людей.

Дей бреше. Ті, кого він називає рабами, насправді є тими, хто врятувалися від різанини і втекли до Орана.

Дюбуа-Тенвіль має заплатити, якщо він хоче повернути собі тих, хто перебуває в горах.

---

* Хаснеді — скарбник.

Повірений у справах розлючений. Він не мурмоче протокольних слів, він уперше наслідуюється казати те, що думає:

— Уряд, який я представляю, достатньо могутній, щоб не опускається до таких засобів. Звичайно, я безмежно вдячний вам за все, але, на жаль, не можу діяти згідно з вашою рекомендацією.

Вперше він розмовляє з деєм, піднявши голову. Той незадоволений. Дей сходить з трону і йде до сусідньої кімнати у супроводі драгомана і свого повіреного, який хоче поцілувати йому руку. Але, здається, ніщо не розвіє його поганого настрою. Хаснеді радить Дюбуа-Тенвілю йти. Він обіцяє влаштувати для нього іншу зустріч, за умови, що Франція заплатить те, що від неї вимагають, плюс ритуальні подарунки.

— Гадаю, це необхідно заради миру між нашими країнами.

Дюбуа-Тенвіль не написав Талейрану ні слова про цю зустріч. Лист, який він напише, розповідатиме виключно про кораблетрощу і про тих, кому пощастило врятуватися.

17 лювіоза 5 рік Республіки

Громадянинне Талейран,

У своєму листі від 7 числа цього місяця я мав честь повідомити вам, що корабель «Ле Баннель», який тримав курс на Сан-Домінго, збився з курсу біля берегів Берберії, на схід від мису Тенес, і що чимале число французів потрапило до рук диких орд з тих країв. Поспішаю донести до вас відомості, які отримав про ті жасливі події і доповісти вам про ті заходи, яких я взяв для допомоги потерпілим. Я наполегливо просив

дея і його Регентство вжити заходів для захисту й підтримки. Вони продемонстрували зсваве співчуття і пообіцяли віддавати найточніші розпорядження деєві Орана, який найпершим довідався про кораблетрощу. Цьому останньому було наказано покарати повстанців і докласти всіх можливих для нього зусиль, щоб повернути усіх французів до останнього і забезпечити для них дах над головою і стіл.

Двоє торгівців зерном, пани Буснах і Бакрі, надали в моє розпорядження свій корабель, який стоїть у порту Арзеу, для транспортування моїх коштів. Також я доклав усіх необхідних зусиль, щоб передати їх віце-консулу Іспанії, щоб він мав змогу подбати про тих нещасних. Не наслідуюсь стверджувати, громадянине міністре, що було б можливо отримати репарації, сумірні із масштабами збитків. Ви знаєте закони цієї варварської країни. Чи можливо відрядити серйозну експедицію до злидених горців, з яких нема чого взяти? Я б не радив вам цього. Але наслідуюсь повідомити урядові, що всі французи будуть повернені. Це побажання було однозначно висловлено і дею, і всім високим чинам Регентства, особливо його хаснеді. Я висловив їм велику вдячність у зв'язку з підтримкою, яку вони надали в цій справі. А також не маю права не відзначити заслуг панів Буснаха та Бакрі, які старанно надавали допомогу.

Передаю вам, громадянине міністре, список французів, які знаходились на борту «Ле Баннель»:

Команда	200 чоловік
Військові	529
Жінки	9
	<hr/>
	738

Згідно з даними, поданими капітаном Жозефом-Терезою Кальманом:

<i>Знаходяться в Орані</i>	<i>13</i>
<i>На мисі Тенес</i>	<i>22</i>
<i>Жінки</i>	<i>4</i>
<i>Померли в дорозі</i>	<i>7, з них 1 жінка</i>
<i>Померли в Орані</i>	<i>1</i>
	<hr/>
	<i>347</i>

Бракуює 391 француз.

*Дюбуа-Тенвіль,
повірений у справах в Алжирі.*

Листування між Францією та Алжиром у питанні потерпілих від аварії корабля «Ле Баннель» перервалось по тому, як Дюбуа-Тенвіль повернув останнього мужчину з тих, хто потрапив до рук кабайлів. Забуті жінки лишилися на Тенесі, або, можливо, їх поміняли на рибу, і вони тепер десь на туніських берегах? У це можна повірити, коли читаєш листування між двома країнами.

Повірений у справах став частим гостем при дворі. Він проводив там багато часу, благаючи про зустрічі, роздаючи хабарі наліво й направо, кланяючись хаснеді, азі* та шефу поліції. Він метушився, як той диявол, щоб догодити Талейрану, який у свою чергу догоджав Бонапарту, щоб той не гнівався. Часті візити дали йому змогу оцінити жорстокість режиму. Страти були дрібною подією на задньому подвір'ї біля казарм, що сполучалися з палацом. За найменшу провину вішали. Єретики кінчали на шибеницях,

---

* Ага — титул воєначальника. — *Прим. ред.*

крадіям рубали руку, фальсифікаторів палили на вогнищах. По всьому місту полюють за підробками. Тисячі євреїв перевіряють золоті султаніни, венеційські цехіни, іспанські пістолі. Вони не мають собі рівних у виявленні фальшивок. Алжир — це Вавилонська вежа. Як тут розшукати 114 чоловіків і жінок, розкиданих між Тенесом та Рифом?

VII

Чоловік із закритим лицем і його жінка забороняли Марі Бельтер ходити за межі маєтку. Навкруги кам'яні стіни. Вона знов і знов повертається до кухні, де господарює Фатіма. Під час прання й приготування їжі молода служниця вчить її мови. Марі вже знала назви речей навколо себе. Потроху вона навчилася описувати краєвид за ґратами вікна. А в першому своєму реченні вона висловила бажання побачити знов поселення, через яке вони їхали місяць тому, коли сідало сонце. Але Фатіма відмовила їй.

— Господарі не дозволять.

Фатіма приходить рано вранці, прибравши в гурбі* свого батька, і йде додому пізно ввечері. Вона показала Марі свій дім на самій околиці дуара. Вона мешкає там зі своїм батьком, бабусею і сімома братами й сестрами. Її мати пішла з кочівниками після народження її маленького брата, вигнана з родини разом зі своїм ослон.

Вдома Фатіма замітає земляну підлогу і пере білизну за допомогою суміші солі й попелу. А в господарів вона замітає справжню підлогу, вимощену плитами і пере милом. Марі, якій нема чого робити, хоче допомогти їй,

---

* Гурбі — хижка з хворосту та глини, вкрита пальмовими гілками. — *Прим. ред.*

але дружина Сіді не дозволяє. Марі тут, щоб народити дитину для Сіді, а не для того, щоб вести господарство.

— Ти правда можеш допомагати мені перебирати зерно, — каже господиня, — відділяти пшеницю від куколю, сочевицю від камінців. Треба наповнити глеки, не сподіваючись, що вистачить вже запасеного. Сніг у Рифі перекриває усі входи і виходи. Наш дім тоді стає відмежований від усього світу.

— Навіть від дуару?

— Навіть від дуару. Фатіма лишатиметься вдома до весни. Нам треба буде вправлятися без неї.

— Але чому б їй не спати тут? — дивується Марі.

— Сіді не хоче чужоземки під нашим дахом уночі. Її тінь лишатиме кіптяву на стінах.

— І я чужоземка.

— Ти підеш звідси, але коли народиш дитину. Ми відшкодуємо тобі збитки. Сіді — справедливий чоловік. Він у душі своїй боїться Аллаха.

Це було для Марі подібно до ляпасу, але вона прийняла його з почуттям сорому й радості водночас. Коли вона виконає своє завдання, то зможе вирушити на пошуки своїх товаришів, яких вона врешті-решт знайде, навіть якщо шукати доведеться день і ніч. Вона збагнула, що її тут мають за сезонну робітницю, на кшталт тих, яких наймають у пору збирання врожаю. Кров прилила до її обличчя. Дівчина відчула бажання ствердитися перед тою, яка принизила її. Врешті-решт вона вища за неї зростом, виграє у порівнянні з нею завдяки своїй молодості. У Джелілі пергаментна шкіра, а у Марі — свіжа й сяюча, у тої — негусте сиве волосся навколо вузького обличчя, а в неї — медові коси. Як весняне деревце, Марі вся випромінює здоров'я, а її суперниця нагадує всохлий стовбур. Бунт, який назріває у ній, поступово

перетворився на співчуття, і вона каже, що піде прогулятися на той бік дуару.

— Тільки через мій труп, — відсікає жінка Сіді. — Жителі поселення ненавидять нас. Вони заздрять нашим землям, нашому дому, воді в наших криницях. Вони заздрять навіть могилам наших дітей. Вони ховають своїх під кам'яними курганами. Коли ніхто не бачить, шакали викопувають їх і поїдають їхні кістки. Ніби вони знають, що не треба нічого чинити проти волі Творця, який поділив живих істот на тих, хто їсть, і тих, кого їдять, на хазяїв та батраків, на багатих і бідних. Вони народилися бути бідними. Вони ніколи нічого не зроблять, щоб покращити своє життя.

Марі затулила вуха, щоб більше цього не чути. Їй душно.

— Мені необхідно подихати свіжим повітрям. Випусти мене хоча б до найближчого будинку.

— Щоб ти принесла на своїх підосвах дух їхніх злиднів? Сіді та я не водяться з усією тою наволоччю.

Жінка розлютилася. Вона хоче й Марі втягти в цю ненависть, зачинити її у в'язниці, яку вона спорудила навколо свого подружжя. Але Марі таки втекла. У той єдиний спосіб, який їй залишився — заглибившись у листи Жана Субірана, які вона зберігала зашитими у своїй сукні під час переправи на плоту. Вони розпухнули, деякі сторінки посклеювалися. Але це не має ніякого значення. Марі знає їх напам'ять.

Марі, моя мила наречена, — читала вона, напівзаплющивши очі. — Учора я прибув до Порт-о-Пренсу. В мене перед очима ще й досі французький берег і дім моєї коханої. Ця експедиція видається мені вельми авантюрною. Що має робити Франція в Сан-Домінго? Підкорити людей? Захопити землі, перш ніж це зробить хтось інший? Продати

місцевих жителів у рабство? Бонапарт робить нові помилки, прагнучи забути свою поразку при Сен-Жан-Д'Акрі. Там він залишив половину своєї армії і шість кораблів, потоплених британцями. Що сталося з нашими солдатами, яких залишили помирати від чуми в Палестині? Невже, щоб забулися наші невдачі на Святій Землі, і в Луїзіані, яку ми продали Сполученим Штатам за 80 000 франків, треба за будь-яку ціну завойовувати Сан-Домінго?

Нувель-Орлеан став Нью-Орлеаном. Американський прапор висить на адміністративних фронтонах там, де був наш триколон. Прощавай, Луїзіано, але ласкаво просимо мою наречену в Порт-о-Пренсі, — Марі не потрібно було читати далі, все те було написано на внутрішньому боці її повік. — Франція відряджає нову експедицію. Кораблі вирушать з Бреста і з Тулона. Я звернувся із проханням, щоб моя майбутня дружина могла сісти на корабель. Для тебе є місце на судні «Ле Баннель». Капітан Кальман — друг мого батька. Ти їхатимеш під його захистом. Я чекатиму на тебе на пристані, і ми поїдемо до мене, завітавши перед тим ненадовго до юкре. Отець Мартин, капелан нашого полку, надасть мені право стискати тебе в обіймах після його благословення.

Я люблю тебе!

Жан.

Інші листи Марі берегла на майбутнє, коли життя видаватиметься ще нестерпнішим, дім ще більш ворожим, ще тяжчою вага чоловіка, який лягає на неї. Коли вона більше не зможе терпіти домагання чоловіка, який працює щоночі, щоб засіяти її, щоб її живіт став круглим, як глеки, тяжким, як торби з зерном.

Раптом у кімнаті стало темно. Сонце, яке щойно сяяло, перетворилося на чорний диск. Настала ніч, хоча до вечора ще далеко. Джеліла занадто збентежена, щоб відповідати на її питання. Стоячи на порозі й приклавши долоню до лоба, вона з жахом дивиться на затемнене світило. Її губи шепочуть про катастрофу.

Вона каже, що треба чекати великих нещасть.

— Жаба плюнула на сонце.

Вона штовхає в дім Марі, щоб та не дивилась на сонячне затемнення.

— Що ти робиш, нещасна? Ти хочеш, щоб у тебе народилася сліпа дитина?

— Я не вагітна, — поривчасто відповідає Марі.

— З тебе жодного разу не текла кров, відтоді як ти ділиш ложе із Сіді. Я знаю краще за тебе, що відбувається в твоєму чєреві.

Тепер Марі розуміє причину нудоти, яка душить її, і печії, яка виникає щоразу від гострої їжі. Вона, яка не пролила жодної сльози, коли чоловік із закритим обличчям взяв її, тепер плаче гіркими сльозами. Вона ув'язнена і приречена провести у цьому домі багато місяців, а може, й років. У домі, мовчазному, як могила. Без допомоги Фатіми вона не може вимовити ні слова.

— Де Фатіма? — питає вона, ридаючи.

— Ти прекрасно знаєш, що вона ніколи не приходить у п'ятницю, це день молитви.

— Я хочу бачити її.

— Ти побачиш її завтра, коли сонце покаже своє справжнє обличчя.

Джеліла кудись іде, і Марі вирішує скористатись її відсутністю, щоб піти пошукати молоду служницю. Вона вислизає з дому через двері, які виходять у поле. Темрява ховає

її від чужих поглядів. Вона йде широкими кроками, певна, що знайде свою подругу. Стіни її дому жовті, як і гори навкруги, а на даху пасуться кози.

Марі йде узбіччям дороги. Трави стишують її кроки. Боячись переслідувань, вона починає бігти. Вона щось говорить, звертаючись до Жана Субірана:

— Забудь мене, Жане! Марі померла, і Маріам прийняла її подобу. Віднині дитина прив'язує мене до цього селища, до цього дому і до цього чоловіка, якого я бачу тільки вночі. Чому я вижила після кораблетроші? Я люблю тебе!

Зблизька дуар виявився ще злиденнішим. Марі не знає, в які двері постукати. Всі гурбі дуже подібні. Всі вони дуже щільно приліпилися до гір, у них усіх на дахах пасуться кози. Декілька разів поспіль вона гукає: «Фатімо!» — але ніхто не відповідає. Усюди те саме розкидане каміння, усюди ті самі запилені берберські фігові дерева, усюди та сама тиша. Тільки собаки на вулицях. Вони, як хижки й гори навкруги, того ж самого жовтого кольору, ніби виліплені з тої самої глини. Вони крутяться навколо Марі, а потім відбігають, обнюхавши її.

Піє півень. Він провіщає кінець сонячного затемнення. Марі охоплює паніка. Вона стукає в усі двері. Їй відповідають ізсередини, не відмикаючи дверей. Ті, хто були назовні під час сонячного затемнення, несуть лихо.

— Яку Фатіму ти шукаєш? Їх у нашому дуарі шість, і стільки ж на цвинтарі.

— Прислужницю Сіді.

— Далі, остання хижка.

Фатіма ошелешена, побачивши Марі біля свого порогу.

— Горить дім? Померла господиня? Хтось убив господаря?

Тільки події такого масштабу могли б змусити Марі прибігти до неї.

— Я дуже хотіла побачити тебе, — відповідає Марі присоромлено.

Марі збентежена. Кімната, куди Фатіма запрошує гостю, темна, як могила. Марі ледь може побачити килими на підлозі. Її з цікавістю розглядають шестеро дітлахів, босих, з голими задочками. Чоловік, який набиває люльку травами, розминаючи їх кістлявими пальцями, здається їй не помічає її з'яви. Жінка лежить на покривалі, повернувшись спиною до входу.

— Це моя бабуся. Її заклято не зійти з цієї підстилки інакше як в могилу. Їй відібрало ноги, коли моя мати пішла з дому. Уже рік, як вона не ходить.

Довірливість Фатіми викликає в свою чергу відвертість її батька. Він відганяє дим від люльки, щоб краще бачити Марі. Він говорить про свою колишню дружину без гніву. Її втеча викликає в нього тільки жалість до неї.

— Вона була непогана жінка. Тільки от попався цей проклятий верблюдник. Він пообіцяв Захії, що покаже їй море, і вона, ідіотка, повірила йому. Брехун! Такий верблюд, як у нього, не дотягне до Сахеля!

Він випускає багато диму, а потім обертається до дочки:

— Спитай її, чи знає вона, що таке море? Чи це правда, що воно біжить, не маючи ніг?

Марі розповідає йому про кораблетрощу і дуже виростає в очах старого. Він не приховує свого захоплення.

— Море хотіло вбити тебе. Яке зло ти йому зробила?

— Ніякого, — відповіла Марі. — Я просто пливла по ньому, як усі.

Він підозріло хитає головою.

— Пливла, пливла, це легко сказати. Невже в Аллаха мало земних шляхів? Море не любить, коли до нього ставляться зверху. Його шляхи створено не для того, щоб їх топтали, їх створено, аби вимірювати могутність Творця, який однаково старанно виліпив корисне й шкідливе, прекрасне й потворне, а також дав людську подобу тим, хто цього не заслуговує: собакам і кочівникам. Моя жінка була б удома, якби той лихий верблютник не забрав її до себе. Кочівник без даху над головою, без вогнища. Я вибачив усе. Але є ще інші люди. Люди в цьому дуарі гострі, як шпага Пророка. Звичаї є звичаї, навіть султан не може відступати від них. Захія заплатить кров'ю за те, що допустила чужоземця до своєї утроби. Вдома на неї чекає яма під фіговим деревом в землі та гора каміння. У неї кидатимуть каміння, поки м'ясо в неї не відвалиться від кісток. Голод поверне її до мене на день Айнсара*, коли всякне молоко у верблюдиці її коханця.

— Моя дочка не божевільна, щоб вертатися до тебе, — озвалася стара зі своєї циновки.

— Я тільки повторюю те, що сказав мені мунаджем**, — уточнив зять, знову поринаючи в тютюновий дим.

Фатімі соромно за свою сімейку. Вона просить Марі якнайшвидше повернутися до Сіді.

— Він хвилюватиметься. Сітті Джеліла звернулась до Марабу, щоб той допоміг знайти тебе, але було б

---

* День Айнсара — свято, що відповідає дню Івана Купала. — *Прим. ред.*

** Мунаджем — провидець.

краще, щоб нас не бачили разом. На нас лежить прокляття, відтоді як моя мати покинула нас. З нами знову будуть рахуватися, але після покарання.

— Якого покарання? — питає Марі.

— Коли вони закидають камінням мою матір.

Фатіма розглядає смерть своєї матері як неминучу річ. Жінка, яка зрадила, має померти, щоб мешканці дуара поновили стосунки з її родиною.

Маленький братик Фатіми третяся об ноги Марі, наче кошеня.

— Це останній. Моя мати втекла на наступний день після його народження. У нього копита. Кажуть, моя мати грішила з бараном.

Копита на ногах хлопчика є ніщо інше як спотворена людська стопа. Марі більшою мірою схильна думати, що справа в поганому харчуванні й занадто частих вагітностях, а не в неморальності тої жінки. Але Фатіма нічого не хоче слухати. Немає сенсу піддавати сумніву вирок шанованих людей селища. Їх треба слухати. Вони є хранителями мудрості. Вони все обумовили. І в першу чергу питання спадку.

Жінки не отримують спадку. Щоб не дробити землю. Це записано в усіх письменах, вибитих на гірських кам'яних плитах. Все селище ходить туди раз на рік. Молоді несуть старих на спинах. Слабких несуть на ношах. Ми всі йдемо туди, щоб потрапити до святилища Лалли Кадіжи. Неплідні жінки чіпляють нитки зі своїх поясів до оливкових гілок. Бідні, сподіваючись поменшити свої злидні, підкочують штани до колін.

— Бо навкруги багато нещасних? — наважується спитати Марі.

— Тут їх менше, ніж у місті. Чоловік у Рифі задовольняється однією дружиною і любить дітей, яких вона йому дарує. Кабальській жінці гріх скаржитися. Вона ходить без покривала на обличчі, виходить з дому й вертається туди, коли їй забажається, вона вільна, як польова курочка. Її хижка не є її в'язницею. Життя в горах легше, аніж у містах. Бідність не вважається пороком, бо всі такі. Всі селища рівні. Чоловіки йдуть від ярмарку до ярмарку майже з порожніми руками. Міняють орала на вовну і спеції, яйця та курей на верблюда. Все можна перепродати, крім предметів поховання, які належать мертвим. Якщо хтось бере їхнє майно, вони сердяться. І можуть помститися.

— Про яке майно ти говориш?

— Олійні лампи, горщики для води, миски. Іноді порожня колиска, якщо дитина померла маленькою. Сітт Джаліла береже колиски своїх дітей. Ця жінка — замурована криниця. Вона нікого не поїть, не тамує нічию спрагу. Чи ти помітила скриню в кутку твоєї кімнати? В ній сотні суконь, вишитих золотом і сріблом. Вона ніколи їх не одягає, бо носить жалобу. Можливо, вона дасть тобі одну з них, коли ти народиш сина для Сіді. Чи знаєш ти, що вона змусила мене поширювати чутки, ніби в неї буде дитина?

Я послухала її, як завжди. А люди в дуарі з того сміються, вони не вчора народилися. Весь Риф знає її вік, викарбуваний її батьком на кипарисі в її саду. Сітт Джеліла з цих країв. Сіді оселився тут після одруження. Джеліла не дотрималась звичаю: вона отримала спадок від свого батька. І прокляття впало на її потомство. Ніхто не заходить до неї. Навіть жінки дуару уникають її.

— А чи ходите ви в гості до інших поселень?

— Дуже рідко. А навіщо? Вони говорять іншим діалектом. Ті самі предмети в них називаються по-іншому. У них одні звичаї, у нас інші. Їхні амфори робляться з теракоти, наші — зі шкіри овець. Їхні жінки носять глеки на плечах, а наші — на головах, і не проливають ні краплини. Наші спини також рівні, як тополі. Повітря, близькість до неба, гірські святі захищають нас. Навіть турки не можуть напасти на нас. Вони приходили до наших кордонів, щоб знайти собі союзників серед зрадників. Марна праця! Їхні обіцянки не лишили жодного сліду в наших душах, як вода не затримується на пір'ї качки. Наші чоловіки не схиляють голови ні перед яким деем, ні перед яким беєм* чи агою, ні перед Сіді. Вони покинули ці землі без жалю, а також без будь-яких вимог. Тільки я працюю на Сіді, а все селище робить вигляд, ніби його нема. Їх це влаштовує. Але ми такі бідні! Вони б не хотіли розділити з нами те, що є в наших казанках. А там лише кістки.

VIII

Обличчя схилилися над тяжко хворою Елен. Вона не бачить рис, тільки контури. Сонце кидає списи в її голову, прошиває повіки вогняними голками. Їй здається, ніби вона пливе в імлі. Здалеку чується кінський тупіт. Він лунає з боку моря, з узбережжя, яке поховало Жака де Куртавре у своєму піску. Вершник скаче по хвилях, топче

---

* Бей — титул знаті в країнах Близького та Середнього Сходу. — *Прим. ред.*

морську піну, збурює дюни, наближаючись до будинку Мокрана. Перед ним розчиняється брама. Від нього тікають до дальніх кімнат, обливаючись потом. Жінки горнутья одна до одної. А кентавр шукає Елен в домі Мокрана, вождя племені Бені Хайя.

Чому так кричать дружини Мокрана? Чому Асія, Мунія, Айша, Нала та інші репетують навколо жінки, слабої на морську хворобу? Так не годиться оплакувати чужоземку, та ще й з таких далеких країв!

Стара жінка, яка не відходить від ложа Елен, присоромлює їх:

— Її радше вб'є не хвороба, а ваші крики! Вони можуть привернути злостивих духів, які чіпляються до живих.

Чоло Елен кроплять святою водою. В її вуха нашіптують заклинання. За неї моляться Пророку, обернувшись обличчям до Мекки. Кінський тупіт потроху послаблюється. Смерть, яка приходила по цю жінку, відступає на своєму коні. Сонце зменшується і збігається до розмірів крапки.

Запаліть вогні на кожному пагорбі, щоб освітити ніч. Проженіть тими вогнищами юрмища мертвих, які встали й набігли на селище. Хай вони повертаються до полів, які дають їм спокій від жовтня до квітня, від тишрина до нісана. Хай вони забудуть про жінку, в якої страшенно болить голова, і яка кличе свого чоловіка, а він лежить засипаний піском. Франція питає про неї. Сам дей готовий прибути особисто, щоб знайти її. Маркізу не залишать у руках береберів. Вона повернеться додому з усіма почестями, які відповідають її титулу.

Мокран перечитав десятки разів листа, де все це пояснюється. Чому кабаїли перебили сто п'ятдесят чоловік

і тримають у себе п'ятьох жінок? Він уміє добре рахувати, але в нього нелади із цифрою чотири.

Марі поїхала до гірської Кабілії.

Елізу продали еміру кзарському.

Йемма Б'нет у Мулуда.

Плюс маркіза.

Хто ж та п'ята жінка, якою цікавиться дей? Володар Алжиру, який не знає про існування Лаузи, вочевидь, мав на увазі жінку з корабля, що померла по дорозі до Орана. Її не було в домі Мокрана на момент розподілу, ні на узбережжі на момент різанини. Мокран, який зовсім розгубився, сідає на коня і їде до житла Мулуда. Козар, що збирає траву, видається дуже зайнятим.

— Це для твоїх тварин? — питає він, не подумавши.

— Це для мене, — бурмоче Мулуд.

— І ти з'їси усе це?

— З волі Аллаха. Якщо людина живе з козами, вона не перетворюється на барана. Ці трави для лікування пораненої, яка впала на нас із неба.

— Твої трави також мають лікувати божевілья. У мене знаходиться божевільна. Я б хотів передати її під опіку Йемми Б'нет. Місця в тебе не бракує. Уся ця гора належить Мулудові. Ця жінка й правда божевільна. Вона чує кінський тупіт з моря. Їй мариться вершник над хвилями. Мої жінки проводять усі ночі біля неї. Ніхто не хоче піклуватися про мене. Жодна з моїх шести дружин не приходить до мого ліжка. Хай буде проклятий той день, коли я взяв її до себе. Я мав би лишити її талебу, який знає її мову, або викинути її в море — це було б найкраще. Це вона викликала кораблетрощу французького корабля, вона штовхнула його на наші піски. Це вона наслала хвилі,

які спричинили і різанину, і пограбування. Мої ка-
баїли тільки виконували наказ. Між іншим, вони все
забули. Ніхто нічого не пам'ятає.

Оскільки козар нічого не відповідає, Мокран сходить
з коня, прив'язує його до дерева і присідає навколішки
біля нього, ніби вони є рівними.

— Давай мінятися, Мулуде. Я візьму собі твою по-
ранену, а тобі поверну мою маркізу.

— Хвилину тому ти називав її божевільною.

— Я пожартував. Її, здається, знає сам дей. Нехай
жодна волосина не впаде з голови маркізи, написав
він мені. Хочеш прочитати?

Мулуд хитає головою. Він не уміє читати.

— Ця жінка має бути дуже багатою, якщо носить
відразу три спідниці. Білу із самого низу, потім синю,
і цілі кілометри тасьми на обшивку.

Блаженний вираз обличчя козаря говорить багато. Зда-
ється, Мокранові вдалося зацікавити його.

— А що значить маркіза?

— Щось на зразок ханум*. Щось нижче ніж сул-
танша, але вище, ніж лалла**.

— Вона не захоче жити з моїми козами.

— Захоче, якщо боїться Аллаха. Хто знає, чи не
була наша маркіза в попередньому житті козою?

— Я маю порадитись із Йеммою Б'нет. Звичайно,
вона прийме маркізу, немає сумніву, але чи віддасть
вона тобі нашу поранену? Ти й без того маєш годува-
ти достатньо жінок.

---

* Ханум — дружина бея.

** Лалла — жінка знатного походження.

— Тільки шість. Мені потрібна сьома. Щоб було стільки, скільки днів у тижні.

— Нічого тобі не обіцяю, — промурмотів Мулуд і пішов, закинувши торбу на спину.

Піднявшись по схилу, козар обернувся:

— А чому б тобі самому не спитати її? Твій кінь і твої вуса сподобаються їй.

Мокран вирішив переговорити з Йеммою Б'нет, а також попрохати її поїхати з ним до дея, щоб захистити його в суді. Мокран є єдиним беєм, який не сплачує податей, єдиним, хто не бере участі в церемонії «субсидій», яка відбувається раз на рік. Усі інші прибувають з конями, навантаженими цехінами. Юрба вітає ті процесії радісним криками. Дей оцінює суму за числом коней. Прибувши до палацу, беї, які зробили внесок, мають право отримати кафтан з рук дея, інші юрмляться у залі біля трону. Мокран, знаючи, що на нього чекає, ніколи не їздить до Алжира, відтоді як з'явився новий представник Оттоманської Порти. Виправдовуючись хворобою, він одного разу замість себе відправив каїда* з кобилою настільки легкою, що вона могла й полетіти. Каїд не повернувся до Тенесу, кобила також.

Ні, вождь Бані Хайя не забув церемонії зважування податей, на якій він був присутній сім років тому. Хаснеді або казначей звернувся по допомогу до двох євреїв, які розрізняли на дотик і на зовнішній вигляд сумнівні монети і відкидали їх. А решту зважували. Хаснеді голосно оголошував вагу. Громадський писар записував ті числа.

---

* Каїд — представник центральної влади в Алжирі. —
Прим. ред.

Недовіра Регентства до своїх платників настільки велика, що воно виставляє шауша* біля брами кожного цвинтаря, щоб він хапав тих, хто ховає своїх мерців потай, аби уникнути податку на спадок.

Бані Хайя почувається вільною від цих обмежень. Тут не вважають за потрібне ділитися своїм зерном і своїми землями з агою або з беєм, а також віддавати державі частину свого спадку, або ділити свою жінку з сусідом. Мокран, який собі спокійно роз'їжджає побіля ручаю, не відає, що дей Орана прокляв його, що там, в Алжирі вимагають його голову і що французький повірений у справах питає, де вони, ті, хто полягли від рук кабаїлів? Ніби Франція завоювала Алжир. Мокран питає себе, чи варто відповідати на той лист, який його пальці намагаються у кишени. Ці медові промови є ніщо інше, як пастка, через яку він потрапить до рук ката.

Мокранові, великому,

безцінному сеньйору над сеньйорами, хай пошле йому Аллах довгі роки і якомога пізніший притулок у своєму раю.

Дійшли чутки, ніби французький корабель зазнав аварії неподалік від Тенесу, на землях, що підпорядковані тобі. Померлі були позбавлені одягу і загнані в гори. Сто п'ятдесят інших були вирізані твоїми кабаїлами. Ті, хто втекли від твоїх людей, прийшли голими, як їх створив Аллах, до консульства Іспанії в Орані. Серед них капітан корабля та п'ятеро жінок. Ось їхні імена:

Мадам Нуайє, дружина лейтенанта,

Марі Бюте з дитиною, дружина капрала,

---

* Шауш — щось на кшталт поліцейського.

*Марі Мішле, дружина сержанта,
Мадлен Галан, дружина карабінера,
Марі Форє, дружина артилериста.*

І ще п'ятьох жінок недорахувалися. Я пообіцяв повіреному у справах Франції знайти їх. Серед них: Маркіза де Куртавре, дружина майора. Ця жінка є дружиною брата міністра оборони. Також має бути Марі Бельтер та черниця. Я дуже раджу тобі подбати про себе, бо французький повірений і ті, хто врятувалися, можуть позиватися на тебе.

«Чому п'ять, а не чотири?» — питає себе Мокран, сповнений надій. Одна думка засіла в його мозку: він завітає до Мулуда, щоб спокусити цю Лаузу, про існування якої ні вони, ні французи не мають ні найменшого уявлення, переконає її поїхати з ним до Алжира. Якщо треба, він одружиться з нею, зробить її старшою дружиною, і її свідчення переважать шальки терезів на його користь.

На порозі хижки Мокран згадав, як вагався козар, перш ніж сказав йому ім'я дівчини.

— Ім'я дуже важке, майже невимовне. Я назвав її Лауза.

— Чому Лауза?

— То через її груди. Вони як два свіжих плоди мигдалю.

Мокран не був би таким оптимістичним, якби він був у курсі тих справ, які відбуваються в Алжирі. Дюбуа-Тенвіль, який втратив терпець, заговорив про священну війну проти кабаїлів. Франція от-от направить загони, які завоюють країну. Дей робить спробу заспокоїти його. Він обіцяє суворо покарати повстанців, щоб повернулася хороша погода, бо дощі перекрили усі дороги. Він радить французу трохи почекати, а поки, чекаючи інших, відправити додому

тих, хто перебуває в Орані. Дюбуа-Тенвіль готовий послухатися. Але як розуміти, що капітан «Ле Баннель», Жозеф-Тереза Кальман, відмовляється зійти на борт тих кораблів, які надані в його розпорядження? Він вважає їх затісними, вимагаючи інших, які б могли вмістити усіх, хто вижили після кораблетроші, але потім погоджується на те, що є.

Громадянине консул,

— пише він повіреному в Алжирі.

Сьогодні мав честь отримати листа, якого Ви написали 29 пловіоза. Згідно з вашим проханням надсилаю вам список майна, пограбованого берберами. Також надсилаю вам список моряків і військових, які дадуть вам змогу судити, скільки чоловік загинуло. Деякі ще й досі в горах, попри розшук, який проводили яничари дея Орана. Я не можу, громадянине комісарє, надіслати Вам рахунок витрат на одяг і харчі, який віце-консул Іспанії ще не завершив складати. Частина екіпажу знаходиться в дорозі до Арзеу. Вони зійшли на кораблі, незважаючи на їхню тісноту, і не погодились би на це, якби не розпочалася дуже дощова погода. Вони вирушили, бо така Ваша воля.

Прийміть, громадянине комісарє, найщиріші вітання від мене, а також від імені усього екіпажу на суші й у морі.

Жозеф-Тереза Кальман.

Дюбуа-Тенвіль не заспокоюється. Лист Жозефа-Терези Кальмана не переконав його. Він звертається до віце-консула Іспанії, щоб прискорити відбуття потерпілих.

Пане Консул,

Кур'єр дуже засмутив мене звісткою про затримку повернення наших потерпілих. Витрати, спричинені їхнім перебуванням в Орані, є досить значними. Прошу Вас якомога рішучіше прискорити їхнє відбуття. Кількість самих тільки биків, потрібних для переходу до Арзеу, настільки велика, що я не можу в це повірити. Мабуть, для подорожі до Індії їх би не треба було так багато. Надаючи вам усю свободу дії, я, однак, сподіваюся, що Ви зробите все для повернення саме цих людей до Франції. Решта поїде пізніше. Немає сумніву, стан цих останніх заслуговує уваги, але варто було б уникнути марнотратства.

Зв'яжіться з капітаном Кальманом і надайте мені, як Ваша ласка, список розумних витрат.

*Дюбуа-Тенвіль,
повірений у справах Франції в Алжирі.*

Хто вони, ця «решта», яка не сіла на корабель, щоб уникнути марнотратства?

І чи не вважав повірений у справах так само малозначущим, що про жінок, які лишилися на Тенесі, іноді згадували, але переважно про них забували. Дюбуа-Тенвіль не знає, як йому діяти, це точно. Він розривається між пошуками й погрозами. Капітан «Ле Баннель» не полегшує йому задачі. Посадивши потерпілих на кораблі, надані двома ліворнськими євреями Бузнахом та Бакрі, Жозеф-Тереза Кальман змінив свою думку. Він не покине Оран, поки не буде знайдено останнього моряка. Капітан хоче вирвати усіх з кабайльського полону. Дюбуа-Тенвіль підозрює, що капітан

хоче відтягнути своє повернення до Франції, де його судитимуть за те, що він погано вів корабель, прийнявши алжирський берег за іспанський. Його втеча до Орану в товаристві сотні потерпілих є неприпустимою. Бо вони покинули тяжко поранених, яким була потрібна допомога. Ще одна помилка Кальмана: він не шукає жінок, залишених у Тенесі, його не турбує їхня доля. Він не вніс їхніх імен до списку, направленого до Талеїрана.

ІХ

За одну ніч весна перетворилася на зиму. Але на скелястому Тенесі нічого не змінилось. Тут треба дертися в гори, щоб побачити квітуче дерево або пучок трави. Вчора все поселення стало свідком дивного видовища. Служниці Мокрана, дочекавшись темряви, відвели маркізу до Мулуда. Хвора жінка дратувала вождя Бані Хайя і відволікала його дружин від їхнього подружнього обов'язку. Елен стала почуватися краще, відтоді як мешкає разом зі своїми співвітчизницями. Мати Жанна доглядає її. Бенжамен-Лауза навчила її знову сміятися. Маркіза допомагає сортувати і обдирати листя на лікарських рослинах, які збирає Мулуд для черниці, щоб вона лікувала хворих.

Елен не відводить очей від моря. Скоро по неї припливе корабель. Жак де Куртавре буде на борту. Жак врятувався від різанини, Жак повернувся до Франції, щоб прийти із допомогою. Мати Жанна не знає, як боротися з відчаєм Елен. Німим, проте зримим відчаєм в її нерухомих очах, які цілими днями дивляться в далечінь. Поступово у маркізи в душі з'являються сумніви. Вона вже не певна, що бачила, як її чоловік тікав разом з іншими. Вона взагалі більш

ні в чому не певна. Ніч була така темна. Нічого не можна було побачити. Було лише чути рев убивць, хрипіння приречених і стукіт копит мулів, яких відпустили їхні хазяї.

Елен втомлюється, коли говорить, вона дуже повільно одужує. Її схудле обличчя випромінює втому. Менше місяця тому маркиза з'явилася на палубі «Ле Баннель», зачарувавши пасажирів. Військові та моряки замовкли. Вона ніби зійшла з картини часів епохи Відродження з її прозорою шкірою, лазуровими очима, хвилястим волоссям, що спадає нижче пояса. Вагітність не спотворювала її краси, а навпаки, додавала їй певних чарів. Її огортав широкий шовковий плащ, який ховав усі округлості. З усіх пишних убрань в Елен лишилося тільки дві нижні спідниці та подрана спідниця. Від брудної води шовки полиняли, шовкова тасьма перетворилася на жалюгідну мотузку.

Мати Жанна намагається не дивитись на неї. Її серце болить від вигляду чорних кіл у маркизи під очима та її пальців, що стали прозорими, ніби з воску.

«Вона ніби небіжчиця у труні», — думає мати Жанна, кусаючи губи.

— Твоя сукня затісна для тебе. Ти можеш задушити дитину. Може, тобі краще зняти її та одягти джелабу?

Елен хитає головою. Дві сльози на її віях не справляють на черницю доброго враження.

Елен не дійшла б до такого стану, якби вона не була якийсь час в домі Мокрана, і мати Жанна весь час доглядала її. Вона одночасно і черниця, і мати. Не випадково мешканці Тенесу назвали її Йемма Б'нет. Негідна мати, повторює вона. Вона пообіцяла Елізі: «Я знайду тебе» і, мабуть, ніколи не зробить цього. Марі, як та жебрачка, пішла за землеробом до Рифу. Матері Жанні не вистачило б двох

життів, щоб забути жалісні очі дівчини, яку вона полюбила, як тільки вони познайомились. На кораблі вони проводили разом усі вечори. А потім мати Жанна побачила її в сідлі чоловіка з закритим лицем. Обличчя Марі було біле, як полотно, а її коси, зазвичай заплетені, приліпилися до чола і пасмами спадали на її сукню, подрану на лахміття. Висока струнка дівчина, яка сяяла здоров'ям, перетворилася на зовсім іншу, хвору, не схожу на себе. Вона тричі намагалася зіскочити з того коня. Але, вочевидь, страх від того, що чекає на неї, та виснаження позбавили її сил.

Матері Жанні не треба було напружувати пам'ять, щоб пригадати обличчя Елізи. У неї в кишені завжди був портрет дівчинки, виконаний італійським художником, який розписував стелю каплиці. Тремтячою рукою черниця виймала медальйон і довго вдивлялась у нього. Така сама прозора шкіра, як і в маркізи, такі самі темно-сині, мало не фіалкові очі, такий самий овал обличчя. Аристократична краса. Мати Жанна показує портрет дівчинки Елен, яка поринула у свої думки.

— Чи ти хотіла б мати таку дівчинку, як Еліза?

— У мене буде хлопчик. Так потрібніше. Він помститься за батька.

Її слова лишаються без відповіді.

Мати Жанна хреститься. Стільки люті в тій, яка не знала ні ненависті, ні бунту. Її саму орден навчив покірливості, Бог — прощенню, а перебування в Сен-Жан-Д'Акрі, де вона вивчила арабську в мусульманського шейха, усьому іншому. Тобто ісламській терпимості та поблажливості. «Ми всі є нащадками Адама, всі ми зліплені з одного тіста. Найдостойніший в очах Аллаха — найпокірливіший долі».

Через десять років після цього навчання, яке тривало три місяці, мати Жанна почала сумніватися у силі покірливості.

Її молитви не вберегли ні Елізу, ні Марі. Обоє дівчат загубились у цьому царстві природи. Невже, щоб спокутувати, вона охоче вислуховує усіх цих тубільців, які йдуть до неї? Завершивши свої труди, вони їдуть по пораду. Щоб збагнути свої проблеми, черниця звертається до Євангелія.

— Навчи мене своїх молитов, — тиждень тому звернулась до неї одна жінка, — Моє дитя помирає. Можливо, твій Бог почує мене, бо мій оглух.

І, ставши на коліна поряд з тою, яку звать Йемма Б'нет, мусульманка повторювала фрази, не знаючи ні їхнього походження, ні їхнього сенсу, але з таким жаром, що черниця була схвильована.

Наступного дня та жінка знову прийшла до матері Жанни, зігнувшись до землі, ніби в її груди всадили кинджал.

— Моє дитя померло, — сказала вона. — Але ти можеш щось зробити для мене. Я не хочу, щоб його зарили в пісок просто так, а в ящику, як у вашій вірі.

Певна того, що не варто її розчаровувати вдруге, мати Жанна вийняла зі своєї скрині усі пляшечки з ліками і простягла їй. Елен і Лауза допомагали їй. У той момент Елен так глибоко поринула в свої думки, що мало не перетворилася на статую. Лауза повернула її до реальності, прошепотівши їй на вухо: «Маркізо, ви тут?»

Маркіза відповіла слабкою посмішкою. Вона в захваті від цієї дівчини, яка здатна шити більше двадцяти торбинок на день, та ще й теревенити про все на світі. Її вмілі пальці встромлюють голку, протягають її, згинають тканину, в'яжуть вузлики, а потім підписують назви трав. Але понад усе Елен захоплена тим, як Лауза тримає себе з Мокраном, який, керуючись якимись загадковими причинами, вирішив спокусити її. Рана в паху є вагомою причиною, чому

вона поки що відмовляє йому. Мокран, який прийшов до Йемма Б'нет пересвідчитись, що вона забезпечена всім в домі Мулуда, закохався в Лаузу. Його бажання поїхати з нею до алжирського дея трансформувалося у простіше бажання: покласти її у своє ліжко і прочитати насолоду в її зелених очах. Вона невинно приспускає штани, щоб показати йому свою рану. Рубець на її ніжній шкірі викликає приплив крові до голови Мокрана.

— Ходімо в мій дім, Лаузо! — благає він. — Ти житимеш під справжнім дахом. Облиш траву для кіз і козарів.

Луаза хитає головою.

— У твоєму домі забагато жінок.

— Ти хочеш, щоб я їх повиганяв?

Він шкодує, що зробив таку пропозицію, тому що згодом каже:

— Нещасні сироти не мають, куди піти. Їм залишиться тільки жебракувати на вулицях Алжира, якщо я розжену їх.

— Я почекаю, коли ти овдовієш.

— По шести дружинах? Це неможливо!

— У наші дні все може трапитись. Смерть шести нікчемних жінок — це ніщо порівняно із загибеллю ста п'ятдесяти моряків, — вона дивиться йому прямо у вічі. Мокрану треба тільки віддати наказ. Лауза буде його, незважаючи на рану. Вона засинатиме і прокидатиметься під ним.

Вся воля вождя Бані Хайя м'якне від тих останніх слів. Його губи розтягуються широкою посмішкою. Його вигнуті вуса витягаються по прямій. Коротку радість змінює тривога, коли Лауза каже, що їй більше нема чого сказати йому, і нехай він приходить, коли все владнає.

— Владнаю що саме? — викрикує він тоном півня, якого душать.

— Щоб ти став шість разів удівцем.

Ця дівчина — шайтан. Мокран певен у цьому.

— Подумай. Я нікуди не поспішаю, — веде вона далі, солодко потягуючись. А поки ти можеш побудувати мені будинок. Чи годиться, щоб наречена вождя Бані Хайя жила в землянці?

— В тебе буде дім, безсердечна дівчино, — бурмо-че він крізь зуби. — Але не гарантую тобі іншого. Неможливо позбутися відразу шести дружин.

— Це питання можна вирішувати поступово. Невже ти, Мокране, ніколи не чув про чуму, погане око, зурочення, падіння до криниць, а особливо про забруднення, що є такою ж хворобою, як і всі інші? Твої баби смердять. Ти маєш змусити їх митися хоча б раз на рік. Чому ти не побудуєш для них хаммам*? А як нема хаммаму, кинь їх у море. Заразом вони навчаться плавати.

— Я й сам не вмю плавати, — скиглить Мокран.

— Тим краще. Вони потонуть.

Вождь Бані Хайя тікає, щоб сховати свою блідість. Ця дівчина зробить його вбивцею!

— Не забудь про будинок, — кричить вона йому навздогін.

Мокран не пес. Йому потрібен дім і матрац, щоб кохатися. Лише тварини роблять усе це просто неба.

Лауза сподівається на правдивий дім, а не такі хижки, які вона мала можливість побачити, коли розносила ліки хворим сельчанам. В них нема будинків з меблями,

---

* Хаммам — лазня. — *Прим. ред.*

як на Тунісі. Вони не знають, що таке стільці, крісла, столи. Вони кидають підстилку біля порогу, щоб гості могли покласти туди свої бабуші*. Килим і кілька подушок використовуються, щоб сидіти вдень і щоб спати вночі, і складають усе умеблювання спалень. Матраци та покривала згортають за завісами. Вони тримають кухонне начиння в ніші по боках від вікон. Їхні ложки дерев'яні, посуд глиняний. Їдять вони на землі, на ряднині, сплетеній з мотузок. Лише аги, беї і дей Алжиру мають стіл і скатертину, велику настільки, що вона обходить усіх гостей за столом. Нею утираються всі одночасно.

Лауза навчилася багатьом речам од відвідувачів Мулуда. Кабаїльські жінки, які вважають себе елегантними, натирають собі зуби гевою, рослиною, яка фарбує їх у синій колір, а також чорнять своє волосся паленою сурмою. Неспроможному чоловікові вони додають до води краплину сурнага. Це настільки потужний збуджувач, що досить молодій дівчині присісти попсіяти біля цієї рослини, щоб втратити дівочість.

Перш ніж діяти, Лауза вивчає побут і звичаї Бані Хайя. Вона знищить їх їхньою зброєю, призведе до зубожіння їхнього вождя, принизить його дружин і посіє незгоду серед тих, хто брав участь у масакрі**, розорить їхні гнізда одне за одним, зажене їх у гори якомога вище, змусить їх їсти попіл з-під ніг.

Мокран побудував дім для Лаузи на скелі, яка виступає над бухтою. Все було зроблено дуже швидко. Мешканці Тенесу спостерігали усе це, роззявивши роти. З батогом у руці

---

* Бабуші — рід взуття, туфлі без задників. — *Прим. ред.*

** Масакра — різанина, кривава бійня. — *Прим. ред.*

він особисто керував роботою, б'ючи ліворуч, праворуч, вперед, назад, безглуздо проклинаючи усіх підряд, підкоряючись лише власному бажанню. Він поспішав, бо Лауза пообіцяла бути з ним один раз, щоб скріпити останній камінь у новому будинку. Він так утомився того вечора, що кинувся на матрац, навіть не глянувши у бік своїх дружин. Старий наглядач розбудив його вночі, щоб попередити про те, що його дім у небезпеці.

— У гаремі назріває бунт. Якби я був тобою, я б заспокоїв їх.

Мокран хитає головою. Він занадто втомлений, щоб видати хоча б один звук.

— Нала лягла з Мунією. Вони навчилися вовтузитися між собою. Я мав розливати їх водою, щоб роз'єднати. От суки.

— Нехай собі роблять, що хочуть, — мляво відповідає він. — Дві жінки разом, це як свої власні руки. З того не буде великої шкоди. Це можна тільки вітати.

— Ти стаєш сліпим, Мокране. Вони не лише лягають разом, але й проклинають тебе.

Мокран підскочив. Він нарешті прокинувся.

— Що вони кажуть?

— Що ти кохаєшся, як вітер Ореса. Він віє, віє, а потім лягає, навіть не намагаючись пробитись за огорожу. Він тільки й може, що скуйовдити куряче пір'я, більше нічого.

Мокран люто ковтнув слину, стримуючись, щоб не вибухнути.

— А що вони ще говорять?

— Що від твоїх вусів смердить смаленим бараном, і від твоїх яєць також.

Палець наглядача вказав Мокранові між ніг.

— Вони це розповідали Рашидові, який катав їх на мулі після обіду.

— Сучий син! І що він іще робив з ними, крім катання на мулі?

— Він їх смішив. Асія так реготала, що в неї надувся живіт. З неї вже два місяці не тече кров. Вона дуже стурбована, бідолашна. Вона викопала ямку в піску, просила Сітті Зейнаб прикріпити кінчики вовни з її пояса до дерева зауяя, але її кров ніяк не з'являється.

Мокран втрачає самовладання. Він погрожує старому усіма громами й блискавками, якщо в Асії завтра не буде місячних.

— Ти маєш брати її до себе в ліжку, якщо хочеш, щоб вона була тобі вірною, каже він. Асія молода. У неї є апетит. Треба годувати обидва її ротики.

Рука Мокрана здіймається, щоб вдарити, а потім, безсила, падає. Як пояснити Лаузі, що в нього на серці? Вона сказала йому, що знатиме, чи наближався він до котроїсь зі своїх дружин, і він вірить їй. Він вірить усьому, що вона говорить йому, навіть тому, що вона до кораблетрощі була хлопчиком. Ступивши на землю Тенесу, вона стала дівчиною. Дияволиця. Її мета зрозуміла. Вона хоче так просмажити його у вогні пристрасті, щоб він аж луснув.

Сон покинув його. Він задихається. Ця кімната замала, щоб вмістити всю його лють. Він встає і йде до стайні. Його кінь зустрічає його іржанням.

Побачивши, як радіє йому тварина, Мокран ставить одне питання за іншим:

— Чи це правда, що мої вуса пахнуть смаленим бараном? Чи правда, що мої яйця пахнуть так само? І хто сказав, що я не можу краще за вітер Орес?

Здивоване іржання його коня переконало Мокрана. Він стрибає в сідло і їде до хижки козаря. Зупиняється за сто метрів і далі йде пішки. Приклавши вухо до дверей, він намагається почути дихання рудої бестії.

Тіло ворухнулося на підстилці? Це, напевно, її, те, яке він малює собі оголеним. Медові стегна сходяться спокусливим трикутником, укритим волоссям того самого кольору, що й на голові. Мокран ніколи не бачив, щоб там було руде волосся. Всі його жінки чорняві. Від бажання зволожити його, покусати, зайти в нього він не може встояти на ногах. Ноги відмовляють йому. Він падає на землю, стогнучи від бажання. Вождь Бані Хайя жебрає кохання. Так воно і є, він простягає руку, благаючи ніжності.

Коли почало розвиднюватись, він повернув собі силу духу. Мокран плюється землею, плює на двері хижки, а потім повертається додому. Він спить. Згодом він думатиме про Лаузу. Прийде час, вона слухатиметься його, коли житиме в нього. Жінка цінує чоловіка, який добре витратився на неї. Чим більше вона коштує, тим більше кохає.

А насправді Лауза не поспішає залишити матір Жанну. Вона користується спокоєм цього дому, щоб приготувати свою помсту. Вона ненавидить Мокрана. Вона ненавидить жителів Тенесу. Тільки Мулуд не викликає в неї огиди. Йому вона зобов'язана життям. На відміну від козаря та черниці, вона скоса дивиться на тих, хто приходять жебрати лікування в тої, кого назвали Йемма Б'нет.

— Ця жінка — тубіб, цілителька, — сказав талеб у домі Мокрана в день кораблетрощі.

Цю фразу передавали з уст в уста, і, поширюючись, новина виростала як снігова куля. Чутки породили непохитну впевненість. Деякі люди приходили здалеку: навіть із самого Шеліфа люди тягли свої гангренозні кінцівки, тяжкі

хвороби нирок, усі свої виразки. Один хворий вів за собою іншого. Матерів із немовлятами приймали першими. Рожкове дерево Мулуда стало приймальнею. Козар впорядковував чергу. Він пропускав наперед тяжкохворих. Моління штурмували стіни, щоб пробитися до жінки, яка, як вважалось, вміла лікувати від усіх зримих і незримих хвороб.

— Вилікуй мого сина, Йеммо Б'нет! В нього вселився диявол! Він нічого не чує, нічого не бачить, не розмовляє. Він тремтить, як пальмова гілка від шергі*. Чиясь загублена душа вселилася в нього і змінила його голос, і він тепер вже не людський. Поговори з ним, і ти почуєш туркотіння голуба.

Черниця схиляється над тремтячим тілом, розгинає його судомно стиснуті пальці, масує його задерев'янілу потилицю, потім креслить кола на його чолі й щоках. Поступово судома відпускає. Дихання стає рівним. Поки він заспокоївся, можна приготувати настій подорожника та блекоти, які є дуже дієвими при нападах епілепсії.

І сам Мокран також хотів би проконсультуватися у Йемми Б'нет, котра, можливо, вилікує його великий жах, який переповнює його щоразу, коли він думає про наступний лист від дея Алжиру. Він вимагає повернути усіх, хто вижив після масакри, а інакше загін озброєних до зубів яничарів прийде сюди, щоб покарати його. Він є вождем кабайлів, а значить відповідальний за їхні злочини.

Щоб схопити непокірливих, дей Орана, зі свого боку, має привести в дію все, включно з гарматами. Дей погрожує йому:

— Поверни людей та їхні речі. А інакше я не відповідаю за твоє життя.

---

* Шергі — гарячий вітер.

Страх Мокрана минає, на зміну приходиться відчуття полегшення. Дей питає лише про чоловіків. А значить, вождь Бані Хайя може зберегти для себе Лаузу, а також і Йемму Б'нет, таку цінну для селища. Хворі віддають перевагу їй, а не святому із зауйї. Престиж черниці росте з дня на день. Їхні стосунки взагалі були б дуже добрими, якби вона не вимагала так наполегливо повернення Елізи та Марі.

— Я посаджу гранат, якщо народиться хлопчик, і фігове дерево, якщо буде дівчинка.

Вочевидь, Сіді дуже задоволений Марі, бо ділиться з нею своїми планами. Він просить її більше не ризикувати і не ходити по дуару.

— Жодна рука не допоможе тобі підвестися, якщо ти впадеш. Ці люди не люблять нас. Вони відсудили в нас наших заблудлих овець, але не для того, щоб поїсти їх, а щоб заморити їх голодом. Якщо ти виходитимеш, то лише разом з моєю дружиною. Завтра Джеліла відведе тебе до хаджа*, святого чоловіка. Він мешкає у старому борджі** при дорозі. Його влада величезна. Він може змінити стать дитини у череві матері. Він бачить крізь плоть і розмовляє із кров'ю. Джеліла віддячить йому. Можливо, вона віддасть йому один зі своїх браслетів. Вони стають занадто важкими для її рук, які старіють із кожним днем.

Візит до хаджа жахає Марі. Фатіма казала їй, що бордж кишить зміями.

— Спочатку то був їхній дім, а потім там оселився хадж. Вони є справжніми володарями того місця.

---

* Хадж — чоловік, який ходив у паломництво до Мекки.

** Бордж — вежа.

Вони були там від створення світу, ще до того як побудували стіни, сходи й дах. Хадж прийшов уже потім. Змії поскручувались, щоб дати йому місце. Вони в нього ведуть господарство. Вони дають йому свою отруту. А хадж підсвічує їм своїми світильниками. Зміїна отрута стає ліками. Іноді лікує, а іноді вбиває. Я водила до нього свого однорічного братика. Мене налякав той зелений напій. Але краще випити його, ніж померти.

Марі благає жінку Сіді самій піти до хаджа. Але та не дає їй спокою. Вона застерігає її проти злого діда:

— Він може помститися сотнями способів. Він може перервати твою вагітність або вбити твою дитину при народженні.

Марі неохоче йде по кам'янистій стежці, яка веде до вежі. Коли вони дійшли до дверей, вона тримається ближче до Джелілі, боячись наступити на змію.

Марі йде сходами, не дивлячись ні на стіни, ні на стелю, бо змії можуть виповзти звідусіль, навіть з обплетених павутинням бійниць.

Чоловік, що сидить на сходах, дивиться на неї з-під густих брів. Бійниця праворуч від нього виходить на гору, а та, що ліворуч — на долину. Він не відповідає на привітання Джелілі, його увага прикута до Марі та її переляканих очей.

— Ти не повинна боятися нічого з того, що повзає і ходить, — каже він, роздивляючись порожнє місце біля себе. — Твої вороги іншого порядку. Зверни увагу на стихії. Вода спотворила твій життєвий шлях. Вогонь пожер стіни, які тебе захищали. Вітер замів усі сліди твого минулого. Чоловік, який кинув сім'я у твою землю, буде покараний. Настане час, і він побачить свою дитину крізь твою шкіру. Ти принесеш

такий достаток на його землі, що вони врешті-решт належатимуть тобі. Ти станеш найбагатшою землевласницею Рифу.

Марі задихається від люті:

— То невже я проведу тут решту своїх днів? Ви вважаєте, що мої рідні забули про мене? Немає сумніву, вони знають і про аварію корабля, і про зарізаних моряків. Вони мають подбати про тих, хто врятувався.

— Хто врятувався? — нервує старий, — Тільки наші пращури могли наслати кораблетрощу до бухти Тенес. Це чорним по білому написано в писанні. Вони припливли на ці береги три тисячі років тому на плоту, зробленому з шелюгів та козячих шкір. Їх було семеро, як кажуть Древні: трое чоловіків і четверо жінок. З ними також був рудий мул і бурнус такого самого кольору. Пліт розбився біля берегів Кабілії. Дві скелі в цій бухті є нічим іншим, як закам'янілим човном. Ступивши на берег, семеро мандрівників побачили бурнус на спині в мула, який кричав: «Зарієте мене там, де зупиниться ця тварина». Вони пройшли сім переходів, вдерлися на сім пагорбів. І саме в цьому дуарі, найвищому в Кабілії, тварина пала. Гора, яку ти бачиш, зветься Джебель Сіді-Бурнус.

Хадж притримується своєї версії. Немає сенсу питати його, чи Марі вернеться додому. Він бачить, що вона пустить коріння тут, стане володаркою усіх земель, що простяглися на всю долину.

— Ці землі належать нам, — хутко відказує розлючена Джеліла. — Чому ти віддаєш їх чужинці? І що буде зі мною згідно з твоїми пророкуваннями?

— Як можна говорити про порожнє місце? — відповідає він. — Тебе більше немає. Ті води, що привели цю жінку у твій дім, виженуть тебе. Вони заведуть тебе туди, де нема ні міст, ні земель, ні будинків. Твоя жадібна душа не захоче поступатися твоєю власністю. Твої ревниві очі кидатимуть іскри. Пожежа зруйнує і ніжне, і сухе, і трави, і соломку. А ця жінка усе це відбудує. Вона боротиметься зі смертю, якою станеш ти. Ти станеш часткою потойбічних сил і день і ніч чіплятимешся до живих. Твій пронизливий погляд нишпоритиме усюди. Ти маєш уникати металевих предметів і особливо солей, які можуть розчинити тебе. Скажи «Інш'Аллах»*.

Джеліла відмовляється казати «Інш'Аллах». Вона йде з борджа, не подякувавши, не подарувавши йому браслета. Марі ледь встигає за нею. Стара йде великим кроками, лаючи хаджа, каже, що він божевільний, його ліки — отрута, а пророкування — брехливі. Вона заявляє Марі, що житиме так само довго, як і її чоловік, роститиме його дітей і дітей його дітей, і якщо Сіді й привів у дім молоду дівчину, то та піде з їхнього дому після народження дитини.

В той самий вечір вона ворожила на світлі, щоб переконатися, що народиться хлопчик. Марі бачила, як вона бігала між деревами і запалювала свічки біля підніжжя кожного. Вона давала ім'я кожній свічці: Алі, Хасан, Хосен, М'хаммед... Присівши навколішки у темряві, вона споглядає вогняні точки: та, яка погасне першою, дасть ім'я синові Сіді. Вогні освітлюють листя, але не гілля. Вони довго не гаснуть. Джеліла хитається, мов уві сні. Марі просить її іти додому, але та не слухає. Вона готова на всі жертви, щоб її чоловік

---

* Інш'Аллах — Аллах милосердний.

втримав свій спадок. Її жахає думка про те, що їхні землі можуть потрапити до рук мешканців дуара.

Відтоді як Марі завагітніла, Сіді знову пішов на ложе до своєї жінки. Подружжя возз'єдналося. Марі чує, як вони розмовляють до пізньої ночі. Вони перебирають імена своїх телят, корів, говорять про свої маїсові поля. Вони весь час ведуть розмову про те, як би вирити нові криниці, бо старі вже всихають. Іноді він бере її, поквапливо, без прелюдії. Його кінець виливає своє бажання до її щілини. Їхні жести відбиваються на фіранці, являючи собою театр тіней. Чоловік вгорі, жінка внизу. Хрипіння свідчить про те, що справа завершено. Наче блискавка вдарила у дерево. А потім вони засинають, утворюючи єдину лінію.

Хадж мав рацію, коли пророкував, що Марі все своє життя проведе в дуарі. Два кораблі знялися з якоря в Орані й вирушили до Франції. Зі свого боку дей після першого безрезультатного пошуку вирвав у кабайлів усіх чоловіків, яких вони утримували в горах. Тільки померлі й жінки залишилися в Алжирі. Повірений, гордий своїми досягненнями, написав листа міністру. Дюбуа-Тенвіль уникає згадок про долю нещасних жінок. Немає сенсу ускладнювати життя жінок, які знайшли собі охоронців.

І надалі в стосунках між урядами двох держав лишатиметься та сама упередженість:

Всі консули прийшли привітати мене зі щасливим завершенням, — пише він Талейрану, — Я засвідчив їм своє здивування й запевнив їх, що ніяка хмара не затьмарить відносин між французьким та алжирським урядом і що обидві країни навіки пов'язані урочистою угодою.

За такого стану справ, громадянине міністре, немає сумніву, ви вважатимете за необхідне прийняти рішення про ті

двісті тисяч пістрів, які вимагає дей, плюс ритуальні подарунки. Якщо Перший Консул вважатиме, що ніяка угода не пов'яже його із Регентством і цілком можливо відхилити ці вимоги, я, безсумнівно, виконаю ці накази із особливою твердістю. Але не можу не визнати, що така відмова принесе мені багато неприємностей. В цьому випадку я бажав би, щоб корабель з ескортом був неподалік, якщо я раптом буду змушений визнати свою місію такою, виконати яку неможливо. Я зі свого боку вважаю ритуальні подарунки необхідними. Вони потрібні для того, щоб задовольнити вищі чини Регентства. Так стверджує хаснеді.

X

Багато спілкуючись із сестрами Мансура, Еліза врешті-решт вивчила арабську. Вона бачила свого законного чоловіка тільки протягом кількох годин на початку ночі, коли вони разом обманювали еміра. А коли гасили вогні в палаці і в усій оазі, він йшов від неї до свого пастуха. Так само, як і в перший вечір, після мелодії, зіграної на флейті, об вікно бився камінець, і цей сумний звук ніби переповідав усю тугу роз'єднаних коханців. Руки Мансура чіплялися за ту саму гілку пальми, його ноги обхоплювали той самий стовбур. Він ковзав на землю, де на нього чекав його друг. Еліза проводжала хлопців поглядом, поки вони не зникали за брамою.

— Дитя моє, не вір поганим словам його сестер. Вони ненавидять його і хочуть його смерті. Він — єдиний спадкоємець еміра.

Бабуся Мансура хоче поцілувати в Елізи руки, але та не дає. Стара жінка падає на коліна і благає берегти його таємницю, щоб емір не думав, що шлюб є несправжнім.

— Від цього залежить життя Мансура, та й моє також. Його батько вб'є його, якщо дізнається, що він і досі ходить до того хлопця, — її зігнуті пальці судомно жмакають джелабу. — Він міг відправити мене до моєї тітки після смерті моєї дочки. В мене не було ніяких підстав жити під його дахом. Але він повівся шляхетно. Аллах воздасть йому за його добрі справи.

Вона гаряче б'є себе кулаками в груди, її язик клацає, як батіг. Вона не може зрозуміти, як такий хороший чоловік міг дати життя таким ревним і користолюбним донькам.

— Вони чорнороті й нечисті. З них кровить протягом тижня. Дух крові отруює все навкруги. І потім їх забагато під одним дахом. Емір хоче онуків. Треба повидавати заміж цих гарячих самиць, щоб вони не поробилися гахбами.

— А що таке гахба? — питає Еліза.

— Це значить проститутка. Чоловіки плюють в її лоно. Таких ніхто не хоче мати за дружин чи матерів. Від самого їхнього вигляду кисне молоко. Варто їм торкнутися міді, і вона тьмяніє. З усіх їхніх пор так і капає чоловічий сік. Від них погано пахне. Колись давним-давно караван привів сюди трьох таких. Наші жінки побили їх камінням. Гахби втекли до пустелі. Немає сумніву, що там вони померли від голоду, спраги та спеки. Від блуду завжди втрачаєш дорогу. Вони й мали заблукати. В Алжирі шльондр ховають у панчохах, які натягають аж до шиї, щоб вони не блудили з іншими мертвяками. Їхня шкіра облязить значно швидше, ніж у чесних жінок. І причина

цілком зрозуміла: шкіра, яку забагато пестять, швидше зношується.

Вражений погляд Елізи нагадав старій про те, що найбільше її мучить. Вона благає її не зраджувати Мансура. Удавати, ніби все гаразд. І дівчина киває головою на знак згоди.

— Треба позбавити тебе дівочості. Дозволь мені! Я не заподію тобі зла! Я все зроблю дуже швидко.

Вона простягає до неї палець, який нагадує дзьоб яструба. Еліза починає тремтіти від жаху.

— Треба тебе відкрити, — наполягає стара. — Нерозкрити жінка — як та могила. Від неї пахне смертю. Кров на простирадлі гарантуватиме мир в цьому домі й змусить гарпій замовкнути. Емір буде задоволений. А через місяць ми підемо до зауйї. Ми це зробимо вдень, коли всі будуть на вулиці. Всі мешканці оази розіб'ють твій глек об стіну, щоб вилікувати тебе від неплідності.

Еліза протестує:

— Я не неплідна, у мене просто ще немає місячних!

— З моєю допомогою в тебе все буде! — запевняє її Оум Шаїд.

Стара викликає в неї огиду. Як і дівчата, які щодня приходять перевіряти її простирадло. Чому ж мати Жанна нічого не робить, щоб розшукати її? Чи не заодно вона з еміром? Еліза вирішила поговорити про це Мансуром. Він їй допоможе втекти. Чи ж не покриває вона його нічні розваги з Омраном?

Щоночі їй сниться той самий сон. Вона повертається до Тенесу. Біжить до будинку вождя племені, шукаючи черницю. Мокран іде за нею. Він вимагає, щоб вона повернула три гаманці із золотом, якщо не хоче вертатися до оази. Раптом Еліза прокидається. Її руки шукають гаманця по кишенях.

Мокран привів Лаузу до будинку, відчинив двері, провітрив кімнати, навчив дівчину замикати віконниці ізсередини. Вона слухняно йшла за ним так, ніби він був справжнім хазяїном цього дому, мацаючи матраци, чи дійсно вони з якісної вовни, ступаючи на килими, щоб переконатись, чи вони достатньо міцні, міряючи поглядом глеки, щоб оцінити їхній вміст. Мокрана, який смажить на повільному вогні свого бажання, просять зачекати до ночі. Лауза вимагає, щоб він поводив себе як справжній одружений чоловік, який приходить до спальні, коли сідає сонце. Мокран лає сонце, яке сідає так повільно. Якби воно не було так високо, він би зірвав його й кинув собакам. Він полегшено зітхає, коли приходять сутінки. І кидається до об'єкта своїх бажань, але отримує наказ трошки зачекати надворі.

«Розкрий обійми, заплющ очі». Він робить так, як наказує дівчина і відскакує, коли клацає замок. Крутійка замикає двері перед його носом. Він божеволіє від гніву. Його гнів росте. Ця вже третя ніч муки. Його кулаки наливаються кров'ю і без упину стукають у прокляті двері. Він говорить до Лаузи напівжалісно, напівгнівно:

— Відчини, суча дочко, душа моєї душі, відчини, шльондро, відчини, голубко! Забери тебе шайтан, бережи тебе Аллах! Лаузо, відчини Мокрану!

Він робить паузу, а потім продовжує свій божевільний монолог.

— Лаузо, моя газель, моя лисиця з пустелі! У Мокрана є дарунок для тебе, ляпас, який розіб'є твою голову й навчить тебе шанувати вождя Бані Хайя! Відчини, поки я не завалив твій дім тобі на голову. Відчини,

брудна чужоземко, виплюнута морем, бо навіть морські хвилі не хотіли твоєї пожмаканої шкіри, шкіри такої ніжної, шкіри з шовку й тернів, шкіри зі снігу й гарячого вугілля. Знай, що я маю намір спалити цей проклятий будинок. Ти спечешся, як коза, і сам диявол не допоможе тобі врятуватися від полум'я, від полум'я моєї пристрасті.

У вікні з'являється личко в ореолі рудого волосся і одразу зникає за стіною.

— Чого ти хочеш іще, крім будинку? — реве мужчина, вигнаний з раю. — Коли ти належатимеш мені?

— Коли ти знайдеш тіло юнги Бенжамена. Його душа мучить мене. Він хоче справжньої могили. Бухта занадто вогка для його тіла. Його кості підхоплять ревматизм.

— Я не хочу викопувати сто п'ятдесят чоловік, щоб шукати твого Бенжамена.

— А чому б ні? Викопувати легше, ніж закопувати.

Усе поселення чує цей дивний діалог. Мужчини поділяють пристрасть і збудження їхнього вождя, але не його лють. Чужоземка влила любовну отруту в їхні серця та статеві органи. В цієї дівки пекло між стегон і вогонь у рудій вовні її лона. Вони так само весь час думають про неї й подумки говорять їй приблизно те саме. Їхні очі так само чекають її з'яви. Їхні руки намагаються отверділі прутні крізь вовняні бурнуси. Вони весь час уявляють собі груди Лаузи. Вони відчувають огиду до своїх дружин з їхніми каструлями, мисками й ложками. Краще кінчати у дірку в стіні, ніж у цих жінок, тлустих і зів'ялих. А виснажений Мокран валиться на землю. Він падає прямо під дверима жорстокосердої. А вона голосно сміється, і це чують усі, навіть птахи.

Мокран опинився вдома, сам не знаючи, як це сталося. Його мучить страшний напад мігрені. Немає сумніву, це Лауза стукає по його голові, туманить його очі. Це вона гойдається на стовбурі пальми, яку видно з його вікна. Її привид проходить крізь ґрати, проникає до спальні, ковзає по плитах, а потім хтиво сідає біля ліжка. Мокран мріє. Ось вона, стоїть на чотирьох, він ледь дихає, щоб не розлютити її. Він певен, що не помиляється. Вузькі стегна, пишне волосся, точені ніжки, — це вона, вона! Половина усієї його крові б'є йому в голову, а друга — у його член, який, мабуть, важить тонну. Він бере примару, навалюється на неї усім тілом, притискує її до холодної підлоги, і бере її з усієї чоловічої сили. Його надсадні крики будять його жінок, які, босі, збігаються до замкненої кімнати господаря. По черзі вони припадають до щілини. Мабуть, Мокран дуже хворий, якщо замість них використовує дірку в підлозі. Треба буде завтра відвести його до святого Сіді Аббе, бо тільки святий такого масштабу зможе допомогти.

XII

Раптом в оазу прийшли холоди. Дахи хитаються від вітру, наче хвилі на морі. Еліза гріється біля вогнища, де вуглинка поновлюються двічі на день. У Франції, в сирітському притулку, такі пічки зігрівали їдальню. Дівчатка простягали свої руки до полум'я під пильним поглядом сестри Шарбон*, наглядачки за комином. Сестра Шарбон залишала свої сліди всюди, де б вона не ходила: на стінах, на бильцях сходинок, і особливо на щоках тих нахаб, що забували її справжнє ім'я: Марі-Непорочне-Зачаття.

---

* Шарбон — вуглинка (франц.). — *Прим. перекладача.*

Знадвору відчинилися двері, її спогади урвалися. Мансур, хитаючись, з'явився у дверях. Він сказав, що хворий, але не хоче, щоб про це знали. Він судомно чекає, коли його покличе друг. Еліза радить йому не виходити:

— Надворі холодно.

Але він хитає головою:

— Омран хвилюватиметься.

— Я можу вийти до нього.

— Він не послухає тебе. Він тебе ненавидить. Він не хоче ділити мене.

— Ділити? — дивується вона. — Ми не є подружжям. Ти мені не належиш. Я не належу тобі. У моїй країні у дванадцять років не одружуються.

Очі Мансура круглішають від здивування.

— А що ж тоді роблять?

— Вчаться, вишивають, моляться.

— Ніхто не забороняє тобі молитися.

— Я хочу молитися в церкві.

А потім благальним тоном:

— Допоможи мені втекти, Мансуре!

— Мій батько вб'є мене!

— Омран це зробить для тебе. Ви позбудетесь мене.

У нього холоне кров у жилах, коли він чує ім'я свого друга, вимовленого вголос. Він стає агресивним:

— Я забороняю тобі вимовляти його ім'я і забороняю тобі думати про нього!

Його рука здіймається, готова вдарити, але повисає в повітрі. Його зупиняє звук флейти. Хитаючись, Мансур іде до вікна, яке він марно намагається відчинити. Ноги не слухаються його. Елізі жаль хлопця, і вона допомагає йому дотягтися до пальми. Вона бачить, як він ковзає

по стовбуру, а потім дуже гучно зістрибує на землю. Тяжко встає, а потім зникає разом з Омраном, стрибаючи на одній нозі. Навет поглинає їх. Молодий місяць вимальовує над оазою шаблю; її криве лезо занесено прямо над палацом еміра. Еліза щільно замикає віконниці й зіщулюється під своїм покривалом. Вона тремтить від жаху. Її кличе дитячий голос, чи це наснилося їй? Ім'я «Еліза», якого тут ніхто не знає, пробивається крізь мури, змушує калатати серце.

Мати Жанна знайшла її сліди! Вона прийшла визволити її! Та, що кличе її, стоїть біля підніжжя пальми. Ліхтар в її руках освітлює обличчя дитини, дівчинки її років.

— Мене послав мій брат Омран. Мансур дуже хворий. Він поламав ногу. Скоро його нога вся стане синьою. Треба його віднести до палацу.

Еліза біжить до гарему. Бабуся Мансура спить, спершись головою об стіну. Вона трусить її, переповідає їй слова дівчинки. Але стара, здається, не бажає реагувати. Вона обертається спиною на своїй підстилці, не збираючись нічого робити.

— Він в Омрана, — повторює Еліза.

Ім'я пастуха різко пробуджує її. Вона переходить від напівсну до рішучих дій. Сідає на своєму ложі й починає гойдатися в різні боки. Низько схиливши голову, вона каже, що більше не може винести свого онука.

— Його синя нога — це знак того, що його покійна мати прийшла забрати в нього життя, яке дала йому чотирнадцять років тому.

— Він поламав ногу. Її треба перев'язати, — протестує Еліза, яка не розуміє причини її песимізму.

— Бідне дитя! Ти говориш про поламані кінцівки, тоді як то його душу поламано! Мансур прогнів

до кісток, інакше б він мав знати різницю між шаблею та піхвами. Але, народжений шаблею, став піхвами.

Замість того, щоб бігти на допомогу до свого онука, стара веде розмову сама з собою.

— Я благала Омрана відчепитися від Мансура, але той сміявся з мене. Ніякої поваги до старших людей! Він навіть не підвівся, коли я прийшла до нього. Він так і сидів на землі, розвівши ноги й тримаючись за свій чоловічий предмет, ніби я прийшла його відібрати. Я бачила, як його член випинав крізь бурнус, зневажаючи мене. Від нього смерділо, як від козла. Смерділи земля, стіни, його намет, саме повітря, яким він дихав.

Ніщо не може зупинити бабусю. Вона копирсається у своїх спогадах, як у відрі з помями. Еліза має шукати допомогу десь в іншому місці. Вона згадує про горбаня, який ніс її на спині в день весілля.

Вона знає, де його мансарда. Туди веде драбина навпроти входу до кухні. Він не спить. Він також бачив, як Мансур стрибав на одній нозі до намету Омрана і збагнув, що юний господар захворів.

— На мене можна розраховувати. Мій горб такий же зручний, як і в королівського верблюда.

Мансур нікого не впізнає. Його депресія і висока температура призвели до коми. Він спить вже третій день. Ніхто в оазі не вміє перев'язувати переламаних ніг. Ніхто не вміє лікувати гангрени. Костоправ, по якого послав емір, зараз вдорозі. У Мансура маячня, і він просить, щоб йому відрізали ногу і залишили його з Омраном. Всі відразу вловили прокляте ім'я в тумані фіміамів і молитов. Лише Еліза співчуває хлопцю, адже тільки вона чула ті звуки флейти, від яких відчинялись віконниці.

Протягом трьох днів Омран стоїть нерухомий біля підніжжя тої пальми. Пересувається тільки його тінь. Вона йде за сонцем, яке обходить оазу. Коли три дні минають, він спочатку скрикує, як підбитий птах, а потім довго й голосно кричить. Він спритно дереться по дереву, його руки розчиняють віконниці. З вікна він стрибає у кімнату хворого, ладний розірвати кожного на своєму шляху. Його сильні руки хапають Мансура з ложа, кладуть його на плече. Він спокійно рушає до виходу. Виття сестер, скарги бабусі проводжають його до виходу. Ніхто не стає на його шляху. На порозі він висуває свій ультиматум:

— Я радше вб'ю вас, ніж залишу його вам.

Він іде геть великими кроками. Вітер намігає за ним гори піску. Його тепер не розшукаєш. Його намет порожній. Перш ніж піти, він роздер його на тисячу клаптів. Політика спаленої землі. Свою отару він розігнав камінням, і вівці, бекаючи, блукають по оазі. А його сестра, коли її спитали, сказала, ніби бачила, як він вийшов за мури й рушив у піски. Вона застерігає кожного, хто вирушить шукати його:

— Він може бути дуже злим, якщо його розлютити. Думаю, він приведе Мансура назад за тиждень, коли зробить коло по пустелі.

XIII

Мулуд радить Лаузі не випробовувати терпіння Мокрана.

— Скоро він зламає тебе, як мигдалеву гілку, здере з тебе шкіру, якщо ти не поступишся. Цей чоловік — диявол. В нього є очі для дня і очі для ночі. Ніхто не обдурить його.

— Він мене й пальцем не торкне, — відповідає вона, — він заплатить за те, що вбив моїх товаришів.

Мати Жанна блідне від цих спогадів. Згадка про мертві голі тіла, кинуті на поживу псам, весь час мучить її. І продаж Елізи не дає їй спокою. Немає дня, щоб вона не згадувала дівчинку. Черницю переслідують сцени насильства, а також вона не може забути свою місію, яку вона практично закинула, щоб допомагати тим нещасним, які стукають у двері. Вона не забуває своєї обіцянки, даної дівчинці в присутності цілого натовпу в домі Мокрана: Я знайду тебе!

«Де ж її шукати?» — питає вона себе. Пустеля така велика, і в ній так багато кзарів. А Елен загубилась у своїх мріях і не відповідає на запитання. Її цікавить тільки дитя, яке розвивається у неї під серцем. Її руки обмацують його день і ніч через сукню, а її очі тим часом дивляться на море. Вона чекає на корабель, який забере її звідси. Еліза цікавить маркізу в останню чергу. Вона не звертала на дівчинку ніякої уваги ні під час подорожі, ні потім, на плоту, коли дівчинка пригорнулась до неї, щоб не впасти в море, ні навіть у домі Мокрана, коли той продав її за три гамани золота заїжджому емірові. На «Ле Баннель» Елен не відводила очей від Жака де Куртавре. Всі її думки були лише про дитя, яке той посіяв у її череві. Воно мало народитися на Сан-Домінго, бо саме туди Бонапарт відправив її чоловіка. І вже не мала ніякого значення традиція, згідно з якою всі Куртавре народжувались у замку, у збройному залі, де в центрі ставилося ліжко, навколо якого були стільці для всіх членів родини.

Невже її нижня спідниця, перетворена на прапор, який майорить на жердині, не є символом того, що Елен неодмінно повернеться до Франції? І звідки цей поговор,

ніби дей особисто звернувся до Мокрана, щоб той за будь-яку ціну повернув жінок? З Бреста по них уже відплив корабель. Правдиві чи ні, але ці плітки дають надію. Вона першою зійде на корабель, який забере їх звідси. Вона є найвищою за рангом. Решта зачекає.

Мати Жанна мимоволі перебиває її.

— Що значить решта? Ти забула Марі та Елізу? П'ятеро жінок потерпіли від кораблетрощі біля Тенесу, отже, п'ятеро мають і повернутися до Франції.

— А чому ніхто не питає моєї думки?

Лауза каже, що в неї немає ні найменшого бажання вертатися до Тулона, чим дуже дивує своїх подруг. Вона хоче подорожувати, відкривати для себе нові краї, пізнавати світ. Вона ще нічого не бачила. Вона не збирається загнивати у цій дірі. Вона поїде далі, от тільки викрутить усе, що можна, з Мокрана.

— Як можна викрутити чоловіка? — питає наївний Мулуд.

— Так само, як білизну, щоб не лишилось жодної краплини води, жодної золотої монетки.

Вона з огидою плює на землю. Її плювок потрапляє на козаря. Він утирається краєм свого бурнуса.

— Буде дощ, — каже він, невдоволено дивлячись на хмари.

Мати Жанна та Елен заходяться диким сміхом. Це вперше вони так сміються після кораблетрощі. Черниця підводиться, на неї чекають її хворі. Деякі прийшли здалеку. Більш-менш заможні платять їй яйцями, фініками, іноді курми. Бідні — молитвами й побажаннями. Вони вичікують її прибуття, сидячи під ріжковим деревом. На колінах в однієї жінки лежить дитина — самі кістки та шкіра. Його

шийка худенька, як у горобчика. Мати вже поставила йому діагноз.

— Малюк платить за свого батька, який пішов жити до Константи́ни з однією особою. Міські жінки відвертають чоловіків з вірного шляху. Ці хвойди зваблюють їх, і чоловіки зникають, не лишаючи жодних слідів. Родини вважають їх загиблими, а вони є бранцями якої-небудь баби. Цирульник три дні поспіль дивився сечу мого бідного хлопчика і щоразу бачив зображення його батька. Зло завжди помиляється і вражає нащадків винного.

Стара, присівши навколішки перед дитиною, рішуче незгодна з жінкою. Вона вважає, що причина полягає в тому, що жінка після від'їзду чоловіка не обробляє поле. Не стало зерна і, відповідно, хліба. Дитина вмирає від голоду. Мати Жанна мацає його порожній живіт. Пульсу майже не чутно. Вона змушує його випити склянку молока, і до нього вертаються сили. Він знов починає посміхатися. Черниця схвильована. Вона дає матері глечик меду, глечик кислого молока та маїсовий хліб.

— Обіцяй мені добре годувати його. Приходь через місяць, я знову дам тобі те саме.

Наступна хвора — це молода жінка, висушена й худа, і в неї сифіліс. Червоні рани на її горлі не лишають ні найменших сумнівів. Мати Жанна питає її, чи вона вже зверталась до тубіба. Вона каже, що і так, і ні. Її друг звертався за них обох, в нього така сама недуга: французька хвороба. Хвороба, що ховається у крайній плоті чужинців, уточнює жінка.

Мати Жанна кличе Мулуда терміново, ніби на пожежу. Він займається цією малограмотною. Як уже бачила черниця, тут він має досвід.

Третя хоче запросити її до себе. Вона не змогла привести свого чоловіка, бо він уже в списках у смерті. У нього болить чоло, болить потилиця, болить душа. Його гарячка може розтопити сніги Ореса.

Вона готова віддати останні гроші, щоб урятувати чоловіка. Очевидно, немає ніякої надії, бо навіть коваль не в змозі допомогти йому. Горлиця, що сідала йому на голову, втратила розум. Мати Жанна не може стримати сміху. Вона й не знала, що ковалі лікують менінгіт. Вона наказує Мулуду приготувати компреси з ромашки та валеріани і піти з жінкою.

Всі хворі говорять одночасно. Це нагадує курник. Руки тягнуться до тої, яка знає ліки від усього. Голоси благають. Мати Жанна помічає у кутку молоду дівчину. Вона нічого не просить, тільки з цікавістю розглядає юрбу своїми золотистими очима. Вона відсувається подалі, коли черниця звертається до неї. Вона намагається щось сказати, але жоден звук не йде з її горла. Вона не в змозі пояснити, чому вона тут, серед цих хворих.

— Ти голодна? — питає мати Жанна.

Вона хитає головою.

— Може, ти шукаєш роботи?

Знову ні. Вона дивиться на свої ноги. А потім починає говорити дуже швидко, ніби джерело її слів може всохнути, і тихо, боячись власних слів.

— Цієї ночі я виходжу заміж за чоловіка, якого люблю і який любить мене. У домі мого нареченого накривають весільний стіл. Запрошені усі видатні люди околиці. П'ять баранів будуть засмажені для цього вечора. Шлюбне ліжко вже засипано квітами. Він багатий, а я бідна. Після смерті мого батька моя мати знову вийшла заміж за чоловіка, молодшого за неї.

Скоро він взяв за звичку проводити тиждень у місті в будинку насолоди, прихопивши гроші за проданий врожай. Це дуже засмучувало мою матір. Після своїх походеньок він вертався втомленим і спав по декілька днів, і уві сні говорив про якусь Зюнайбу, про її пружні груди, про її плаский живіт. Одного дня я застала свою матір голою перед свічадом. Вона тримала в руках кухонний ніж, ніби була готова порізати свій живіт, розм'який від років, та свої зів'ялі груди. Я не могла зупинити її. Її очі були, як у божевільної, як в одержимої.

— Йди до нього на ложе, — кричала вона, — якщо ти не хочеш, щоб я померла. Він молодий! Він хоче молоду жінку!

Вона була готова на все, аби втримати його.

Я віддалась йому без насолоди, з огидою й ненавистю. Я була свідома того, що роблю це для моєї матері. Він приходив щоночі. Після заручин я зачинила двері. Він пішов із прокляттями на вустах. Він пообіцяв помститися. Коли мій наречений дізнається, що я не дівчина, буде скандал. Він прожене мене перед усіма гостями, і ніхто не заступиться за мене. Звичай вимагає, щоб мій свекор убив мене, щоб змити кров'ю ганьбу його родини.

Вражена мати Жанна спитала, чим вона може допомогти їй.

— Ти хочеш, щоб я поговорила із твоїм нареченим?

— Він ніколи не вибачить, — відповіла дівчина.

Після хвилини вагання гарячково заговорила:

— Заший мене! Поверни мені дівочість! Я не кричатиму! Я не боюся болю! Врятуй мене від ганьби!

Черницю знудило. Вона втекла, щоб заховати своє почервоніле обличчя. Коли вона повернулася, дівчини вже

не було. Вона зникла, ніби й не було її тут, але вона написала тремтячим пальцем на землі своє ім'я: Шаїда. Мати Жанна довго не могла забути її. Вперше вона зустріла кабайку, яка вміла писати. Мабуть, вона взагалі лише одна така.

XIV

Ще ніколи березень не був таким холодним, таким дощовим. Марі здавалося, що за горами заховалася чиясь рука, яка ллє відра води на будинок Сіді. Кози, яких не випасають, мекають вдень і вночі і кричать у своїх яслах. Ті з них, яким менше року, не розуміють причин свого ув'язнення. Вуглинки, що їх весь час поновлює Фатіма, не в змозі випарити ту вологу, яка пристала до підлоги, до стін, до шкіри, і навіть до тих самих вуглинок, які треба весь час підпалювати. Сіді, який тепер весь час вдома, ставить Марі ті самі питання: «Ти добре поїла? Тобі тепло? Тобі нічого не хочеться?» Він радить їй їсти фініки, бо їхня солодкість прожене гіркоту з її душі. Фініки роблять хлопчиків, фіги — дівчат. Він показує їй фігу зблизька:

— Вона нагадує стулене жіноче місце. Червоне всередині, темне іззовні.

Його натяки змушують Марі червоніти. Його грубий сміх подобається дружині, яка, здається, готова сама кресати вогонь, щоб краще прислужитися йому. Вона дмухає на жаринки, її зігнуті пальці швидкими рухами пересувають їх. Ті пальці нагадують щипці. Тверді мозолі захищають їх від опіків.

— Літо буде важким, — каже вона. А Марі чує: життя буде важким. Вона себе відчуває подвійною бранкою. Навколо мурів виросла ще й друга огорожа

з дощів, що не дає побачити жодної стежки або дороги, яка могла б вивести звідси. У цій мряці можна розгледіти тільки бордж хаджа. Марі намагалася знов потрапити туди, незважаючи на деяку огиду, яку викликав у неї старець і його башта, але вона загубила дорогу на цвинтарі.

Вона б хотіла, щоб він сказав їй протилежне до того, що пророкував у присутності Джелілі. Щоб сказав, ніби вона повернеться додому.

Марі блукала від одної могили до другої, не знаходячи доріжки, яка б привела до башти хаджа. Кам'яні брили були лише кам'яними брилами, і в жодній не було ніякого отвору. Вона плакала від безнадії і, повернувшись у дім Сіді, розповіла про свої блукання Фатімі. А та задумливо схилила голову і сказала, що, вочевидь, у Марі є два тіла: одне в дуарі і друге, неживе, яке десь чекає перше і мучить його.

— Ти хочеш поїхати звідси? — запитала вона, дивлячись їй у вічі. — Ну то напиши листа. Я його віддам точильнику. Він двічі на рік буває у дуарі. Сподіваюсь, він забув той поганий прийом, який йому влаштували, коли він був тут востаннє. У нього була божевільна ідея привезти солодоші й продавати їх дітям. Матері прогнали його камінням. Не треба нічого пропонувати тим, хто неспроможний купити. І, як не дивно, малюки допомагали матерям. Вони могли вбити його. Напиши свого листа. Можливо, він ще прийде сюди. Зараз хороша пора. Вітер ніссана* добре несе вісті, на відміну від кануна**, який все зариває в землю. Він несе вісті до мертвих.

---

* Ніссан — березень.

** Канун — тут грудень.

Фатіма замовкла, а потім, вагаючись, запитала Марі:

— Твій наречений мертвий?

Марі не могла припустити такого.

— Він живий! — крикнула вона крізь сльози.

— То поквапся й напиши! За тиждень, коли вітер зміниться, буде запізно!

Марі вирішила написати своїй бабусі, яку в її селищі знали краще, ніж Жана Субірана в Порт-о-Пренсі. Фатіма затуляє очі рукою.

Дорога бабусю,

Не можу розповісти тобі про церемонію мого вінчання з Жаном. Корабель, що плів до Сан-Домінго, зазнав кораблетрощі поблизу від Кабілії, і твоя онука опинилась у родині землеробів. Чоловік силою зробив мене своєю жінкою з благословення його законної дружини, яка стала неплідною після смерті своїх семи дітей.

Я благаю тебе звернутися до властей. Скажи, що я є нареченою Жана Субірана, гідного офіцера, який мужньо воює в Порт-о-Пренсі. Врятуй мене, поки я не збожеволіла остаточно. Дім, де мене тримають, такий сумний, а поселення навкруги таке убоге і оточене високими горами. Місцевий чаклун напороочив мені, що я закінчу тут свої дні. Не можу повірити, що ви мене забули і що ви не зробите ніякої спроби врятувати мене. Я більше не живу. Я загубила лік часу. Скільки днів, скільки місяців я в цьому домі? Я не можу поставити дату на моєму листі. Я тільки знаю, що від моєї з'яви тут іде дощ і що зима видається нескінченною.

Твоя онука, яка любить тебе.

Джеліла увійшла, не постукавши. Вона нюхає повітря, ніби це допоможе їй визначити думки Марі. Вона щось підозрює.

— Що ти ховаєш за спиною? Кому ти пишеш? Ти нікого тут не знаєш.

Питання сиплються. Марі не хоче відповідати. Джеліла вдається до хитрощів. Вона пояснює Марі, що листи не можуть перетнути море. Хвилі зітруть їх. Вода змиє чорнильні слова.

Побачивши, що та не реагує, вона намагається забрати листа силою. Жінки б'ються. На шум приходить Сіді, який намагається розтягти їх. Джеліла упирається. Ненависть змушує її брехати.

— Ця дівчина ховає зловірожі письмена. Вона хоче нашої смерті. Хадж пророкує, ніби вона успадкує все наше майно.

Марі приголомшена. Вона не знає, як бути. Сіді вириває лист. Він даремно намагається щось вчитати. Його невігластво і голосіння Джеліли розлючують його. Він би вдарив Марі, коли б та не була вагітна.

— Говори! Кому ти пишеш!

— Моїй бабусі! Я хочу повернутися додому. Мені тут погано. Я будь що повернуся до Франції!

— Ти хочеш, щоб мій син народився серед еретиків? Ця дівчина невдячна. Ми її тричі на день годуємо, дали їй матрац і вовняну ковдру. І ось як вона нам віддячує. Вона хоче забрати нашу дитину до країни, яка не знає Пророка!

Сіді дуже лютий. Марі вразила його гордість. Двері ляскають за її спиною, як ляпас.

Фатіма хоче заспокоїти Марі в її печалі й каже, що їй дуже пощастило, що вона живе в домі Сіді та його жінки,

тобто у справжньому домі, а не в хижці, яка майже не захищає від страшного вітру.

— Вітер в Кабілії могутній, як султан. Він робить з людьми усе, що хоче. Люди бачили, як зеріби* відлітали разом з їхніми мешканцями і падали по той бік гір. Їх знаходили через багато років, самі лише кості, плоть давно зітліла. І це той вітер штовхнув мою матір за верблюдником, вітер, який зібрав те каміння, яким її вкаменують. Моя мати кинула нас у день великого вітру. Як, по-твоєму, жінка може опиратися урагану? Весь дуар чекає її повернення. Імам сказав, що від своєї долі вона не втече.

Ці жахливо забобонні висновки дивують Марі.

— Але хто тобі сказав, що вона повернеться?

— Дороги цього світу ведуть туди, звідки вони розпочались. Доля завжди повертає тебе туди, звідки ти пішов. Моя мати гадала, що вона сильніша за власну долю. Вона крапа ті радості, які не для неї, і побачила далекі краї, тоді як Пророк призначив їй жити тут, і більш ніде. Хтось із дуара бачив її на верблюжих дорогах у Константині. В неї на руках були браслети.

Фатіма вся пронизана забобонами. Вона не може й уявити собі, ніби хтось може в усе це не вірити. Вчора вона завела Марі на пагорб, бо там можна визначити стать дитини. Заплющивши очі, вона бурмотіла молитву, а потім підняла камінь. І коли побачила під ним мурашок, була певна, що тепер усе знає наперед.

— Ти народиш хлопчика. Якби ми побачили ящірку, то була б дівчинка. Сіді одружиться з тобою.

---

* Зеріба — хижка.

Ти станеш його другою дружиною, а потім — першою, коли він овдовіє. Ревнощі вб'ють мою хазяйку.

Марі охопив жах. Фатіма, Джеліла, Сіді так відрізняються від тих людей, з якими вона мала справу у монастирі. А згодом врешті-решт вона стане схожою на них, і Жан Субіран не впізнає її. Їй лишається тільки померти.

XV

Люди, яких послали по голубочків, Мансура і Омрана, повернулися з порожніми руками. Вітер, а потім і дощі стерли їхні сліди. Дехто розриває могили, шукаючи тіла двох трагічних коханців. Все даремно. У розритих могилах тільки скелети. Холод і жах охоплюють оазу. Зрідка можна побачити постаті тих, хто вийшов з наметів. Вони рухаються, пригинаючись, ніби хочуть бути якомога ближче до землі. Всі чекають, поки велика брама розкриється перед утікачами. Ті, хто вважають їх померлими, палять джауї, щоб заспокоїти їхні засмучені душі, інші запитують мунаджема.

— В пустелі немає стін, які б їх прихистили, шукайте їх там, де живуть люди. Вони ховають свою сороміцьку пристрасть у будинку за брамою. Я добре роздивився його фасад. Коранічні письмена, викарбувані на фронтоні, говорять про воскресіння, про вогні геєни. Будинок знаходиться у затінку мушмули. За три метри від нього стоїть всохла криниця, уся вкрита мохом.

Тепер у шукачів є точний орієнтир: люди еміра шукають будинок під мушмулою із сурами* на фронтоні. Вони

---

* Сура — глава Корану. — *Прим. ред.*

будять мешканців і питають їх, заспаних, не даючи їм часу продерти очі або запалити лампу.

Варта еміра нацьковує орди псів, як на полюванні на дичину. У цей час палац гуде від тисячі різноманітних чуток. Двадцять разів на день оголошують про повернення втікачів, двадцять разів про те, що їх не знайшли. Еліза молить Бога, щоб їх не знайшли. Хай краще Мансур буде щасливий подалі від неї, ніж нещасний у палаці. Дунія, сестра Мансура по батьку, налякала її вчора: якщо Мансура не знайдуть, Еліза нібито буде зобов'язана вийти заміж за еміра.

— Він хоче сина. Ти даси йому те, чого не змогли дати чотири дружини. Ми, його дочки, йому не підходимо. «Не одружуйтеся із жінками ваших батьків», — сказано в Корані, але батькам дозволено одружитися з жінками синів.

Всю ніч Еліза не могла заплющити очей. Вона втече, якщо відкриють браму оази. Вона задрімала на світанку, але її раптом збудив голос муедзина, який затяг молитву мертвих: «Коли прийде остання година для одного з вас, наші посланці відразу покличуть його, бо вони усе помічають. Вони поведуть його до Аллаха, свого володаря, своєї істини».

Еліза відразу зрозуміла, що хтось помер. У гаремі, куди вона прибігла, все догори ногами. Розібрані ліжка, розкидані бабуші підтверджують її побоювання. Її подруг підняла на ноги якась біда.

По кому ця молитва? Еліза прислухається до шуму біля входу в палац. Вона хутко біжить туди, де на сходинках завмерла юрма. Всі очі прикуті до залитого кров'ю одягу, кинутого нагорі сходинок; то чорний бурнус, вишитий золотом, він належав Мансурові. Навколо плям висохлої крові

кружляють мухи. Нічия рука не здіймається узяти його. Ніхто не б'є себе в груди, ніхто не дряпає собі обличчя. Ні сліз, ні голосінь, тільки мертва тиша, яка ховає велике внутрішнє напруження. Жінки зіщулились перед цим брудним одягом. Чоловіки фатально схрестили руки. Їхні обвітрені губи мурмочуть єдине слово: «Мектуб»*.

І раптом з глибини оази з'являються постаті. Їхні рухи не розгледіти в ранковому тумані. Що вони тягнуть: людину чи тварину? Так тут тягають забитих газелей. Голова вдається об каміння. Кучеряве волосся злиглося від крові й бруду. Дві руки беруть його під пахви, піднімають перед еміром. Цей шмат плоті хитається від виснаження і не має нічого спільного із пастухом, якого Еліза побачила вперше в день свого весілля. Його сестра не наважується приєднатися до юрми. Вона дивиться здаля і тихо плаче, обнімаючи стовбур пальми.

Лунають непривітні крикливі голоси. Вони питають Омрана, чому той убив сина еміра. Омран намагається зробити заперечливий жест, але в нього немає сил.

— Говори, — знервовано каже емір, — чому ти вбив мого сина?

Пастух відкриває рота, щоб відповісти, але він не в змозі говорити. Тільки цівка крові тече по шиї на груди Омранові, в якого більше немає сил; потрібне нове життя і якась нова мова, щоб розповісти про ті удари, які посипались на нього й на Мансура, коли вони міцно спали. Немає сумніву, що вбивці з палицями ховаються в цій юрбі, але він не має сил описати їх. Його голова така важка, і таке безладне його серцебиття! Він хоче одного: скоріше вмерти, щоб скінчилися його страждання. Одного дня правда відкриється.

---

* Мектуб — так було записано. — *Прим. ред.*

Хто-небудь врешті-решт не втримається і розкаже, хто був винен.

Ніхто не питає, де тіло Мансура. Чи він розчинився у повітрі, чи навпаки, розпався, як погана глина? Чому тут одяг, а не він сам?

Еліза погано розуміє, про що гуде юрба.

Тих, хто помирає наглою смертю, ховають на місці загибелі, щоб їхня душа не розповсюджувала свій гнів усюди, де пронесли мертво тіло. Бачили землекопів, які верталися додому обхідними шляхами, щоб прикрити сліди смерті.

Сестри Мансура оточують Елізу й обговорюють ту дивну ситуацію, в якій вона опинилась.

— Ти вдова хлопця, який тебе ніколи не чіпав.

— Ти ніколи не звивалася під ним, — додає друга.

— Тобі більше нема чого робити тут, — каже третя.

— Залиш цей дім, — підсумовує четверта.

Еліза знає, що вибору нема. Вона поспішає до своєї кімнати. Доля Омрана мало цікавить її. Вони хочуть убити його, попередньо заткнувши йому рота, щоб він не назвав імен убивць Мансура. Вона затуляє вуха, щоб не чути його хрипів та криків ненависті, які лунають з усіх кутків оази. Біля криниць ріжуть кіз. Їхнє мекання змішується з усім цим галасом. Омран так і не мав змоги пояснити, що втік з Мансуром, щоб лишитися з ним наодинці, а не убивати його.

Віднині хлопці спочивають на відстані багатьох кілометрів. Між ними пустеля. Земля, що їх засипала, заважати-ме їм зустрітися. Жалоба панує в домі еміра, який віднині забороняє своїй родині вимовляти ім'я свого сина. Чиясь милосердна рука поклала на поріг юної удови ячмінний коржик, кухлик води та сушену фігу, символи родючості смерті. Мансур народиться знову й народить нащадків.

Він дасть життя незримим істотам, які вимагатимуть данину від живих. Еліза тримається подалі від усіх. Сестри Мансура уникають її. Тільки бабуся продовжує навідуватись до неї. У старої жінки якісь дивні ідеї стосовно її онука. Вона вважає, що побачить його душу, яка летітиме у вигляді бджоли. Він збиратиме мед у кращому житті.

— Нещасні ті, хто перетворилися у метеликів. Ця комаха кілька разів облетить навколо нашого світу, а потім зникне назавжди.

Бабуся Мансура в полоні своїх вірувань, і вона не чує Елізи, яка прохає допомогти їй покинути оазу.

— І куди ти хочеш рушати?

— До Тенесу, але я не знаю як дістатися туди.

Стара ніколи не чула про Тенес.

— Барака Аллах*, маленька! І тоді все буде добре, — каже вона і тяжко підводиться.

І яка може бути користь Елізі від тої бараки Аллаха?

XVI

У той самий час в Алжирі розгорілася гостра дискусія між деєм і Дюбуа-Тенвілем. Повірений у справах хотів повернути усіх, хто загинув на Тенесі, як того вимагав Бонапарт. Він не допустить, щоб вони лежали у ворожій землі. А дей, який вважає, що він і без того заплатив забагато, не приховує свого роздратування. А точніше — дей вважає, що забагато платив він особисто, тоді як заручників брали кабайли. Бонапарту, який наполягає, щоб йому повернули усіх французів, живих або мертвих, він відповідає:

---

* Барака Аллах — нехай винагородить тебе Аллах. —
Прим. ред.

— Я повернув тобі живих, а для мертвих не можу нічого зробити, вони не транспортабельні, ти маєш це розуміти. Твої погрози тривожать їхній спокій. Не заважай їм перебувати в мусульманському раї. Кожен з них має право на сорок гурій, яких ні ти, ні твоя віра гарантувати не можуть.

Повірений у справах намагається поліпшити стосунки між двома правителями. Старий лис Талейран як може допомагає йому. Міністр закордонних справ не має ніякого бажання перевозити сто п'ятдесят трупів. А також п'ятеро жінок, які лишаються в руках кабайлів, не потрапляють у поле його уваги. Він виконав свій обов'язок, повернувши полонених. Міністр не може весь час займатися тільки цим. Чого йому були варті ті 200 000 піастрів, які Бонапарт відмовився сплатити дею! Він пише про це в усіх листах:

Ваші міністри наслідуються вимагати у мене 200 000 піастрів. Я ніколи нічого не платитиму. З Божої ласки я впроваджую свої закони для всіх своїх ворогів. Якщо ви відмовитесь виконати мої вимоги, я висаджу 8 000 чоловік на ваших берегах, і вашому правлінню прийде кінець.

Відповідь дея:

Якщо тебе так турбує життя твоїх вояків, то не варто було садити їх на «Ле Баннель», який мав вельми серйозні проблеми кілька місяців тому, коли перевозив в'язнів на Мальту.

Бонапарт у гніві. Йому не потрібно ніяких вказівок від прихвосня султана. Він знову погрожує завоювати Алжир. «Ця земля занадто мало заселена».

Стосунки між країнами знову загострюються. Дюбуа-Тенвіль намагається улестити дея. Але той не боїться погроз корсиканця. Бонапарт користується справою «Ле Баннель» для реставрації старої колоніальної системи і намагається справити на Алжир враження могутньої метрополії.

Дея єдиний приймає на себе весь гнів французів. Мокрана й досі ніхто не чіпає, незважаючи на всі його гріхи.

А тим часом у Франції щодня відбувається допит свідків. Настав день, коли слово дали капітанові Аркуру, який належав до числа тих, хто втік до Орана. Він подав скаргу до суду лише коли повернувся до Франції. Капітан був вивезений з Кабілії яничаром, який посадовив його на коня і привіз до дея. По дорозі він зустрівся з іншими потерпілими, і вони разом пішли в Оран. Повернувшись додому, чоловіки тільки й думали про помсту. Вони свідчили на процесі, який відбувався у Морському міністерстві. Їхні свідчення звинувачували Бані Хайя. Тепер уже ніяк не можна було приховати вину їхнього вождя. Єдиним правильним для дея рішенням було б видати Мокрана французам, щоб вони вирішували його долю. Його лист до вождя Бані Хайя — це пастка. Насправді він хоче судити Мокрана, але пропонує йому приїхати з його бранками, які б свідчили на його користь.

Ти змиєш із себе брехливі звинувачення, які бруднять твою репутацію. Ти будеш моїм гостем. Мій палац — твій палац. Ми познайомимося ближче під час твого перебування у Алжирі.

Відповідь Мокрана являє собою майстерну суміш наївності й шахрайства:

Мій дею, мій друже, який запрошує мене разом з жінками, яких я врятував від смерті. На жаль, вони не в змозі подорожувати. Перша є німечиною. Друга — вагітна, через ту подорож вона і її дитя будуть у небезпеці. Третя просто дияволиця, вона коштувала занадто дорого твоєму другові Мокрану. Я подарував їй дім під справжнім дахом і з такими важкими дверима, які б не змогла виломати армія султана. Запрошувати її до Алжира було б великою помилкою, оскільки вона перебуває у найтіснішому зв'язку з Іблісом.

Щодо двох останніх, то я не можу назвати тобі точне місце, куди їх занесло. Але я певен, що вони не голодують і мають принаймні дві джелаби на місяць. Наймолодша мала одружитися із сином еміра. Друга стала жінкою заможного землероба з Рифу, чоловіка дуже шанованого у своїх краях. Вона має подарувати йому спадкоємців, світлих, як ранкове проміння сонця.

Але якщо мій дей бажає заволодіти тою, яка принизила його слугу, йому треба буде послати сюди двох яничарів, один не впорається з нею, бо та дияволиця здатна змусити будь-кого виконувати її волю.

Накажи їм перш за все прийти до мене. Я зроблю все, щоб полегшити їм їхнє завдання.

Мокран довірив листа своєму саїзу*. Тільки-но той зник, як він сів на коня і поскакав до будинку Лаузи. По дорозі він помітив, що тополі вже вкрилися листям й усі мигдалеві дерева в цвіту, а дрок ховає своє золото у вигинах скель. Лауза віддалила його від природи та від обов'язків щодо його племені. Вона засліпила його. Під'їжджаючи до її дому, Мокран почав дихати часто.

---

* Саїз — конюх.

Загроза кайданів, які можуть одягти на нього в Алжирі, змусила його знову поспішити в її обійми.

А ось і будинок на скелі понад морем. Це він, Мокран, обрав це місце, це він наказав побудувати цей похилий дах та вікна, подібні до бійниць. Він подбав про все, а потім настав той проклятий день, коли вона забарикадувалася за цими дверима. Лауза повелася з ним, як з рабом, як з поганим псом. Він поведеться з нею так само.

Приклавши губи до замкової щілини, він повідомив їй, що, мовляв, до Тенесу рухається загін озброєних до зубів яничарів, щоб закувати її в кайдани й привести до Алжира, де її судитимуть, засудять до страти і порубають на дрібні шматки. У чому вона винна? У тому, що принизила почесного слугу дея, Мокрана, вождя племені Бані Хайя.

— Ти, однак, ще можеш викрутитися, — каже він солодким голосом. — Ти віддасися мені, а я захищатиму тебе від дея, від його яничарів і навіть від Аллаха та його пророка.

Сміх, що прозвучав за дверима, вдарив у його скроні. У Мокрана паморочиться у голові, йому здається, що він недочуває.

— Що ти кажеш? — лагідно спитав він.

— Що я віддамся Мокранові за однієї умови: якщо ти візьмеш мене на коні перед усім Тенесом, найкраще у п'ятницю, коли всі вірні йдуть з мечеті.

Ця дівчина хоче збезчестити його! Незважаючи на таку ганьбу, Мокран не перестає бажати її. Нею треба заволодіти, хай тільки один раз, а потім можна й померти.

— Я згоден, — ледь чутно відповідає він.

— Ти можеш поклястися?

— Я клянуся найдорожчим, що в мене є: моїм єдиним сином Меді.

— В тебе є син? — широко дивується вона. — То чого ж ти ховаєш його від мене?

— Я чекаю відповідного моменту, щоб представити його тобі. Меді зречеться свого батька, якщо колись побачить його перед усім Тенесом. Він цнотливий хлопець, найкращий учень медресе.

— Нехай він прийде до мене. Я знаю, як поговорити з ним.

Мокран погоджується. Чого б він тільки не зробив, аби тільки торкнутися грудей Лаузи, пестити її живіт, дістатися того, що ховається між її стегон.

Його інтригує божевільний сміх за дверима. Чого вона регоче, якщо він прийняв усі її вимоги?

Лауза приховує, що вже познайомила з Меді. Хлопець блукав навколо її будинку, як і інші чоловіки Тенесу. Його також переслідувало руде волосся, про яке всі говорять. Одної ночі він прийшов сюди, коли його втомлений батько повернувся додому й вмовився на своїй підстилці. Прихід Меді був помічений. Мокран передав йому свою пристрасть до чужоземки.

— Допоможи бідному хлопцю, — бурмотіли люди крізь зуби, — навчи його цілуватися. Невже ти хочеш, щоб він розпочав мастурбувати перед твоїми дверима? Він може захворіти на сухоти, буде кашляти кров'ю.

Чи почула Лауза ту німу мольбу? Вона відчинила Меді. Вона запросила його зайти, показала йому і свій дім, і білизну своїх рук, свій альков і свій живіт. І вона навчила його підніматися до небес, залишаючись на ложі з дівочою.

Він проходив щоночі в гніздечко, яке з такою любов'ю облаштував його батько. Коханці їли фрукти й сир на пухнастому килимі, то сидячи, то лежачи.

Фініки й пестоші, сушені фіги й поцілунки, страви й солодкі судоми чергувалися в ідеальному порядку.

— Я вб'ю свого батька, якщо він коли-небудь підійде до тебе, — вигукував Меді, входячи в Лаузу.

— Я заборгувала йому. Він подарував мені цей будинок, — відповідала вона, задихаючись під його вагою.

— Ти повернеш його.

— І опинюся на вулиці?

— Я одружуся з тобою. Мені чотирнадцять років. Я вже в тому віці, коли одружуються.

— Твій батько не допустить цього. Ти хочеш, щоб я жила в нього? Він просто з'їсть мене. Тільки Бог знає, як він бажає мене.

— Ми кудись поїдемо звідси. У мене є друг в Алжирі. Він — охоронець у палаці дея. Він день і ніч стоїть на варті, а отже, йому не потрібна його кімната. Ми зможемо оселитися там.

З цієї розмови Лауза зрозуміла головне: є можливість зустріти дея, а отже, спокусити його, потім стати його фавориткою, а потім шукати нагоди зустріти султана, який вже зробить з неї свою кадину*, коли вона подарує йому сина. Новини про її кар'єру дійдуть до пральні її матері, яка на колінах прохатиме вибачити усі приниження, які вона їй завдала. Лауза великодушно вибачить. Лауза побудує палац для своєї матері. Поряд зі своїм.

Ці картини майбутньої величі виникали перед заплющеними очима розімлілої від кохання Лаузи. Зараз вона має прискорити хід подій, оскільки має на руках усі карти: віддатися Мокрану перед усім Тенесом, щоб усе плем'я було

---

* Кадина — одна з чотирьох офіційних, дозволених Кораном, дружин у мусульман. — *Прим. ред.*

свідком падіння їхнього вождя. Напад ревнощів змусить Меді вбити свого батька, і для Лаузи з'явиться шанс. Двоє голубків утечуть до Алжира, ближче до палацу дея...

XVII

Елізу розбудив шум під ліжком. Вона думає, що це кіт, їх у палаці десятки. Коли їх виганяють із кухні, вони шукають притулку у кімнатах. Але юна вдова помилилася. Там не тваринка, а дівчинка. Зіщулившись, вона затамувала подих. Вона благально дивиться на Елізу. Це Уарда, сестра Омрана. Чому вона ховається в тої, яка вбила її брата?

Вона каже, що не знає, куди їй йти. Мешканці оази цькують її своєю ненавистю.

— Ти моя єдина подруга. Нас поєднали подібні смерті.
Еліза збентежена.

— У тебе немає батьків?

— Кожен з них узяв новий шлюб. Вони народили інших Омрана й Уарду. Моя мати не вітається, коли зустрічає мене. Вона боїться свого нового чоловіка. Омран був моєю єдиною родиною.

— Ти тут уже три дні?! Ти голодна?

Вона киває й каже, що вирішила більше не їсти.

— Але ж ти не збираєшся жити під ліжком?

— Ні, бо ми втечемо! Кажуть, ти маєш вийти заміж за еміра. Такий звичай. Він одружиться з тобою, щоб кинути виклик і розбити фатальне зачароване коло, заплутати сліди зла, яке хоче оселитися під його дахом. Його дочки казали, що ти вже жінка. Всі довідалися про це, навіть чули, як ти плакала,

коли побачила свою кров. Ти народиш йому сина. І він знову нарече його Мансуром.

Еліза й справді плакала, коли побачила кров на своїх стегнах. То було наступної ночі після смерті хлопців. Та кров вийшла не з неї, а з бурнуса Мансура, з перерізаного горла Омрана, з кози, зарізаної біля криниці. Емір судив саму смерть. Його люди кинули мертве тіло собакам, а потім кістки викинули за мури. Нехай вони стануть піском. Нехай вони стануть пустелею!

Забагато лиха для такого невеликого місця. Уарда мала рацію, коли підбивала Елізу до втечі. Вони дочекаються ночі, коли мешканці палацу закриють свої очі і свої віконниці. До найближчого селища на кордоні з пустелею три дні йти пішки. Там застукали Мансура і Омрана в будинку біля криниці. Один з них помер, не приходячи до пам'яті. Другого, більш міцного, дотягли до оазису.

— Чи ти знаєш, куди йти? Що чекатиме на нас в іншому місці? — питає Уарда.

— Я піду до Тенесу.

— Де це — Тенес?

— Біля моря.

Її тілом пройшов дріждя переляку.

Дівчинка, яка народилася в пустелі, ставиться до води з підозрою.

— Я залишу тебе раніше. Море вбиває.

Рідка маса жахає її. Їй здається, що вона нерухома й населена жадливими тваринами.

Уарда й Еліза пішли з оазису через дірку в мурах, як це робили до них Мансур і Омран. Вони пішли слідами двох померлих, певні, що в той самий спосіб знайдуть краще життя.

Їхні джелаби кольору піску зливаються з краєвидом. Небо над ними було дуже прозорим, і здавалося неймовірним, що погода може змінитися. Дівчата йшли, намагаючись не губити Венери, їхнього єдиного орієнтира. Перехід через пустелю шість місяців тому видався Елізі зовсім неважким. Тоді вона була у почті еміра. Його люди дбали про її комфорт, бо вона була нареченою сина еміра. Пустеля лягає шовковим килимом для тих, хто їде верхи, і вона стає низкою пасток для тих, хто суне пішки. Ноги загрузають, замість того, щоб ледь торкатися піска. Їм важко рухатися. Втома здолала подружок одночасно. Уарда намагається потрапити в тінь Елізи, хитаючись, ніби вона гойдає немовля. Еліза падає на землю.

— Будь сильнішою за свою втому. Не дай їй перемогти тебе, — каже Уарда.

Кінець речення перекриває глухий шум, який наближується з великою швидкістю. За ним іде колона піску від землі до неба. Повітря горить. Уарда затуляє обличчя руками.

— Шергі, шергі, — перелякано кричить вона.

Захищаючись від незримого полум'я, Еліза падає обличчям на землю. Але Уарда змушує її встати.

— Ти хочеш, щоб твоє обличчя залишилося на піску? Підведись! І стань спиною до шергі! Врешті-решт він піде геть!

Уарда змушує Елізу рухатись, попри пориви вітру, який дме зі сказеною люттю. Вона робить три кроки за той час, коли Еліза робить один. Із настанням світанку розрив між ними збільшується. Сестра Омрана перетворюється на маленьку цятку вдалечині. Еліза чує, як вона кричить:

— Удавай, ніби ти йдеш разом із шергі. Обдури його, щоб він не вбив тебе!

Елізі дивно, що її ноги ще слухаються. Її веде якась незалежна від неї сила. Дівчинка намагається не забути відомі їй орієнтири. Уарда говорила їй про поселення на кордоні з пустелею. Тамтешня мечеть стала маяком для всіх караванів. Там відпочивають верблюди й верблюдуники. Вона чула, що їх навіть можна зустріти у пустелі. У цю пору вони залишають Південь і роблять велике коло в пошуках нових пристановищ. Вони згортають свої намети і йдуть від всохлих криниць шукати нових у безмежному просторі. Вони мають годувати свої отари. Іноді вони зупиняються в оазах, просячи прийняти їх на кілька днів. В обмін на пасовисько вони лишають свій навіз.

Еліза більше не може тримати свою голову. Вітер віє не в пустелі, а у неї в голові. Вона падає з відчуттям блаженства. У глибині її сум'яття, мов у прозорій воді, спливають обличчя Мансура і його пастуха.

Хто сказав, що вони померли? Їх заховали, щоб вони не стали жертвами ненависті юрби і щоб захистити їхню любов від нескромних очей. Кілька днів вони побудуть під землею, щоб усі забули про їхню втечу. Ніхто не вбивав Мансура в будинку під мушмулою. Ніхто не кидав Омрана на сходи в палаці еміра. Передсмертні хрипи виривалися з горла кози, яку зарізали біля криниці. Сон здолав Елізу. Вона заснула, але заплющені повіки не заважають їй бачити небо, усіяне зорями.

Її серце ледь стукає, а ноги й руки стають важкими. Елізі здається, ніби вона перетворилася на камінь. Світ безшумно обертається навколо неї. Мабуть це і є смерть, подумала вона без печалі: дивитись на світ і не брати участі у подіях... І раптом дівчинку будить тінь, що падає на її обличчя. На неї дивиться вершник, одягнений в сине. Його обличчя

наполовину закрите синьою тканиною. Його очі посміхаються Елізі. Він простягає їй руку, бере її на свого коня.

XVIII

Якщо Тенес зробив із неї повію, то вона з нього зробить бордель. Лауза напевне знала, яким чином вона має помститися. Мокран візьме її перед усім селищем у людному місці, у годину, коли людей найбільше. Ніщо не зупинить її, навіть кохання Меді.

Вона й не глянула у бік натовпу, який прийшов подивитись на падіння свого вождя. Меді був серед тих чоловіків і жінок, які сміялися, щоб приховати свою тривогу. Чи зможе Мокран усе повернути належним чином? Укладаються парі. Роблять прогнози, приклавши руки до чола. Меді глухий до цього галасу. Він чує тільки удари свого серця. Він блідне, дивлячись, як вони з'єднуються, тяжко дихає, коли його батько бере Лаузу, хитається, коли той торкається рудого волосся між її стегон. Кожен з присутніх реагує по-своєму. Імам накликає громи й блискавки на голови тих, хто насмілився осквернити місце поряд з мечеттю. Старі, які вже забули, що таке ерекція, з огидою плюються. Жінки в істериці до крові б'ють себе в груди. Діти ставлять запитання, на які дорослі не знають, як відповісти. Кінь стає дибки, коли рухи коханців стають зовсім відвертими. У кульмінаційний момент кінь несамовито ірже, і так само, як кінь, кричить Мокран.

Раптом Меді зникає... Його знаходять повішеним на мушмулі біля стайні його батька. Ті, хто виймають його із зашморгу, бачать у його зіницях зображення Мокрана й Лаузи. Йому масують серце, над ним читають молитви,

закликаючи пророка захистити дітей від пороків їхніх батьків. Кров знову тече в його жилах. Меді воскрес, тому що сотні ротів одночасно вимовляли його ім'я. А також слово «у'жуба», диво.

Меді повернувся до життя, хоча його бажання померти було дуже великим.

Коли минає заціпеніння, люди Тенесу кидаються до будинку Лаузи, готові розтрити там усе, вбити її, а потім спалити відьму, породження диявола, який зробив її із суміші сірки й вогню. Бо інакше звідки її вогняне волосся й очі, з яких сиплються іскри?

Розгнівана юрба увірвалася в дім. Але даремно! Пташка полетіла. У кутку великої кімнати, загорнена у своє вбрання, сидить маркіза, вона спокійно щось плете й співає колискову. Відколи живе вона в домі Лаузи? Хто їй дозволив? Сидячи на кріслі-каталці, яке взялося невідомо звідки, Елен де Куртавре і не дивиться убік тих, хто прийняв її за ту бестію. Жовтий черевичок, який вона в'яже, збільшується, поки вона співає. Де вона взяла вовну, спиці і це крісло, яке не належало до тих меблів, що завіз сюди Мокран? Елен не знає, що в цю пору плести не можна. Незримі духи, які блукають щойно засіяними полями, спіткнуться через спиці і потраплять до геєни.

Ніхто не наважується наблизитися до маркізи. Вагітна жінка між листопадом і квітнем, коли земля замикає свої ниви, є могилою. Торкати її означає провокувати долю. Мешканці Тенесу поспішають до Йемми Б'нет. Тільки вона може забрати спиці у маркізи.

— Але що ж їй тоді робити? Чим їй зайняти свої руки? — протестує черниця.

— Нехай вона замітає, — пропонує одна жінка.

— Нехай пере, — каже друга. — У тому будинку дуже брудно. Лауза нічого не робила в домі. Вона скоріше візьме в руку зиб, а не віник.

Мати Жана в гніві звертається до тої жінки:

— Чи ви колись бачили, щоб маркіза замітала?

Звичайно, ні. Але маркізи й не ходять по вулицях Тенесу.

— А що вона ще вміє, крім плести й співати? — питає одна цікава.

— Писати, — впевнено відповідає Йемма Б'нет, — дайте їй папір і олівець, і вона покине плести.

Всі приголомшені. Що стане зі світом, якщо жінки засядуть за письмо? Передавати послання й привітання в усі часи було чоловічою справою. Посередником був талеб, який писав листи, які у свою чергу читав інший талеб, відповідаючи першому.

— Вона не знає нікого, кому б вона могла написати. У неї ні родичів, ні друзів у цій країні.

— Але тут її чоловік. Узбережжя Тенесу має вуха. Пісок не заважає подружжю розмовляти.

Ніхто не наважиться виселити жінку, яка розмовляє з мертвими. Віднині дім Лаузи стане домом маркізи. Дитина, яка от-от народиться, матиме гідний дах над головою.

Люди Тенесу ні з чим повертаються до Мокрана. Лауза втекла, а маркіза оселилася в її домі. Скільки нещастя! Маркіза ще й плете. Незримі духи, які наштрикнуться на її спиці, потому помстяться саме йому, адже він тут хазяїн.

— Дайте їй папір та олівець і заберіть у неї спиці, — радять мудріші, — схоже, вона вміє писати.

Тепер Елен цілими днями списує папір. Вона пише своєму чоловікові не про свої нещастя й труднощі, а про їхню дитину.

Я бачила його маленьку ніжку крізь свою шкіру.

Я намагалась узяти її, але вона вислизнула, як рибка з басейну. Вчора, коли я відпочивала вдень, він виходив зі своєї схованки й виробляв щось таке, від чого мій живіт весь здригався.

Я ніжно покликала його, пояснила йому, що він нічого поганого мені не зробив. Я також почувалася цілком добре. І що дуже цікаво, він відразу заспокоївся. Певна, він мене послухався. Мати Жанна каже, що він народиться за тиждень. Мулуд, який рахує за фазами місяця, каже, що це станеться за три дні. Я напишу тобі про це у своєму наступному листі.

Твоя дружина, яка сумує за тобою.

Елен.

Елен почала малювати. Олівець накреслив будинок, який перетворився на палац, коли вона домалювала дві вежі. Шість слухових віконець роблять дах фантастичним. На терасу падає тінь від величного вікового кедра. Втоплена Елен засинає, поклавши щоку на паперовий будинок.

Сни незмінно приводять Елен на поріг фамільного замку. Вона стукає, але їй не відчиняють. Вартовий перебирає ключі, а її свекруха в жалобі по сину нікого не впізнає. Припавши обличчям до вікна, Елен дивиться на стару пані крізь скло. Вона як портрет у рамі. У рисах її обличчя немає життя. І в комині нема вогню. Вітер не торкає гілок кипарисів. Маєток мертвий. Навіть вода у фонтані не міниться. Живим є тільки півень, якого намагається упіймати кухарка. Він біжить і квокче. Вона наздоганяє його біля мурів, перерізає йому горло, а потім починає його обдирати. Пір'я летить, і заповнює весь простір, і закриває сонце. Все чорно-біле, тільки кров забитої птиці червона. Елен відчуває запах крові, який стає все сильнішим, від якого її нудить. Вона

продовжує відчувати його, навіть коли прокидається. Напівсонна, запаморочена, вона оглядає себе, свій одяг, матрац. Не треба запалювати світло, щоб збагнути: вона кровить. Піднявши край сукні, щоб не спіткнутися в темряві, вона поспішає до хижки козаря. Вона біжить, не відводячи очей від неба, яке мерехтить зорями. Місяць у своїй першій чверті. Мулуд не помилився, коли казав, що вона народить у першу чверть. Коли хижка вже близько, у неї закінчуються сили. Залізна рука тисне на її попереk. Вона відчуває, як кістки її тазу розсуваються, розширюються, щоб дати дорогу дитині. Вона кричить від болю, як поранений звір. За ріжковим деревом спалахує світло. Ліхтар блукає навкруги, а потім зупиняється на ній. Мати Жанна, яка поспішає на допомогу, наказує їй не рухатися. Черниця наказує козареві нагріти води у великій мисці і приготувати чисту білизну.

— Чіпляйся за мою шию, — каже вона маркізі, яка зіщулилася біля краю стежки.

І вдячна Елен падає на руки черниці, яка піднімає її, наче пір'інку, і несе до освітленого будинку.

XIX

Великі дощі впали на Риф, перетворивши маленькі річки на багатоводні ріки, які усе змивали на своєму шляху: і хижки, і їхній злиденний скарб. З-поміж уламків стін виринали подрані килимки, поламані пічки, померлі тварини, які повільно пливли в долину. Тільки будинок Сіді вистояв у непогоду. Він насміхався з неба, насміхався із бездомних, які стукали у двері заможного чоловіка. Потерпілих, які просили притулок у Сіді та його дружини, зустріли вкрай непривітно.

І вони пішли з прокляттями на вустах, і їхні руки показували жест помсти.

Темними ночами вершники їздили навколо великого маєтку. Каміння летіло й билося об віконниці. Джеліла затуляла вуха руками, щоб не чути зловісного стуку. Чиясь сповнена ненависті рука прибила до дверей Сіді мертвого орла, і то був смертний вирок. У будь-яку погоду він не спав уночі, стискаючи в руці зброю, і навіть у дощ, здригаючись і пригинаючись до землі від жахливого кашлю. Він помре, але до того переб'є зграю диких псів, які брешуть навколо його дому.

Фатіма більше не ходить до них. Марі не знає, чи вона жива. Вода, яка налетіла з гір, могла знести їхню хижку разом із мешканцями. Вона би пішла пошукати її, якби дорогу не було розмито і якби Сіді не вартував день і ніч. Коли розпочався дев'ятий місяць її вагітності, він став труситися над нею, як над дорогоцінною річчю. Його дружина сповнена ревнощів. Вона худне у міру того, як живіт Марі росте. Три дні тому Джеліла була у святого Сіді Ахмеда, який лікує неплоддя. Для чого було те паломництво, якщо дороги такі важкі? Чи ще сподівається вона мати дитину в своєму віці? Її черво — порожній бурдюк, її груди — дві порожні торби. Вона повернулася пізно вночі. Сіді побачив здалеку, як вона нагиалась проти вітру, який сповільнював її ходу. Він покликав її. І у відповідь почув мекання.

Від святого Джеліла принесла маленьке козеня, яке вона носить на руках, наче немовля. Тричі на день вона розстібає свого корсета і удає, ніби годує ту маленьку кізоньку. Тваринка жадібно смоче терпке зів'яле тіло. Джеліла співає колискову, щоб приспати козеня:

— Гарне м'ясо для гостей
тельбухи на продаж
шкіра для кожухарів
голова й ноги для родини
спи, спи,
бо тобі масло й молочко.

Марі ледь стримує сміх. Сіді також переконаний, що його дружина збожеволіла. Вона тепер розмовляє тільки зі своєю кізонькою. А її чоловік розмовляє тільки з Марі, яку кличе Маріам. Марі ніяк не може звикнути до цього імені, хоча й звикла до завеликого одягу, який збирається скинути, коли подружжя більше не потребуватиме її. Вона знову стане Марі й вирушить на пошуки своїх товаришів. Сіді стурбований. Його непокоїть кашель Марі. Він має підозру, що його жінка попросила святого із зауїї вбити молоду жінку. З-за фіранки лунають крики. Раніше в них час від часу були непорозуміння, а тепер вони ворогують. Вони сваряться, а Марі змагає від сильного кашлю й жару. Сіді кличе повивальну бабку. Фарана, як розповідала Фатіма, спочатку була чаклункою. Вона була померла, і її навіть поховали. Але перехожі почули, як вона кричить, і викопали її. І вона прийшла у світ із новим призначенням. Віднині вона присвятить себе добру.

Марі жахає перспектива, що про неї дбатиме особа, яка воскресла із мертвих. Кроки, які наближуються до її спальні, відбиваються у неї в голові. З довгим рипінням відчиняються двері. На порозі жінка, несхожа на вийняту з могили. Її життєрадісне обличчя з двома ямочками на щоках випромінює добро. Її пухкенькі руки належать заможній жінці, а не селянці, звичній до роботи в полі. Вона нахилється над ліжком, бере в руки обличчя Марі й водить

по ньому очима, ніби читає книгу. Гарячка, каже вона, спричинена не хворобою, а поганим поглядом. Потім вимагає три вуглики, кладе їх на шматок свинцю, який виймає зі своєї зім'ятої хустки, просить Марі сім разів ступити на нього, що та слухняно й робить. Марі чує, як жінка мурмоче та'візат*, а потім намагається витлумачити ті образи, які відбилися на розігрітому металі.

— Двоє ясних очей оплакують тебе, ніби ти мертва, — провіщає жінка хрипким голосом, — Люблячі вуста викрикують твоє ім'я. Вони говорять про зраду, про насильство, про загублене життя. Голос чоловіка кличе тебе по той бік моря. Напиши його ім'я на цьому папірці, якщо ти хочеш звільнитися від його думок. Вогонь перетворить його на попіл, і вітер пояснить йому, що ти не винна в тому, що сталося. Доля вирішила усе без вас.

Марі вагається писати ім'я Жана Субірана. Але владний погляд Сіді не лишає їй вибору. Вона пише його тремтячою рукою, бажаючи смерті тому, хто змусив її так зробити. Фарана підносить папірець до вогню, який несе до вікна, дмухає сім разів поспіль у порожнечу, від чого утворюється спіраль із попелу.

— Ми вертаємо тобі твоє ім'я, — кричить вона в ніч. — Не терзай більше цієї жінки! Їй потрібні сили, багато сил, щоб народити дитину. Вийди з її пам'яті! Забудь її!

Марі, не маючи сумнівів щодо дієвості тих слів, тихо плаче. Ті сльози печуть її щоки, але вона не витирає їх. Вона вдруге загубила свого нареченого. Цього разу назавжди.

Коли до нього долетить попіл, вона перестане для нього існувати. Вона більше не існує для своєї бабусі, яка не шукає

---

* Та'візат — молитви для вигнання диявола.

її. Усе своє життя вона проведе в цьому дуарі, в цьому непривітному домі, серед цих людей, які не викликають у неї нічого, крім жаху.

Сіді проводить акушерку до дороги. Ліхтар, що горить над дверима, освітлює дві постаті: високу чоловічу й кругленьку жіночу. Стукіт копит наздоганяє їх посеред дороги. Сіді вдивляється у ніч — яструб, який намагається розгледіти мисливців. Чутно глухий стукіт копит, але вершники лишаються незримими. Лунає постріл. Сіді падає. Повитуха кличе на допомогу. Прибігає боса Джеліла й схиляється над чоловіком. Тут уже нічого не поробиш. Вона виє, стоячи посеред кипарисової алеї, і в тому витті немає нічого людського. Марі, яка зіщулилась у своєму ліжку, уявила собі шакала, який напевне прибіг на світло. Вони так часто вештаються навколо великого маєтку.

XX

Відтоді як зникла Лауза, у Тенесі нічого не відбувається. Мокран та його син намагаються не згадувати її. Сотні разів на день вождь Бані Хайя бачить її на тлі мурів медресе, сотні разів на день він бачить її навколішках під пальмою. Але поки він наблизиться до неї, вона зникає. Весь Тенес жаліє його. Дах його будинку тече з усіх боків: він нагадує корабель, який потопає.

Його комори порожні, його люди відмовляються ділитися зерном із тим, хто знехтував мораллю. Його жінки змовились за його спиною, а наймолодша, Асія, вагітна від іншого. Асія знає, що буде, якщо в неї не буде місячних. Її прив'яжуть до дерева на березі ручаю, де вона помре від голоду, спраги й жаху. І ще невідомо,

чи звільнить її погонич мулів. Лауза підкинула Мокрану ідею поприв'язувати його дружин до спин мулів. Вона дорікала йому, що той не провітрює своїх дружин.

— Твої жінки смердять пліснявою. Наче старі килими. Вижени їх. Їм нема чого боятися сонця, від якого хоча б трохи вигорять вусики над їхніми губами.

Та лярва весь час дурила його. Не треба було йому слухатись її. Адже Мокран вірив їй, що до кораблетрощі вона була юнгою і що брудна вода перетворила її на дівчину. А потім вірив, коли вона обіцяла йому себе.

Мокран став посміховиськом Тенесу. Його дружини їдять то в одних людей, то в інших, проклинаючи його. І навіть муедзин згадує його у своїх молитвах.

— Обрані повинні знати ту годину, коли вони мають довіритися волі Аллаха, і горе тим, хто не належить до них, — виспіває він на вершині мінарету.

— Ти вже закінчив ревти, як той осел? — відповідав йому Мокран. — Я й без тебе знаю, що не належу до числа обраних.

Від цих слів у вірних холоне кров. Багато хто не хоче знатися з Мокраном. У нього тепер немає ні друзів, ні коханок, ні дружин. Навіть його син вже не син йому відтоді, як Лауза пересварила їх. Останні новини, які сорока принесла на хвості, розривають їхні серця. Виявляється, Лауза вийшла заміж за шейха, найбагатшого чоловіка на весь Шеліф. Він подарував Лаузі дві пари голубів, рабиню і сім золотих браслетів. Всі ночі поспіль вона танцює під звуки тамбуринів, в які шейх б'є своїми старечими руками. Весь Шеліф бачить те видовище, яке відбувається на терасі будинку, де мешкає подружжя. Все селище чує клацання браслетів танцівниці. Потому втомлена Лауза падає на килим і, скуштувавши фруктів і солодошів, переходить до фініків;

попивши молока, гризе ріг газелі, неуважно слухаючи запитання чоловіка:

— Чи є в Парижі море? Чи є в Парижі гори? Чи правда, що Париж більший за Константинопол, але менший від Алжира? Чи є в Парижі мечеть? Чи вона могла б вмістити усіх вірних Шеліфа?

Лауза відповідає сміхом, який лунко розливається вночі, аж від нього паморочаться зорі. Шейх сміється разом з нею, сам не знаючи, чому. Ніхто не розуміє причини їхніх веселощів і не знає відповіді на багато запитань. Чому вона така улеслива вночі й така владна і безсердечна вдень? Тиждень тому вона послала свою рабиню по хмиз, коли було зовсім темно.

— Зараз нічого не видно, моя пані.

— Я не сліпа, піди принеси хмизу.

— Йде дощ, моя пані.

— Я не глуха. Йди по хмиз.

Коли нещасна дівчина повернулася з лісу, вона не трималась на ногах від втоми.

— Ця дівчина п'яна, — промовила Лауза.

Вона наказала шейху відшмагати рабиню, що він виконав неохоче, аби тільки не перечити їй.

Багато хто цікавився, де б могла Лауза завітати до шейха. Два місяці тому старий, відомий своїм аскетизмом, привів її у свій дім під покровом ночі. Ніч була така темна, що ніхто не міг сказати, прийшла дівчина з півночі, чи з півдня. Наступного дня він одружився з нею і зробив її своєю єдиною спадкоємицею.

Лауза потроху звикала до цієї країни. Вона швидко при звичаїлась до цих кам'янистих доріг, її очі пристосувалися до палючого сонця, вона легко спілкується з тутешніми мешканцями. Вона говорила арабською у своєму минулому

житті, їла лукум та гризла роги газелей. Вона мріє по-арабськи, їсть по-арабськи, відригує по-арабськи, але проклинає французькою — мовою, до якої вона звертається в ненависті. Вона часто згадує пральню своєї матері на набережній. Мабуть, не вистачило б життя випрати, а потім випрасувати усю ту білизну, що збиралася там. На вулиці йде дощ, від якого сирішає шкіра. Раптом Лауза прокидається від крику сирени на кораблі. «Слава Богу, це тільки сон». Вона засинає, перевернувшись на інший бік, але їй знову сниться той самий сон.

— Чим я прогнівила Бога, що він дав мені цю шльондру за дочку! — скаржилася мати кожній купі брудної білизни.

Лауза, прокидаючись, відзначала, що не обманула сподівань своєї матері. Вона дуже вдячна «Ле Баннель» за те, що той зазнав кораблетрощі так далеко від Тулона. Її серце сповнюється любов'ю, коли вона думає про бухту Тенес, про Мулуда, матір Жанну, про свій дім на скелі, про Меді, і навіть про Мокрана, хоча останній ніколи не викликав у неї теплих почуттів. Тенес сумує за нею. Вона би вернулася туди тільки для того, щоб обняти своїх друзів, якби напевне знала, що їй добре приймуть. Меді все зіпсував, надумавши вішатися на мушмулі. Він обмежив її амбіції, змусивши задовольнитися шейхом, хоча вона замірялася на дея, а потім і на султана.

А Мокран весь час ламав собі голову, у якому селищі Шеліфа знайшла притулок Лауза.

Люди, яких він питав про це, нічого не хотіли казати. Дехто називав першу літеру, на яку починається назва того селища — М. Як і ім'я його сина Меді. Кров клекоче в його жилах. Він має знайти її, щоб покарати. Вона зруйнувала і його, і його родину.

Мулуд, до якого Мокран теж звернувся з питанням про Лаузу, ухилився від прямої відповіді. Як йому здається, у Тенесі Лаузи нема, інакше б він побачив її. Проте він знає ім'я того, хто взяв її заміж.

— Ім'я шейха?

У Мокрана знов з'являється надія.

— Шейх — це шейх, — відповідає козар, — не треба знати його ім'я, щоб звертатися до нього.

Цей козар знущається з нього! Мокран здіймає руку, щоб вдарити його, але рука безсило падає. Тим, що битимеш Мулуда, не повернеш Лаузу.

Мокран відчуває, що боги покинули його. Як вважає імам, усі Мокранові нещастя через його несвідомість. Він не повинен був спрямовувати свій будинок парадним входом на північ, до того ж саме навпроти святилища. І наявність чорного ходу на південь не захистить його. Святих не обдуриш, вони хитріші за нас. Мати Жанна занадто зайнята, щоб слухати його скарги. Крім усіх своїх хворих, вона повинна дати раду ще й побитим жінкам і жінкам, без причини вигнаним чоловіками.

— Мого чоловіка спустошило, вивернуло, немов кишеню. Він більше не наближується до мене, — скаржиться одна.

— Він відштовхнув мене, але тримає мою душу. Я не можу віддатися іншому чоловікові, не можу зненавидіти його, — скаржиться інша.

— Мій сусід доїть мою корову. Я відчуваю її запах на його руках. Зроби так, щоб йому відсохли руки до того, коли він візьметься до цього знову.

Щоб підтвердити свої слова, вони б'ють себе в груди й цілують землю. Мати Жанна заспокоює їх добрим словом і обіцянками молитися. Вона не знає, за що їй перше

братися. Її кличуть нагорі. Її кличуть в домі до дитини Елен, яка плаче. Маркіза переконана, що її чоловік хоче забрати в неї дитину. Жак де Куртавре хоче забрати свого сина в кращий світ. Мулуд заспокоює її. Відвар з маку добре при-спить дитину.

— Ти хочеш убити його, нещасний? — протестує черниця. — Ця рослина — небезпечна! Це наркотик! Його дають божевільним!

— У Бані Хайя немає божевільних! — бурмоче ко-зар, — Але в кожному садочку, який вартий цієї на-зви, росте мак. Його додають до всіх страв. Добрий кабаїл не засинає без люльки з кіфу*.

Мати Жанна нарешті збагнула причини масакри, яка відбулася шість місяців тому. Убивці перебували під впли-вом наркотичних рослин. А згодом вони про все забули. Звідси й здивування старійшин, які прийшли привітати Елен після пологів. Чому маркіза відмовилася прийняти їх?

— Ви вбили мого чоловіка.

Найстаріший знайшов за потрібне пояснити їй, що за майора відомщено, оскільки усі, хто проходив, кидали ка-міння на місце його смерті, повторюючи: Аллах ірхамак**. Каміння накрило кров. Смерть більше не кричить. А отже, удова має все пробачити.

Ні! Вони не заслуговують прощення!

Лише вовки злопам'ятні, каже прислів'я, бо вони були собаками, доки хазяїн не вполював їх.

Старійшини Тенесу швидше, ніж сподівалися, завер-шили свій візит. Перш ніж піти, вони попросили матір

---

* Кіф — наркотична речовина.

** Аллах ірхамак — нехай Господь пожаліє тебе.

Жанну стати однією з них. Її знання та її шляхетність вельми стануть їм у пригоді.

Черниця обвела очима обличчя усіх семи старців, невинних, попри всі підозри, що лежать на них. Можливо, й вони брали участь у різанині. Але як їм висунути звинувачення? Їхня пам'ять не зберегла того, що накоїли їхні руки, якими керували наркотики.

— Прийми нашу пропозицію, Йеммо Б'нет!

— Прийму, але за єдиної умови. Якщо ви повернете Марі, яка поїхала із землеробом з Рифу та...

Її голос затремтів. Їй стало зле, коли вона вимовила ім'я Елізи.

— ...мені потрібна дівчинка, продана еміру кзара, — ледь чутно проказала вона.

Мати Жанна не наважилася просити про Лаузу. Це ім'я може викликати в Бані Хайя нову хвилю ненависті.

Семеро старців і близько не підозрюють, який резонанс справила масакра, вчинена їхнім племенем. Французька преса присвячує їй цілі шпальти. Одна католицька газета серйозно розглядає загрозу священної війни. Інша закликає до походів у Берберію. Екстремісти вимагають розіп'яти кабайлів уздовж берега, залитого кров'ю французів. Бонапарт, який завоював три чверті Європи, відчуває себе ображеним особисто. Він не може сидіти, склавши руки, поки дикуни ріжуть французів. Всі зусилля Дюбуа-Тенвіля, спрямовані на те, щоб пригасити вогнище, ні до чого не призвели. Бонапарт міряє лютими кроками свій кабінет під спокійним поглядом Талейрана. Імператор ходить і одночасно жестикулює. Його промова звернена до кришталевої люстри, яка звисає зі стелі, до міцних штор, які не дають денному світлу потрапити до кімнати, до меблів, обтягнутих коштовним шовком, а також до чоловіка, який слухає його,

розвалившись у кріслі. Він говоритиме, коли в Бонапарта всохне слина. Він вже одного разу намагався вставити слово, але той зупинив його зневажливим жестом.

— Я хочу повернути моїх моряків, — реве Бонапарт, і його чує весь палац. — Я хочу повернути їхні тіла! Я хочу знати, що саме ці дикуни зробили з ними, яких завдали каліцтв, щоб сторицею відплатити убивцям! Я змушу навіть мерців виплюнути імена дикунів, яких я знайду і під землею, всіх до останнього, щоб кожен з них помер тою самою смертю!

Він зупинився і нахилився до старого чоловіка в кріслі.

— Ви мовчите, Талейране? Мабуть, вам нема чого сказати. Що таке сто п'ятдесят чоловік з народу для принца? Прокиньтесь! Зробіть що-небудь! Функції міністра зовнішніх зносин не обмежуються балами й вечереями. Коли треба, він має засукати рукави. Європа сміється з нас! Російський цар, Кайзер і маленькі князьки тільки й чекають нагоди висміяти нас! При дворах і двориках створюється пожива для пліток! Вони матимуть задоволення від того ляпасу, який нещасний дей Алжиру дав Бонапартові. Як же позатикати їхні пельки? Ви щось можете порадити?

— Тут є тільки один спосіб: вкоротити їм язика, Ваша Величносте.

Чи він сміється з нього? Неполеон червоніє.

— А чому б разом і не каструвати? Ви пропонуєте відрізати язика росіянам, австрійцям, англійцям, прусакам, папі та італійцям?

— Я не бачу іншого рішення, ваша величносте, — веде далі підступний Талейран.

— Перестаньте називати мене «Ваша Величність», — обурюється Бонапарт, — краще розберемося з деєм.

— Це вже зроблено, Ваша Величносте. Я вже почав утілення свого плану. Одна дівчина спокусить його. Колишня прала з Тулона. Вона скоро познайомиться з ним за допомогою нашого аташе у справах в Алжирі, шанованого Дюбуа-Тенвіля, який представить її дею та усій тамтешній столичній шляхті. Ця дівка має репутацію великої спокусниці. Вождь Бані Хайя розорився через неї. Його син намагався вкоротити собі віку через її прекрасні очі. Після цього вона втекла з Тенесу до Шеліфу, де вийшла заміж за літнього шейха, який заповів їй усе своє майно. За кілька тижнів вона стала удовою. Вона має оселитися в Алжирі, коли їй це буде наказано, поблизу від палацу дея. Вона справжня патріотка. Вона любить Францію та її чоловіків.

— Ім'я цієї жінки? — нетерпляче питає Наполеон.

— Бланш-Бенжамен-Лауза.

— Три імені в однієї жінки?

— Радше три жінки в одній.

XXI

Улаштувавшись за спиною в Туарега, який вивіз її з пустелі, Еліза говорила, сповідалась, марила. Вона розповіла йому про своє примусове одруження із сином еміра, про свою цнотливу шлюбну ніч і про незадоволення з боку родини чоловіка з приводу її незаплямованого простирадла.

— Кількох крапельок було б досить, щоб врятувати репутацію Мансура, а потім і його життя. Але Мансур любив Омрана. Вони бачилися вночі. Могильні камені стали їхнім ложем, тиша цвинтаря їхнім домом. Мансур, прокинувшись на світанку, розповідав мені таке, чого мої очі й бачити не могли. Хлопці знайшли нову зірку. Вона рухається за вітром, як метелик або листок із дерева. Вони водили пальцем за нею, поки вона не зникала за дюнами. Одного вечора вони побачили, як вона тремтіла й мерехтіла, як вогник, а потім згасла. Вона падала з неба, а вони все дивилися на неї, щоб знайти правильний шлях у пустелі.

— Треба загадати бажання, — гукнув Омран.

— Померти разом!

І вже було запізно змінювати бажання, задумане Мансуром. Зірка вже зробила запис у пам'яті неба. Вони померли разом з проміжком в якусь годину. Мансур упав під ударами палиць людей його батька, які не знали, кого били. А Омрана забила вся оаза. Кзар став для мене нестерпним після їхньої смерті. Я втекла разом із сестрою Омрана. Шергі роз'єднав нас.

Вершник у синьому слухає Елізу, не перебиваючи. Він лише натяг повіддя свого коня, щоб той присів, поки вона описувала вбивство Омрана. А кінь здійнявся дибки, і його судомне іржання дивним чином нагадує плач.

Скоро на горизонті з'явилося поселення. Воно коливається, наче нереальне, за піщаною завісою. Над однаковими дахами вивищується мінарет рудого кольору. Вершник зупиняє коня й зістрибує з нього. Він молиться, зігнувши спину, і його голова торкається землі п'ять разів поспіль. За сотню метрів від нього видно огорожу з кактусів, а за нею — низенькі будиночки, зліплені з висушеної

грязюки. Двері вузькі, вікна подібні до бійниць. Така архітектура зумовлена небезпекою піщаних вітрів — поближче до землі і якомога менше отворів. Будинки нагадують глиняні куби або надгробки. Вершник веде свого коня до потоку, місця, де збираються жінки. До них він привів дівчину, викинуту пустелею. Старі й молоді перуть білизну ногами. Вода хлюпає на підкачані спідниці. Вершник не гукає їх. Він чекає, поки його помітять. Дитина вказує на нього пальцем своїй матері, яка обертається і кричить громовим голосом:

— В ім'я Аллаха! Дивіться, що за сокіл на коні!

Її подруги сміються, ніби та сказала щось дотепне. Відколи соколи їздять на конях? А сам вершник не сміється.

Він виконав своє завдання, доручив жінкам дівчину, яку підібрав у пустелі. Не зістрибуючи з коня, він узяв Елізу за талію, опустив її на землю, а сам зник у пісках. Еліза, вочевидь, більше не побачить його. Їхні шляхи перетнулися, бо було записано, що вони мали зустрітися.

Він є рятівником, якого послали благословенні вітри, щоб протидіяти злим вітрам.

Жінки й діти оточують Елізу і роздивляються її від голови до ніг. Вони знають про інстинкт, який виводить з пустелі. Її обличчя вкрите слідами від укусів, її одяг пахне гарячим піском і сонцем. Ні молоді, ні старі не ставлять їй жодних запитань, і навіть не питають її ім'я. Немає сумніву, вона народилася у дощовому краї під сірим небом, тому й має такі сумні очі. Вони тихенько радяться. Котра з них надасть притулок чужинці? Вибір падає на Шеріфу, ту, що обмиває померлих. Вона живе сама біля цвинтаря. Коли каравани зупиняються біля її дому, у неї завжди купують килими, які вона плете, коли покійників мало. Про Шеріфу йде слава, ніби вона виробляє найрозкішніші

на всю околицю килими з міхрабом*, гарним, як у мечеті в Алжирі. Вона дасть дівчинці притулок і їжу, щоб та допомагала їй у роботі. Її молоді очі легко рахуватимуть вузлики і підбиратимуть кольори.

Після палючого сонця хижка Шеріфи здається Елізі такою темною. Сонце ледь входить до кімнати крізь отвір в даху. Ткацький верстат, миска і глек складають весь домашній скарб. Еліза не відчуває ні голоду, ні спраги, тільки величезну втому, яка хилить її на підстилку, куди вона падає, не знявши одягу. Звична до роботи з покійниками Шеріфа роздягає її, не розбудивши.

Еліза давно мріяла навчитися ткати. Шеріфа вчить її розподіляти нитки за кольорами. Домінують червоне і чорне.

— Витчи своє ім'я, а потім назву селища, — наказує їй жінка. Еліза ламає руки. Вона забула своє ім'я, і не запам'ятала назви селища.

— Пошукай під серветкою, — нервує стара жінка. Під серветкою тільки шпильки для волосся.

— Як же ти хочеш, щоб тебе знайшли, якщо ти більше не маєш імені? — сердито питає Шеріфа.

Еліза прокидається в поту. Шеріфа спить сидячи, спершись на в'язку хмизу. Плутане волосся спадає з-під її хустки. В її рисах відбився абсолютний спокій. Еліза засинає знов, але їй сниться той самий сон. Вона знову шукає своє ім'я і назву селища. Вона обшукала всю кімнату, але нічого не знайшла. Шеріфа уриває її кошмар, лагідно розбудивши Елізу. Вона пропонує їй чашку молока.

---

* Міхраб — молитовна ніша, розміщується у зверненій до Мекки стіні мечеті.

— Випий. Потім спатимеш далі. Тільки сон зітре все, що бачили твої очі. Випий, щоб змити з горла полум'я шергі і те, про що ти так кричала вночі.

«Я навчу тебе ткати, коли ти добре відпочинеш. Ти писатимеш своє ім'я в куточку килима, бо зараз ти німа. А також треба буде ще й написати назву селища. Воно називається Кар. Звичай вимагає, щоб писалася назва селища або племені. Кожне плем'я має свою манеру ткати. Бані Уалбан роблять дуже тугі вузлики, Бані Гумаріан ледачі, вони їх погано в'яжуть. А ми славимося вишуканістю наших килимів. Усі наші дівчата вміють ткати. Усі вміють обмивати мертвих.

«Мертві й килими вимагають тих самих жестів і такого самого терпіння. Це робота для жінок, які одинадцять місяців з дванадцяти живуть без чоловіків. Ти не побачиш жодного чоловіка, поки не настане Рамадан. У той день жінки скинуть чорні плащі й одягнуть кольорові джелаби.

XXII

Джеліла замкнула Марію в її кімнаті, щоб самій поратися біля тіла чоловіка. Вона мусила ділити його з цією дівчиною, коли він був живий. Тепер він знов належить тільки їй. Вона обмила його, змастила його суглоби запашними оліями, а потім одягла в гандуру зеленого кольору, кольору, який є єдиноприпустимим у раю. Джеліла розігнала камінням мешканців дуару, які прийшли висловити їй співчуття. Тільки імам був допущений до смертного ложа, і він надиктував, як треба розмовляти з ангелами під час першої співбесіди, щоб бути допущеним до раю.

Джеліла викопала яму для Сіді. Його душа міцнішатиме від крові, випитої із землі. Марі чула, як вдова стогнала, билася об тверду мерзлу землю, а потім гучно ридала. Коли могилу було зарито, вона прийшла до Марі і простягла їй усі свої прикраси.

— Золото на руках вдів псується, як несвіже молоко. Тепер це все твоє.

Марі відмовлялась — ці браслети є чимось на кшталт рабських кайданів, але пообіцяла, що носитиме їх пізніше, коли народиться дитина. Цілими днями вона лежала обличчям до вікна, і її доглядала Джеліла, яка боялася передчасних пологів. На дуар впав запізнілий сніг. Щоранку надходять вісті про чергову жертву холодів. Фатіма називає імена, які нічого не означають для Марі. Братик Фатіми, той самий, з козячою ніжкою, також тяжко хворий. Вочевидь, він скоро помре. Ніхто не знає, чому він кличе свою матір, якої ніколи не знав. Батько заборонив, щоб його лікували.

— Нехай піде пошукає її, — люто бурмоче він, — нехай собі йде, якщо йому не до вподоби моя хижка.

Марі благає Джелілу взяти дитину до себе.

— Щоб він у нас помер? — питає вдова.

— Щоб він не помер там, — відповідає Марі.

Фатіма сприйняла мовчання своєї хазяйки як згоду. Вона побігла додому й принесла свого братика, загорненого у подрану ряднину. Вдова Сіді мовчки дивиться на нього. По її щоках течуть дві сльози, які вона роздратовано витирає.

— Одяг моїх дітей майже не зношений. Він у скрині на горищі. Візьми те, що підійде твому брату, — бурмоче вона.

Марі хапає руки Джеліли, притуляє їх до своїх губ. Але та хутко вириває їх і тікає зі своєю кізонькою на руках.

XXIII

Бонапарт продовжує кидати блискавки в бік Алжиру. Репатріація трьох сотень втікачів не втамувала його гніву. Він кричить про вразливість Оттоманської імперії, про боягузтво дея, про нищість його режиму, який насмілюється вимагати 200 000 піастрів боргу. Відгомін цих міжнародних сварок доходить до вух Мокрана, який краще помре, аніж з'явиться перед судом. Тенес живе в остраху. Хто втихомирить гнів Бонапарта і Оттоманської Порти, яка загрожує порубати голови всім у Бані Хайя без винятку? Мокран може бути вибачений. Адже на нього звалилося стільки нещастя: невдале самогубство його сина, зубожіння, зрада Лаузи. Він передав усі свої повноваження старійшинам Тенесу, а особливо Йеммі Б'нет, яка тепер говорить від усього племені. Жінка, яка вміє розмовляти з рослинами, зуміє переконати корсиканця в добрих намірах кабаїлів. Вона напише йому листа, і муки краю припиняться.

— Ми запропонуємо йому маркізу, заможну жінку, вона одна коштує п'ятьох, — каже один зі старійшин.

Мати Жанна ладна спопелити його поглядом. Вона чекає повернення усіх своїх дочок протягом місяця, інакше вона нічого не писатиме.

— Йемма Б'нет хоче неможливого, — відповідає інший мудрець. — Маленьку продано еміру. Вимагати її повернути — це те саме, що вкрасти її. Все одно, що зірвати зброю з коня або плуга відірвати від бика. А також я раджу вам забути про ту, яка вирушила до Рифа. Сніги перекрили дороги, а дощі їх знищили. Сіді не відпустить її, поки не дочекається потомства. Йому необхідний спадкоємець, якому б залишилось усе його добро. Можливо, їй сподобалось

у нього. Кажуть, той чоловік дуже добре опікується своєю землею. Напевне, про ту, яка ділить з ним ложе, він піклується незгірш.

Мати Жанна погрожує не увійти до ради, якщо її вимоги не будуть виконані. Звідусіль лунають голоси, що потрібно дотримуватись порядку. От-от чоловіки вирушать на пошуки «маленької». Але треба дочекатися танення снігів, щоб можна було пересуватися по Високій Кабілії.

Йемма Б'нет погодилась написати Бонапарту. Тільки вона може змусити його прислухатися до голосу розуму. Для неї приносять стіл. Їй вкладають в руку гусяче перо. Талейб дає їй свою кришталеву чорнильницю. Схвильовані старійшини чекають. Перо тремтить у руці черниці, яка не знає, як їй звернутися до Першого консула. Нарешті, поміркувавши, вона пише Талейранові, який, так само, як і вона, є людиною церкви.

Монсеньйоре,

Я пишу вам від імені моїх подруг, які врятувалися після аварії корабля «Ле Баннель», щоб висловити нашу вдячність батьківщині, яка не забуває про нас. Маркіза де Куртавре, яка три місяці тому народила гарне дитя, була б надзвичайно щаслива повернутися до своєї родини. Треба чекати кілька місяців, щоб розшукати Марі Бельтер, наречену Жана Субірана, і Елізу, яка відбула до кзара в пустелі. Мешканці Бані Хайя дають такі гарантії, яким неможливо вірити. Марі має повернутися до Франції. Еліза залишиться зі мною до того дня, поки ми зможемо продовжити нашу перервану подорож до Сан-Домінго, де я маю намір заснувати філію нашого монастиря з центром у Тулузі. На ненависть повстанців ми відповімо любов'ю.

Чекаючи новин від вас, я й надалі полегшуватиму душевні й тілесні страждання тих, хто приходить до мене.

*Служниця Господа й Ваша,
віддана матір Жанна*

Мати Жанна підписала листа, так і ні найменшою мірою не згадавши ні про масакру, ні про принизливе зібрання в домі Мокрана, ні, тим більше, про те, як було поділено жінок.

В останню мить, коли саїз уже чекав біля дверей, черниця попрохала Елен поставити свій підпис поряд з її. Але та відмовилась. Вона ненавидить увесь Консулат і усіх тих мужчин, які викликають в неї лише огиду. Її чоловік був би живий, якби Бонапарт не надумав підкорити Сан-Домінго.

Через три тижні, коли селище дрімало під полуденним сонцем, Елен першою побачила корабель, який ішов по морю в напрямку Тенесу. Лист матері Жанни приніс результат. Притиснувши дитя до грудей, маркіза з криками радості біжить до берега. Вона махає руками, хоча й знає, що її не можуть побачити з корабля на такій відстані. Присівши на пісок, вона нетерпляче роздивляється корабель. Чому він рухається так повільно? Якби не дитина в її руках, вона би кинулась у воду назустріч йому. Раптом він зупиняється за п'ятсот метрів до пристані й не кидає якоря. Елен певна в цьому. Вона не бачить нікого на борту, ні біля щогли, ні біля керма. Приклавши руки до рота, Елен кричить. Цей гучний і жалісний крик лякає чайок, привертає увагу рибалки. Він також побачив корабель і дивується з його незграбності. Елен благає чоловіка підплисти й подивитись, що відбувається на кораблі. Але той хитає головою. У нього

погане передчуття. Такий мовчазний корабель, вочевидь, несе смерть.

— Краще йдїть звідси, — тричі повторює він.

— Позичте мені вашого човна, — благає вона. — Інакше він попливе геть. Франція послала його по мене і мого сина.

Цей останній аргумент не переконав рибалку, він і далі продовжує вагатися.

Виснаження Елен, її істеричне притискання дитини до грудей викликає в нього жалість. Він тягне свого човна до води, а потім мовчки гребе до нерухомого мастодонта. Ступивши на борт, він метушиться й кричить. Йому відповідають луна і рипіння керма, яке крутить вітер. Чоловік обходить сходинки, підходить до містка. Щогла ховає його від Елен, яка впала на коліна на пісок і молиться. Канати повністю заховали його. Потім чоловік знову з'являється в полі зору Елен і кричить від жаху. Він якомога швидше тікає з корабля, стрибає у свого човна і судомно гребе назад, вигукуючи малозрозумілі речення. Пробігши біля Елен, він не відповідає на її питання, а, задихаючись, біжить до селища.

— Аллах покарав нас! Він прислав до нас корабель мертвих!

— Справді мертвих?

Це запитання викрикують сотні глоток одночасно.

— Половина з них вже померли, а решті недалеко до цього. Їх спіткало якесь велике лихо.

Тільки мати Жанна наслідуюється вимовити слово «чума». Вона знає, що треба робити. Вона спробує врятувати тих, хто прийшов звільнити її та її подруг.

Вона не може розраховувати ні на чию допомогу. Жителі Тенес забарикадувалися у своїх оселях. Єдина вулиця міста спорожніла. Здається, в селищі ніхто не живе.

Один тільки Мулуд їде з матір'ю Жанною в порожньому човні. Той самий рибалка погодився позичити човна. Але він більше не хоче бачити ті жахливі картини. Він не відрізнив живих від мертвих, які однаково смерділи і мали однакові порожні очі.

Черниця і козар взяли з собою всі можливі заспокійливі засоби, а також ті, які зменшують гарячку, знімають біль, але вони не мають ліків від чуми. У торбі черниці є припарки з листя бузини, які дезінфікують рани, є гадючий порошок, який знижує температуру, і стільки бинтів, скільки вони в змозі нести. Мати Жанна плаче вперше відтоді як вона на Тенесі, плаче сльозами відчаю, які печуть її зів'ялі щоки. Корабель, на який вони здіймаються по сходах, був останнім шансом для Елен, Марі та Елізи. Франція більше не зробить такого жесту. Вона й без того мала чималі витрати для повернення чоловіків, які ховалися в горах. Бонапарт не направить ще одного корабля. Він занадто зайнятий на Східному фронті. Російський цар відмовився підписати Омбрільську угоду, і тому Бонапарт вдався до домовленостей з його ворогами, Оттоманською імперією, яку він намагається втягти у війну проти Санкт-Петербурга. Далматські офіцери прочешуть усю Туреччину і забезпечать перехід двадцяти семи тисяч французів через Дунай. А отже, у Бонапартівських генералів є інші справи, окрім як звільняти жінок, які потрапили до лап кабайлів.

На Матір Жанну чекає надзавдання. Вона має врятувати як мінімум десять моряків. Менше число людей не доведе корабель до Франції. Її серце болить, коли вона бачить Елен, яка сидить на березі обличчям до корабля і не відводить від нього скорботного погляду. Зараз немає сенсу переконувати її, вона люто схилила голову. Але поки обличчям жаль до Елен. У черниці зараз інша ціль. Піднявшись

на борт, вона питає себе, що чекає на неї у череві цього мовчазного монстра. Хтось підходить до неї, хитаючись, а потім падає на землю. Еполети, кепі, галуни свідчать про те, що це капітан. Від нього йде сильний запах алкоголю.

— Він п'яний. Ця рідина позбавляє людину гідності, — каже Мулуд.

Мати Жанна не сперечається з ним. Козареві легше буде впоратися із п'яним, ніж з чумним.

Палець п'яного вказує на трюм корабля.

— Треба буде всіх пересортувати, — ледь бурмоче він і втрачає притомність.

Мати Жанна влила йому суміш м'яти й евкалипта, а потім вимила обличчя великою кількістю води. Він повільно приходить до пам'яті і весь час повторює, як молитву:

— Треба всіх посортувати вниз.

Мати Жанна залишає Мулуда і сама йде вниз. У неї напад задухи. Її оточує темрява й сморід. Запах блювоти й сечі йде від стін, від підлоги, від тіл, які утворюють велику безладну купу. Всі вони голі. Їхні брудні речі звалені в кутку. Вона не знає, з чого починати, і швидко починає розуміти, що мав на увазі капітан, коли казав, що треба всіх посортувати.

— Мулуде! — кличе вона щосили.

Чи знає козар різницю між мертвими і живими?

Він киває, і кров не повертається до його блілого обличчя.

— Тоді вперед! Кожен мертвий має право на саван. Я вантажитиму їх тобі на спину, а ти кидатимеш їх у море.

Мулуд не згодний. Мертві, кинуті в море, позбавлені права на останнє бажання. Сіль виїсть слова, які вони мають сказати янголам.

— Тоді я займуся цим, — рішуче й люто відповідає черниця.

І вона починає діяти. Молоденький білявий хлопець опинився би на морському дні, якби мати Жанна не перечепилася через нього. Він закричав од болю, і це врятувало його від страшного кінця.

— Пити! Тільки пити! — благає він.

Вона біжить до аптечки, вертається із глеком води, піднімає його голову, дає йому пити кілька разів поспіль, але, здається, ніщо не може втамувати його спраги. Його язик вкрито білим нальотом, і той шар такий густий, що язик не вміщається в роті. Вода не може погасити тої пожежі, яка палає в його горлянці, і він навіть не може посміхнутися. Він кличе її «мамо», а потім раптом засинає. Але він встиг показати джерело своїх страждань: бубон розміром із яблуко. Мати Жанна наказує Мулуду зв'язати хворого, і особливо перев'язати його обличчя, щоб він не кричав. Це позбавить решту його криків, які стримати неможливо. Ножиці черниці розрізають набряклу шкіру, її пальці видушують кров. Вона бризкає з рани спочатку мало не чорна, потім іде густий гній. Вона продовжує стискати рану, її мета — видалити всю гнійну інфекцію, всю інфіковану кров.

Видалення бубону може спричинити божевілья. Мати Жанна знає про це від часів Сен-Жан-д'Акр. Чумні з Яффи могли вбити під час такої операції. Білявий хлопець відкрив налиті кров'ю очі, очі божевільного. Губи черниці бурмочуть молитви, поки її руки кладуть на відкриту рану припарки з меду й оцту. Вона переходить до інших хворих, торкається їхнього чола, перевіряє стан бубонів, дає пити, кладе мазі й заспокійливі засоби, а потім все чисто витирає навколо себе. Відра води виливаються на брудну підлогу, змиваючи всі нечистоти.

Хворі, які мають сили, підводяться, а потім збираються в одному кутку. Мати Жанна готує для них напій з підігрітого вина, яєчних жовтків і цинамону. На їхніх обличчях з'являється рум'янець. Чоловіки знов здобувають віру. Ця жінка, яка доглядає їх, є ангелом, якого послало небо. Вона відвертає їхню увагу від повторюваних звуків падіння, які лунають поза приміщенням. Вони ще не знають, що Мулуд кинув у море вже тридцять мертвих тіл.

— Нехай Аллах прийме вас у своєму великому раю і дасть кожному з вас хоча б чотири гурії, — повторює він щоразу, кидаючи чергове тіло за борт.

Коли останнє тіло було викинуте, мати Жанна повернулася до капітана, щоб сповістити його про своє відбуття.

— Я прийду завтра.

У нього висока температура. Він робить величезне зусилля, щоб довідатися в неї про жінок, яких він мав забрати. Черниця знічена, і він також:

— Кабаїли вбили їх? — питає він, підводячись на лікті.

Мати Жанна хитає головою.

— Двоє з них продані чоловікам, яких не можуть знайти.

— А решта?

— Елен де Куртавре чекає сигналу від вас, щоб зійти на борт разом зі своєю дитиною. Я не знаю, чи четверта дівчина, прая з Тулона, захоче повернутися до Франції. Їй сподобалась ця країна. Зараз вона в Алжирі.

— А ви, матінко?

— Я лишаюсь там, де є страждання, які я можу полегшити. Я відпливу до Сан-Домінго, як тільки матиму змогу. Я йду туди, куди мене кличе обов'язок.

— Так само й двоє моїх пасажирів. Ви їх мали побачити там. Їх легко упізнати, їхній одяг відрізняється від форми моїх моряків. Орден Трійці наполіг на тому, щоб я взяв їх на борт.

— Я бачила тільки голих людей, капітане. І хто ж ці, з ордену Трійці?

— Ченці, які присвятили своє життя пошуку французів, які потерпіли від рук турків, яких продають як рабів в оттоманські країни. Ці монахи ходять з міста в місто, із селища до селища, їздять на віслиюках і викупують якомога більше людей. Вони мають списки полонених. Їхній вибір падає на старших, на більш заслужених, на тих, кого найбільше потребує родина. Їхня совість страждає, коли доводиться вибирати. Їх переслідують, їх катують, до них погано ставляться. Іноді їх закидають камінням. Їх ніхто не ховає. Дикі звірі, собаки, сонце відділяють їхню плоть від кісток. Купа кісток при дорогах, якими вони ходили — це все, що лишається від них.

Капітан забагато говорить. Від втоми його обличчя набуває жажливих кольорів. Його голова падає на подушку. Його рука робить знак, щоб мати Жанна йшла. Він має відпочити. Повернувшись на берег, вона застає Елен на тому самому місці, де лишила її вранці. Черниця не має сил відповідати на її питання, на її скарги.

— Іди додому. І щоб більше твоєї ноги тут не було. Ідеться про життя твоєї дитини.

Це все, що вона змогла сказати.

Темрява, що напливає, не заважає їй бачити опущені руки Елен і той нахил голови, що свідчить про глибоку безнадію.

Коли вона повернулася до селища, до неї завітав імам. Старий чоловік спілкується з нею на відстані.

— Скажи своїм друзям французам, щоб вони відпливли на світанку. Жителі Тенесу не хочуть їх у своїх водах. Вони вже приготували смолоскипи. Вони перейдуть до дії з першими променями сонця. Заражений корабель має згоріти.

— Дай їм кілька днів, — благає вона. — Ніхто з моряків не може виконувати корабельні роботи. Чи не написано у вашому Корані: «Коли горе наздожене вас у морі, зверніться до Творця, і він врятує вас, і доведе вас до земної тверді»?

Мати Жанна вдячна Всевишньому, що випадково згадала саме цю фразу, єдину, яку знає.

— Даю вам три дні, і не більше, — бурмоче імам, який потрапив у пастку власної віри.

Черниця дереться вгору крутою стежкою. Вона лежить на підстилці, одначе сон не йде до неї. Скорботне обличчя Елен не дає їй заснути. Там, на березі, вона була така розчарована. Якби вона не так втомилася, то пішла б разом із нею, щоб дати їй надію на те, що вона таки повернеться до Франції.

Вона також думає про імама і про його обіцянку вислати корабель за три дні. Вона знає, що чума не лікується за три дні, хіба що від неї можна за такий час померти.

Мулуд, який доїть своїх кіз, бачить, як вона йде з ліхтарем до струмка. Вона йде збирати трави для мазей і припарок. Над Тенесом все ще стоїть ніч, коли матір Жанна вирушає в плавання. Вона просить Мулуда піти з нею і взяти з собою два відра з молоком. По дорозі вони бачать, що двері мечеті широко відчинені. Люди, які моляться при світлі ліхтаря, лежать долілиць. «Аллах акбар, Аллах

акбар». Здається, ніщо не може зупинити тих молінь, які бурмочуть сонні вуста. Мешканці Бані Хайя звели для захисту від чуми барикади молитов. Від їхніх «Аллах акбар» плаче каміння, стогнуть дерева.

Мати Жанна питає сама себе, чи хворі на чуму почули погрози цих нажаханих людей. Ніхто не йде за нею. Вірні повернулися спиною до вулиці, обличчям до Мекки. Вона прискорює ходу, Мулуд за нею. Хтось іще йде за ними. Коли вони дісталися скель, чиясь постать відділилася з темряви. Мати Жанна впізнала молоду дівчину, яка приходила до неї напередодні свого весілля. Її ім'я Шаїда. Вона не пояснює, чому вона тут, у час, коли б вона мала бути поряд зі своїм чоловіком.

— І не намагайтесь збагнути цього, — каже вона. — Ви стали причиною моїх нещасть, коли відмовились захистити мене, але я не тримаю на вас зла. Мій чоловік вигнав мене, як собаку. Моя шлюбна ніч тривала лише кілька годин, доки він не збагнув, що я не була дівчиною. Мій свекор учинив безчинство, він хотів убити мене і змити честь своєї родини моєю кров'ю. Моя мати ніяк не опиралася тому рішення і нічого не пояснила їм. Вона заховала мене у своїх друзів. Оце вперше я вийшла зі своєї схованки. Я хочу допомогти вам, хоча ви відмовили мені в допомозі. Мене веде бажання померти, а не жалість. Я б наклала на себе руки, якби таліб не переконав мене, що душі самогубців перевтілюються в отруйних тварюк — скорпіонів чи змій.

Шаїда замовкла. Вона дивиться на корабель, який мерхтить у темряві. Вона не знає, чи звідти прийде її смерть. Довга судома хапає її тіло. Здолавши її, вона рішуче йде до моря.

Прибуття французького корабля не справило на Лаузу великого враження. Як вона відчуває, її це не стосується. Вона занадто зайнята справами про спадок її покійного шейха, і в неї немає можливості їхати до Тенесу. Її намір лишитися в Алжирі є остаточним. Це Бенжамен, а не Лауза, мало не помер на скелястому березі, це Бенжамен мав огидну рану в паху, Бенжамен збирав трави біля хижки Мулуда. Нещасний юнга не мав ніякого стосунку до тої, від якої в усього Тенесу і в половини Шеліфа текла слина від бажання. Лауза народилась від пристрасті Мокрана, від ревнощів Меді, від захоплення шейха, який змушував свою дружину танцювати під його тамбурин. Чи розумно було в його віці проводити ночі на терасі, відкритій усім вітрам і протягам? Отже, не дивно, що він невдовзі помер, помер від виснаження й застуди.

Про це багато говорять і сперечаються в будинках, і на майданах, і біля мечетей. Поговір про неї йде гучний, наче буря. Лауза зуміла поділити тих, хто свариться навколо неї, на два клани, щоб вирушити до Алжира. Вона візьме з собою тільки найлегше, а також коштовності і те, що можна буде продати. Золото, срібло, шовк.

Лауза достатньо заможна, щоб зупинитися в найкращому караван-сараї Алжира, і достатньо рішуча, щоб зустрітися із торгівцем нерухомістю, який обслуговує беїв, кадї*, хакеймів. У двох словах вона пояснює йому, де б їй хотілося жити:

---

* Кадї — духовна особа у мусульман, яка здійснює судочинство на основі мусульманського права. — *Прим. ред.*

— Будинок має бути великий, на нього повинні звертати увагу, він має бути високий, щоб на нього озиралися перехожі, із примітним фасадом, щоб впадати у вічі, а головне — знаходитися поблизу від палацу дея. Також цей будинок повинен мати терасу, яка виходить на деєві покої, сад, де були б павичі, папуги і чотири види мавп. І не забудьте про голубів. Це дуже важливо для тих, хто хоче спілкуватися із сусідами.

Винагорода, яку пропонує Лауза, змушує очі купця світитися. Він обіцяє павичів, тераси, голубів, але протягом місяця.

— Протягом тижня, — відказує вона тоном, який не терпить заперечень. — В мене немає часу. Я заплачу подвійну суму, якщо в будинку хтось живе, нехай його мешканці кудись переїдуть. Я перекуплю їхніх рабів, павичів, голубів і райських птахів.

— Ви кажете, райських птахів? Але такі живуть лише в Амазонії, — стогне торгівець.

— Ніхто не заважає вам поїхати туди по них, — наполягає вона, сідаючи у свою карету.

Кучер швидко везе Лаузу на інший кінець міста, де на неї чекає один великий ерудит, знавець усіляких примудростей і наук. Він дає їй уроки письмової арабської, і особливо арабської поезії. Лауза запам'ятовує імена: Абу Фіра аль Хамадані, Абі Рабі'а, Абу Наваз, Абу аль Ала. Вона приходить до висновку, що всі арабські поети мали одне й те саме ім'я Абу.

Знання поезії є складовою часткою її плану із завоювання дея. Вона спокусить його, нашіптуючи в його вуха любовні поезії, від яких затремтить його тіло і його серце. Це все відбуватиметься в неї поміж шовкових фіранок. Вона бачила такі, коли розносила тулонцям їхні замовлення

з пральні її матері. Їй було вісім років, коли вона вперше взяла праску в руку. Тоді вона обпекла руку. Слід у формі літери V збільшувався із роками. V — означає вікторія, перемога. Це означає, що вона здійснить все, що задумає. У важкі хвилини вона торкалась губами двох смуг, які сходилися внизу і пристрасно цілувала їх. Цей слід є символом її щастя, печаткою великих перемог, яку поставили на її шкірі.

Карета Лаузи, яку вона напередодні купила у багатого іспанського колона, приваблює роззяв. Їхні пальці пестять позолоту ручок і китиці порт'єр. Їхні очі стають величезними, коли звідти виходить молода жінка. На ній сукня з червоної тафти, її сніжно-білі плечі оголені. Її очі з того самого оксамиту, що й пояс. Те саме мереживо в неї на мантильї та на віялі. Чому диявол перетворив дочку пралі з Тулона на іспанську шляхтянку?

Кучер ледве прокладає дорогу серед багатолюдної юрби, що розмовляє мовою сабір, яка є сумішшю арабської, іспанської, французької та мальтійської. Багато хто обходить-ся двома словами: боно і нон боно, добре і не добре. Завдяки книзі, яку вона знайшла у книгарні в одного італійця, Лауза зрозуміла, чому тут стільки людей. Одні втекли від тиранічних режимів, другі з каторги, треті від злиднів. Автор книги, Вільям Шалер, консул Америки в Алжирі дає достовірний опис звичаїв і побуту цієї, як він пише, варварської держави. Лауза вивчила напам'ять розділ, присвячений тубільній жінці і вирішила застосувати на практиці викладені там правила:

1. Коли розмовляєш із об'єктом спокуси, варто дивитися на середину його чола. Губи час від часу змочувати слиною.

2. Удавати сором'язливість, якщо треба — і втрату свідомості. Падати на спину, щоб було видно груди.

3. Писати листи (якщо жінка письменна, що є великою рідкістю, уточнює письменник-дипломат). Починати з усталеної преамбули.

Озброївшись цими порадами, Лауза сідає до столу і занурює перо у чорнильницю.

Його вищості, незрівнянному, уславленому — пише вона на папері, що пахне мускатом.

Наймилосерднішому з деїв, найнепереможнішому з ватажків, найпишнішому з переможців, тому, хто світить у високості, як липневе сонце, і сяє, як шага Пророка, нехай Господь у своїй безмежній милості збереже і подовжить його життя, примножить його рід до числа піщинок на алжирському березі.

Витерши піт з чола, Лауза перейшла до головного.

Ваша покірنا раба, яка цілує поріг ваших ніг, Ваша сусідка Лауза, хотіла би прийти до вас і припасти до ваших ніг і прикрасити сум ваших днів, читаючи вам найкращі поезії, які тільки були написані арабською мовою.

Лауза бачить себе фавориткою дея. Вона викличе шквал ревнощів, страху, захоплень. Про неї говоритимуть і в бідних, і в заможних домах. Перед нею будуть низько схилятися. Її будуть благи заступатися за жертв. Вона буде вкрита славою і діамантами. Її покровитель побудує для неї палац поряд зі своїм. У неї буде власний двір, раби, постачальники. Для неї шитимуть сукні з коштовного шовку, спеціально для неї привезеного з Китаю. Вона знайде Елізу й Марі, чого б це їй не коштувало. Вона побудує для них житло, знайде для них чоловіків серед місцевої заможної шляхти.

Її карета приїде по матір Жанну та маркізу до Тенесу. І Му-луда вона буде рада бачити, але без його кіз. І Меді також, але без батька. Вона ніколи не зможе подолати своєї незрозумілої огиди до Мокрана.

Наступного дня після того як Лауза прибула до Алжира, її перший візит, як того вимагає звичай, — до дея. Усіх іноземців представляє Його Величності капітан порту. Дей простягає руку для поцілунку, потім питає їх франкською мовою, звідки вони, що робитимуть в Алжирі, куди їдуть далі. Сьогодні їх багато, тих, хто цілують руку, обвішану каблучками, і відповідають на деєві запитання. Це переважно іспанські купці, португальські та мальтійські комерсанти. Тут самі лише чоловіки. Лауза — єдина жінка. Всі чоловіки — без зброї. Іноземцям заборонено носити шпаги. Навіть консули й послы виконують це правило. Воно мотивується тим, що вулиці завузькі, шпага може зачепити перехожих, що призведе до сварки з яничарами, які, в свою чергу, можуть виявити надмірну агресивність. Мудрий чоловік має нечутливі вуха. Мирний чоловік не відповідає, коли отримує по пиці. На жаль, сьогодні дуже мало людей, здатних поводити себе так, як Всевишній.

Лаузу супроводжує Дюбуа-Тенвіль особисто. Вона цілує руку деєві, відповідає на всі його запитання. Сьогодні багато хто цікавиться, чому французький повірений у справах у палаці разом з цією жінкою, і чому він допоміг їй перебратися до столиці.

XXV

Денне світло, яке пробилось крізь отвір у даху, окреслює на земляній підлозі коло. От-от станеться диво. Еліза певна

цього. Вона вже бачила такі ореоли на картинках у молитовниках навколо голів святих. Діва Марія нарешті почула її молитви. Проміння — то її руки, які вона простягає, щоб підняти Елізу до себе. Шеріфа, яка саме в цю мить заходить до кімнати, ще більше посилює відчуття чогось надприродного: Еліза бачить, як її очі зупинились, її руки здійнялися до неба, а ще й навколо голови засвітився німб. Вона просить дівчину, щоб та вийшла із заціпеніння, але Еліза перетворилася на статую. Стара жінка схвильовано скликає своїх сусідок. Жінки різного віку заходять до хижки. Вони трусять Елізу, кричать їй у вуха, щось наказують, але не отримують жодної відповіді.

Її захищає світло, яке зводить навколо неї подобу мура. Весь галас навкруги її не стосується. Вона усамітнена зі своїми видіннями. Але потроху магія руйнується, диво зникає.

— Покличте її на ім'я, — пропонує одна.

— Відшмагайте її кропивою. Врешті-решт вона озветься, — каже друга.

Ніхто не знає імені Елізи. Туарег привіз їм німу дівчину. Шергі проковтнув її голос. Цілими днями вона сидить біля ткацького верстата. Нарешті вона виткала своє ім'я. Десятки очей вдивляються у край килима, шукаючи літери, але бачать лише якісь знаки. Диявольські письмена! — робиться швидкий висновок. Їм не спадає на думку, ніби може існувати інший, відмінний від їхнього, алфавіт. Чужинка прийшла не з пустелі, а з пекла. Її привіз не Туарег, а диявол. Еліза всіх жахає. Вона має якомога швидше піти з селища, не торкаючись його мурів, не зачепивши місця, де печеться хліб, не кинувши жодного погляду на тісто. Нічого не лишивши по собі, особливо тіні. Тінь є сутністю тіла, вмістом усіх його вад, вона здатна наробити лиха.

Елізу відводять до місця, де її підібрали. Нарешті вона може йти далі, шукати матір Жанну. Вона певна, що одна з доріг неодмінно приведе до неї.

— Йди до Аллаха, — шепочуть їй у спину.

Її хазяйка відводить дівчину до великого шляху. Перш ніж відрядити її назавжди, вона дає їй в руку мотузку з козою.

— Ти питимеш її молоко, поки не знайдеш захист.

Еліза боїться дивитися назад. У неї не лишилося друзів у тому селищі. Наступного дня після свого прибуття вона прогулялася до джерела, де дівчата її віку набирали воду в глеки. Вони безсоромно розглядали її, порівнюючи її пласку постать і свої важкі груди та широкі стегна. Одна з них навіть підняла Елізі спідницю, щоб переконатися, що вона таки справді дівчина.

— Ім'я Аллаха! Це улад, хлопець! — засміялась вона.

Еліза втекла. А глумливий сміх переслідував її до самого дому Шеріфи. Хтось розповів її хазяйці про те, що трапилось. Як не дивно, жінка захищала ту, яка так жорстоко образила Елізу. Її пояснення схвилювали дівчину.

— Бідолашну треба зрозуміти. Вона побачила жахливу сцену. Два тижні тому молоді коханці влаштувалися у покинутому медресе. Хлопець був сильний і міцний, дівчина ніжна й делікатна. Вони майже не виходили, і до них не приходив ніхто. Коханці, які ховали свою пристрасть. Вершники із сусіднього кзара прийшли по них, коли вони спали, і почали бити їх. Дівчина померла уві сні. Її закопали там же. А хлопця прив'язали до коня і тягли до кзара. А на ранок на нас чекало іще одне жахливе видовище. Поспішаючи, убивці погано зарили ту могилу. Прийшли шакали і з'їли все, що могли. Лишилось тільки те,

що було їм несмачне. Це виявився чоловічий статевий орган.

Еліза затулила вуха, щоб більше нічого не чути. А коли настала ніч, крадькома, тулячись до стін, пішла до покинутого медресе. Ніхто не зачинив дверей. Ніхто не змив крові з земляної підлоги. На цямрині криниці лежав побитий дощами черевик. Вона впізнала його. Він був на нозі Мансура в день їхнього весілля. Еліза обшукала садок, але не знайшла другого. І раптом її охопило почуття, ніби Мансур поряд. Листя мушмули затремтіло. Двері поволі зарипіли. Еліза не відчувала жаху. Вона завмерла біля дерева, чекаючи, що буде далі. Її обличчя торкнувся чийсь подих. Руки лягли на її плечі. Привид Мансура міцно пригорнув її. Безмежна ніжність заповнила її через край. Заплющивши очі, вона розкрила обійми і знайшла лише порожнечу. Вона повільно пішла назад до свого пристановища, затуляючи рота черевиком Мансура, щоб притлумити звук ридань.

Еліза відчуває себе під подвійним захистом. Діва допомогла їй вийти з ув'язнення. Черевик указав їй дорогу, куди йти. Вона йде легко. Повітря таке прозоре. Птахи співають над пагорбами, вони ще не шукають притулку серед листя. Вона йде рівниною, залитою сонцем, і коза йде за нею в її затінку. Дивна сила веде дівча, вона певна, що обрала вірний напрямок. Мати Жанна неодмінно чекає на неї у цій незорій країні. Вона має довіритися своїй інтуїції, щоб відшукати її.

XXVI

Марі твердо вирішила полікувати дитину з козячою ніжкою. Брат Фатімі навчився ставити свою хвору ногу поряд

зі здоровою і рухатися, не звертаючи увагу на біль. Марі підтримувала його, коли він кульгав, і змушувала його починати спочатку. Відтоді як хлопчик став краще їсти, він став міцніший, в нього з'явився рум'янець. Іноді він навіть посміхався. Молода жінка віддає йому всю свою ніжність. Вона прагне зробити з нього здорову щасливу дитину.

— Це неможливо, — заперечує його сестра. — Він народився в нещасті. Він і помер в нещасті. Це доля всіх мешканців дуару. Наша доля була б не такою, якби ми народилися на землях іншого Сіді. Хіба це по-людськи — наймати чужинців з долини, в той час як наші чоловіки не знають, куди подіти власні руки? А натомість сюди приходять нахаби, які раніше ніколи не бували у Високій Кабілії. Вони вважають, ніби їм варто підняти руку, щоб пальцем дістати неба, поводяться так, ніби вони вдома, ходять серединою дороги, гучно розмовляють, заходять до наших хижок, не постукавши, шукають заблудлих овець або сушені шкіри. Коли закінчуються жнива, чужинці вертаються до себе. Сіді лишається сам, йому більше нема з ким розмовляти. Він помер від нашого мовчання, від нашого пострілу. Ніхто з нас не казав йому жодного слова при зустрічі. Спочатку наші люди вірили, що нещастя закінчаться, коли він тут оселиться. Він був заможний, його землі простягаються за обрій. Він міг би використовувати їхні руки, і вони працювали б до сьомого поту. Сітті Джеліла відсунула їх, вважаючи, ніби вони винні у смерті її дітей. Але вона забула, що потомство краще, коли батьки не є родичами. Тут як пальці однієї руки. Вони небагато зможуть без допомоги другої руки.

— Скажи, щоб люди з дуару прийшли до мене, — перебила її Марі. — Для них усіх є робота.

Фатіма розгублена.

— Сітті Джеліла ніколи не прийме їх.

— Я дам їм роботу.

Очі дівчини випромінюють жах. Чи то дитина в її череві дає Марі таку впевненість у собі?

Вони прийшли всі один за одним морозного ранку і зібралися під грушею. Вони дуже бояться вдови і розмовляють тихо, готові тікати, якщо їх проженуть. Що ж їм сказала Марі, якщо вони йдуть такі задоволені?

Молода жінка тільки назвала той день, коли вони стануть до роботи, вказала, де взяти інструменти і які землі варто обробляти спочатку.

— Чим кращими будуть жнива, тим більшою буде ваша частка. Віднині ми всім ділитимемося. Це нормально. Ми благословляємо те саме сонце і страждаємо від тих самих негод.

Джеліла намагалася втрутитися, але Марі зупинила її жестом руки.

Марі народила за кілька годин. Вона не скаржилась на долю. Заплющивши очі, щоб не бачити власного розіп'ятого тіла, вона виконувала всі накази повитухи, яку привела Фатіма. Був холодний вечір, хоча весна вже майже закінчувалась. До вух Марі долинали дзвіночки отар, які верталися з пасовиськ. Джеліла підігріла воду, зігріла пелюшки, запалила усюди запашні свічки. Прилаштувавшись в кутку кімнати, вона, зі своїми худорлявими руками, які весь час рухалися, нагадувала величезного павука. Джеліла ніби народжувала сама, стогнучи, роблячи відповідні жести. Вона закричала, коли дитя вже народилося.

— Слава тому, хто там, нагорі, вершить смерті й народження! — екзальтовано вигукнула вона.

Дитина схожа на Сіді. Марі послужила пересадкою на його шляху. Джеліла піднесла новонародженого до вікна і сказала хлопчикові, що всі землі належать йому.

— Від гір до долин. Кожна піщинка, кожна травинка. Ти все робитимеш, як Сіді. Ти також найматимеш тільки чужинців. Ті, з дуара, вбили твого батька. Ти носитимеш його ім'я. Тебе зватимуть, як і його: Хусейн.

Марі навіть не подивилася на своє дитя. Воно належить Джелілі. Тепер вона може померти, вона вже виконала своє завдання. Вона відчуває себе дуже слабою. Вона не може ні носити дитину на руках, ні годувати її. Голубувата рідина, яка тече з її грудей, не схожа на молоко.

— Сльози цієї дівчини спалили її молоко, — сказала повитуха, і ніхто не заперече. Вона пропонує взяти годувальницю в дуарі, де є так багато жінок з молоком. Деякі з них втратили своїх дітей. Але Джеліла відмовляється.

— Щоб сина Сіді годувала жінка одного з убивць його батька?

Вона краще покличе на допомогу незримих духів, геніїв добра, які знаються із зауйя. Вона побіжить завтра, до світанку. Вона вирушить у паломництво, ця дорога добре знає її.

Нехай собі йде, думає Марі. Вона відчуває себе спустошеною. Дитина забрала всі її сили. Вона хоче одного: заснути і ні про що не думати. Думка про втечу, яку вона плекала протягом усієї вагітності, нині викликає в неї посмішку. Кров, що вийшла з неї, змила всі її ілюзії. Куди тікати? Заради яких пошуків? Жан Субіран видається їй безмежно

далеким. Її мрії потонули у ріках її крові, духом якої наповнилася її спальня.

XXVII

Корабель, що стоїть на рейді перед Тенесом, дихає спокоем. Неможливо собі уявити, що там знаходяться хворі на чуму. Лише жовтий прапорець сигналізує про те, що наближатися туди небезпечно.

Елен не відводить очей від чудовиська, яке проковтнуло матір Жанну, а потім і Мулуда та Шаїду, які піднімаються на борт услід за черницею.

— Чому вона, чому не я? — ревниво питається вона.

— Забери подалі свою дитину, — кричать їй з ілюмінатора.

Вона навіть побачила руку, яка їй робить знак іти геть. Але жінка відмовляється залишити берег, який став її домом. Тут вона годує сина груддю, тут він засинає. Елен будує піщані замки, які нагадують замок Куртавре, будує башти і вежі. Треба щось робити, поки її друзі там!

Три виснажені постаті в сутінках зустрічає град каміння. Мешканці Бані Хайя хочуть не допустити їхнього повернення до селища.

— Йдіть звідсіля, діти собак. Ви несете смерть на своїх підошвах.

Брутальні образи і крики чайок дзвенять у вухах трьох нещасних.

Безмежна жалість переповнює серце Елен, коли вона бачить матір Жанну, Мулуда і Шаїду, які вертаються до проклятого корабля. Сонце, що сідає, освітлює його сумний

силует. Хвилі гойдають його. На гребенях хвиль з'являються чорні плями, які добігають берега: це шури. Елен певна цього. І тут вона розуміє страх Бані Хайя і також тікає. Елен замикається у своєму домі, зачиняє віконниці. Чума не має увійти в її дім. Як ніколи вона розуміє, як важливо мати стіни й дах над головою. Будинок Лаузи став для неї надійним пристановищем. У вогнищі червоніють вуглики, у мідній мисці гріється вода. У неї достатньо овочів і фруктів, щоб протриматися кілька днів. Вона обтирає шкіру свого немовляти, щоб стерти всі сліди лиха, а потім купає його. Їй сняться кошмари. Вона бачить себе на драбині, яка веде на борт корабля. Рейки палуби трощать під її кроками. Хтось вилазить з трюму і йде до неї. Він ледь тримається на ногах.

— Жак! — пронизливо кричить вона.

Вона поспішає до нього, вона готова підтримати його, але він падає, падає. Його плоть відвалюється від його кісток. Він зізнається, що любов йому заборонена. Він повернувся на землю, щоб виконати якусь місію. Він іде до сховища і показує їй весь арсенал. Рушниці, мушкетони й карабіни націлені в стелю.

— Ти все це передаси Бенжамену. Так хоче Бонапарт.

Елен здивована. Чи можливо, щоб Бонапарт знав Бенжамена?

— Бенжамена нема, — вона певна, що має повідомити Жака про це. — Він перетворився на Лаузу.

— Отже, ти це даси Лаузі.

— Вона поїхала з Тенесу до Шеліфу, де вийшла заміж. Я не знаю, як знайти її.

Жак, здається, у курсі усіх справ. Він каже їй з посмішкою:

— Вона сама приїде по все це, — каже він, перш ніж зникнути.

Елен всюди шукає його: і в трюмі, і на містку. Вона гукає під кожними дверима, під кожним ілюмінатором. Її будить плач її дитини. Вона дає йому попити води, до якої додано помаранчевих квітів, а потім марно намагається заснути. Тоді вона встає і починає щось робити. Треба намочити брудну дитячу білизну в мисці на терасі. Пораючись у темряві, Елен шукає очима корабель. Освітлена тільки каюта капітана. Мати Жанна, Мулуд і Шаїда, вочевидь, сплять на палубі. Вона тремтить від жаху, коли згадує про шурів, які тікають із зараженого корабля. Елен бачила, що вони йшли на Тенес. Шури от-от пристануть до будинків, і, якщо ніхто їх не зупинить, мешканці Бані Хайя всі повмирають від чуми.

Маркіза забула свою ненависть до тих, хто вбив її чоловіка, і вирішила прийти до них на допомогу.

— Я рятуватиму дітей, тільки дітей, — бурмоче вона.

Мати Жанна також не спить. І як стулити очі, якщо звідусіль чуються стогони й хрипи? Люди навколо неї балансують між життям і смертю. Вона знала смерть у більш звичному вигляді — з молитвами, сльозами, співчуттям. А сюди смерть прийшла без пишного почту. Тут нещасні лежать, зіщулившись, у власних нечистотах. Смерть, яка прийшла до них зненацька, не дала їм часу лягти рівно і скласти руки на грудях. Спочатку була нетривала агонія, а потім в мертвих очах застигло здивування. І ніхто не може їх закрити. Черниця бачить докір у тих скляних очах. Вона не знає, як лікувати їх. Вона ходить від одного хворого до іншого, ставить їм компреси, видушує їхні бубони, дезінфікує, перев'язує, дає пити воду або коньяк тим, хто

божеволіє від болю. Найтяжчих хворих присигляють відваром маку. Мулуд і Шаїда допомагають як можуть. Шаїда миє підлогу, стіни, обмиває хворих, але відмовляється торкатися мертвих. А Мулуд, який виносить небіжчиків, не наближується до живих. Адже лихо йде від живого і помирає разом із ним. Черниця не може бачити ні зігнутої спини Мулуда, ні чорних кіл навколо очей Шаїди. Вона наказує їм відпочити, а потім кличе їх знову. І вони допомагають їй поправляти матраци, заспокоювати збуджених, сидіти з тими, хто вмирає, розчищати дорогу, йти до тих, хто кличе, а потім виходити на палубу, щоб вдихнути свіжого повітря. Щоб не вмерти від задухи.

Іноді їй трапляється якийсь слизький предмет. Слава Богу, то лише пацюки. Вони так само непевно рухаються, як і вона. Отрута, яку вона насипала по кутках, вбила слабших, а міцніші лишилися живими, і вони качаються на спинах, безсоромно виставивши гладкі рожеві животи. Шаїда набрала їх повне відро, яке Мулуд викинув у море. Але їх ще багато. Задуха, вогкість, сморід створюють сприятливі умови для їхнього розмноження. Мати Жанна вже змирилася зі щурами. Вона тільки все ще не може спокійно сприймати, коли бачить чергове мертве тіло, загорнене в подерту ряднину, яке падає в море через ілюмінатор. «Прокляті риби!» — шепоче вона крізь зуби, невже не можна дати спокій нещасним морякам, яким немає місця на цвинтарі?

Вона вже удає, ніби не чує звуків ударів у стелю. Тих, хто одужує, вона замкнула в каютах на першому поверсі, а вони хочуть втекти. Хоча вона чітко пояснила їм, що, якщо вони наблизяться до Бані Хайя, їх заб'ють камінням. Їм знадобиться неабияка дипломатичність, щоб захистити себе. Вона намагається переконати їх, пропонуючи їм напій

з молока, яєць та віскі, приготований із особистих запасів капітана. З-за обрію до них іде ще один корабель? Нечесані, розмахуючи руками, вони кличуть його, зриваючи голоси, не розуміючи, що бачать свій власний корабель, який відбився у величезному свічаді океану.

Матір Жанну буквально роздирають на частини. Ті, внизу, стікають кров'ю й блювотою, і їхнє життя виходить з них крізь усі їхні отвори. Ті, нагорі, погрожують, кличуть, просять допомогти. А тут іще мешканці Бані Хайя збираються рибалити, в той час як риби наїлися решток чумних тіл. Як завадити їм, якщо вони відмовляються від будь-якого діалогу? Вони певні, що інфекція передається через повітря і через хмари. Досить хорошого дощу, щоб рознести лихо. У черниці таке враження, ніби вона одна б'ється на всіх фронтах. Капітан корабля зник. Вже два тижні він не спускається до машинного відділення. Він не хоче розділити долю свого екіпажу. Замкнувшись у своїй каюті, він харчується галетами і коньяком.

Він дере горлянку, співаючи пісень, коли алкоголь б'є йому в голову, а потім голосно ридає і розпочинає чергову пісню.

Його нудота радше спричинена пияцтвом, а не чумою. Він ледь відчинив свої двері, бо самота почала непокоїти його, і буквально наказав матері Жанні трошки побути з ним. Перш ніж переступити поріг, вона виконала весь ритуал гігієни: занурила руки в миску з оцтом, пополоскала горло бренді, зняла взуття. Табурет, на який він їй вказав, зависокий. Її босі ноги не сягають підлоги. Капітан не відводить очей від її посинілих ніг. Він говорить про все і ні про що, навіть відкриваючи їй державні таємниці. Цей корабель, каже він, мав на меті не лише забрати жінок.

Загиблі від кораблетрощі є лише приводом для того, щоб напасти на цю країну і передати зброю ворогам Безмежної Порти і дея. Бонапарт звинувачує останнього в піратстві проти Франції у Середземному морі. Багато людей було вкрадено, а потім продано в рабство в оттоманські країни. Справу Буснаха і Бакрі було спалено. Бонапарт відмовився платити двом ліворненським євреям, які допомогли йому в репатріації тих, хто вижив після масакри. Він збирається озброїти ворогів дея, а особливо такого собі Меддіна, вождя секти Кадріа. У трюмі для них сотні одиниць зброї та амуніції. Це все треба передати за призначенням. Я не достатньо відважний, щоб виконати це. Дюбуа-Тенвіль вже кілька місяців чекає на цю зброю. Він хотів би діяти через посередника. Лауза — ім'я його шпигунки. Спробуйте знайти її. Перекажіть через неї, що товар тут, і він все зрозуміє.

Мати Жанна міцніше схопилася за табурет, щоб не впасти. Чи можливо, щоб Талейран мав серйозні справи з Лаузою? Треба бути божевільним, щоб доручати таку небезпечну місію спокусниці, себто куртизанці.

— Чи ви певні щодо імені? — насмілюється перепитати вона тремтячим голосом.

— Абсолютно певен. Я знаю, що насправді Лауза є чоловіком, він переодягся жінкою, щоб служити інтересам Франції. Чоловік великої відваги.

Мати Жанна раптом заніміла. Вона відкрила рота, щоб щось сказати, але жоден звук не вийшов з її горла. Зрештою, її ніхто не уповноважував. Те, що він промовляє, має великий філософський підтекст.

— Політика подібна до янголів. Вона не має статі.

Черниця киває. Це єдине, що вона може зробити. Вона користується тим, що капітан зараз не такий п'яний і може

написати деєві, щоб попросити його надіслати лікарів та ліки. Її трави стають все менш і менш дієвими, а епідемія може охопити всю країну, їй не покласти край.

Відповідь капітана категорична:

— У мене немає сил писати.

Він радить їй написати і підписатися за нього.

— Ви тут єдина господиня на борту, ви тут королева.

— Королева чумних, — скрегоче вона зубами.

Матері Жанні здається, ніби вона господиня на цвинтарі, а не на кораблі. Чим більше вона лікує, тим більше вмирають. Крім хвороб, вона має змагатися ще й із браком мужності. Коли зневіра перемагає, вона ховається в кухні. Готує супчик для тих, хто вже може їсти.

Вона кидає в окріп усе, що трапляється під руку: сочевицю, турецький горох, боби. Лише сушені продукти. Ніхто не може принести якісь інші харчі. Вона мішає в казанку, не відводячи очей від розбурханих хвиль, — надворі повний місяць. Хворі потерпають від хитавиці. Їхні крики спускаються сходами і входять у вуха довгими скаргами. Вона не в змозі відповісти на всі прохання, продовжуючи поратися біля супу, куди вона, згідно зі старовинним рецептом, додає цілющі трави: листя розмарину, шкаралупу квасолі і кору берези проти нетримання сечі. Валеріану і кмин проти спазмів. Ще кмину разом з чебрецем проти катару. Мати Жанна не забуває ні про лісову смородину, яка так добре лікує дизентерію, ні про еспарцет проти діабету. Бо, крім чуми, треба ще й лікувати тіла, які ослабли від тисячи інших недуг.

«Чому вони обрали Лаузу, а не когось іншого?» — думає стара черниця і на третій день після своєї розмови з капітаном.

А тим часом по Тенесу йде поговорів про Лаузу. Обговорюють усе — що було і чого не було. Про неї гомонять на площах, біля мечеті, на подвір'ї медресе до й після вивчення Корану, вночі при світлі ламп, коли в її будинку світяться вікна. Кажуть, вона є власницею трьох палаців: перший — у середмісті Алжира, поряд з палацом дея, другий в Орані біля моря, а третій в пустелі, у найрозкішнішій оазі.

— Чому три палаци, коли в неї лише одне тіло? — питають одне одного старійшини. — Невже так сталося, що вона розмножилась?

З надійних джерел відомо, що у її стайнях знаходиться золота карета, срібна карета і тринадцять чистопорідних коней.

— Тримати число тринадцять під своїм дахом, будучи жінкою, яку до того ж усі проклинають? Лауза провокує долю, вона наколеться на той кинджал, який сама ж оголює.

Один хлібороб, який повернувся з Алжира, розповідає, що палац Лаузи такий самий високий, як і в дея. В її голуб'ятнику більше ста птахів, більше ста шпигунів у пташиній подобі. Вони працюють переважно вночі, здіймаються в небо і, ніким не помічені, перелітають з французького до іспанського консульства, з представництва Бонапарта до представництва Його Величності Карла IV, порушуючи всі порядки, встановлені для іноземців. Перший сплатив за палац, карети, скакунів, рабів. Другий забезпечив павичів, якими крізь ґрати саду

милується весь Алжир. Барвисті птахи міняться усіма кольорами веселки і зачіпають птахів-поліглотів, які знають мову кохання, всі сури з Корану, всі умовні знаки військових та цивільних, усі правила поведінки: між хазяїном і рабом, між багатим і бідним, між домовласником і винаймачем, між пішим і вершником, між тим, кого береже Пророк, і тим, хто служить Іблісу. Птахи Лаузи є кладязями знань і наук. Вони знають любовний вокабуляр всіма мовами, всіма діалектами:

— Йа хабібі, люблю тебе, ай лав ю... — чують захоплені перехожі. Але ж як шкода! Іноді трапляються проколи, особливо в дощ, коли від вогкості мови розмокають. І тоді перехожі чують те, що не робить великої честі господині цього саду:

— Шльондра! Ти просто шльондра, — кричить папуга зі своєї жердини.

— Гахба! Ти просто гахба, — підтримує його павич.

— Сан оф біч, сучий син, манюк, — деруть горлянки канарки, купаючись у водоймищі.

Варта дея тримає на мушці своїх мушкетонів клумби гортензій, кущі троянд, похилі верби і навіть землю під ногами, певні, що зброя джинів тримає нерви всіх змотаними у клубок. Варта дея цілиться в усе, що рухається: в тінь від порталу, тінь від голуб'ятні на вулиці, в тінь від ґрат на траві. Їхні постріли непокоять Лаузу. Вона скаржиться деєві, пишучи йому на папері, ароматизованому носороговим рогом, який є сильним афродізіаком.

У Тенесі все ще говорять про Лаузу, хоча минув час, який міг би загоїти душевні рани Мокрана. Його вже не цікавлять жінки. Його дружини викликають в нього лише огиду, відтоді як наймолодша, Асія, завагітніла від погонича

мулів. Її прив'язали до дерева біля потоку, але вона не померла за три дні й три ночі. Спрага, яка мала вбити її, призвела до божевілья. В її очах, які виходили з орбіт, відбилися жахливі видіння, які налякали всіх, хто чув про них. Вона побачила, як чума стукала в усі двері Тенесу, заходила до будинків, забирала старих і малих, отруювала воду в криницях і діжках, затьмарювала сонце в небі.

— Лихо, — кричала вона, — прийде з моря, з черева корабля, подібного до того, який ви потопили, екіпаж якого ви перерізали. Всі двері Тенесу будуть відмічені білим вапном. Земля не матиме часу відпочити між похованнями. Паща землі не закриватиметься, ковтаючи старих, молодих, середнього віку, усіх!

Асія втратила розум. Вона нагадує божевільних святих, які блукають по пустелі. Вона кусає руку, яка затуляє їй рота, плює в лице тим, хто намагається зав'язати їй очі.

Ніжна Асія перетворилася на фурію. Немає сумніву, вона б померла, аби не втрутився її коханець.

— Кого ви хочете карати — матір чи дитину? — питає він у юрби, яка прийшла подивитись на агонію жінки, яка зрадила чоловіка. — Віддайте її мені, поки вона не народить. А потім я вам її поверну. Невинність у її череві має право на життя.

Старійшини Тенесу радились протягом усього полудня і вирішили, що погонич мулів має рацію. Асію відв'язали. Вона кудись пішла, і ніхто не завадив їй. Мешканці Тенесу згодні, аби вона десь зникла, щоб не чути, як вона віщує катастрофу.

Віщунства Асії справдились наступного тижня, коли з Франції прибув корабель, щоб забрати тих, хто врятувався після кораблетрощі «Ле Баннель». Весь Тенес став свідком справедливості її слів.

Полуденне сонце розпалило повітря і видовжило тіні на землі. Еліза в дорозі від самого ранку. Вона втомлено поспішає до дуба при дорозі. Вона падає без сил, спершись на стовбур. Але червоні, жовтогарячі, жовті барви й надалі світять їй у вічі крізь стулені повіки. У затінку віє ніжний вітерець і зриває з дерев висушені фрукти, які поїдає коза. До дівчини з козою наближається вершник. Це старий чернець, і їде він на старому віслюку. Вони обоє посіріли від дорожнього пилу. Старий сходить на землю.

— Бонжур, мсьє, — схвильовано шепоче Еліза.

— Чорт забирай! Почути французьку мову в цих Богом забутих краях! Що ти тут робиш, дівчинко? І куди ти йдеш?

— До Тулузи, — просто відповіла Еліза, — Я повинна знайти матір Жанну. Нас розлучили після кораблетрощі. Її віддали козареві, а мене продали одному еміру. Емір одружив мене зі своїм сином. Коли він помер, я звідти втекла.

— Отже, якщо я правильно зрозумів, ти вдова.

— Не зовсім. Ми не були одружені насправді. А потім я загубилась в пустелі. Я нічого не бачила через хамсин. Ви знаєте, що таке хамсин?

Вона не дає йому відповіді і розповідає далі:

— Це вітер, якого у Франції не буває. Він не дає ні бачити, ні дихати. Мене прибило до землі, я навіть заснула. Я так би й спала до кінця своїх днів, якби мене не розбудив один вершник. Він привіз мене в якесь селище і віддав добрій жінці. Якби не він, мене б з'їли вовки.

Чернець дивиться на неї з презирством:

— У пустелі немає вовків. Вони живуть ближче до свійської худоби. А той, кого ти прийняла за вершника, був святий Георгій, єдиний святий, який вміє їздити верхи. Він був у військовому вбранні, правда?

Еліза хитає головою.

— Ніякого військового вбрання. Його обличчя було наполовину закрито серпанком. То був Туарег.

Її співрозмовник вочевидь незадоволений тим, що з ним сперечаються.

— І все одно, то був святий Георгій. Якби не він, ти б померла від голоду, холоду й спраги. І що ти збираєшся робити зараз?

— Повернутися до Тулузи. Чи не могли б ви підвезти мене туди?

— Це неможливо! Я їду не туди. Я не можу змінити свій маршрут. Я їду до Кабілії, а не до Тулузи. Між іншим, тебе в моєму списку нема.

Папір, який він витягає з кишені своєї сутани, такий самий брудний, як і його нігті.

— Подивись, чи ти тут є. Ти вмієш читати?

Еліза проглядає сторінку згори вниз і знизу вгору. У цьому списку тільки чоловічі прізвища. Вона ніяк не може бути ні Андре Паолі, ні Антоніо Кожіо, ні Амбруазом Маньо, ні Антуаном Корнелем, ні Філіпом Поджі, ні, тим більше, отцем Бартоломо Равено.

— А хто ці люди?

— Це морські авантюристи, бо земля їх вже не носить. Бербери викрали їх у Туніській бухті й продали деєві, який перепродав їх як рабів алжирським багатіям.

Нещасні! За ту покірливість долі, з якою вони зносять тягар свого рабства, вони мають право на нашу ласку. Вони

добрі християни. Ніхто з них не зрікся своєї віри. Наш орден викупує їх і повертає до їхніх родин. У нашому розпорядженні тільки кошти від пожертвувань приватних осіб, Бонапарт не дає жодного су. Він хоче, щоб ми їх забирали силою і вважає дея Алжиру ватажком піратів. А дей захищається, як диявол. Він каже, ніби французи самі по собі кинулися на берберські береги, посилається на погану погоду, коли навігація неможлива, ніби в усьому винні урагани. Це написано чорним по білому в листі до Першого Консула, з чого робиться висновок, ніби варто боятися тільки непогоди.

Але він бреше. Тиждень тому англійський капітан привіз йому листа від адмірала Кеннета. Той вимагає покарання турецького раїса*, який забив палицями одного з моряків. Він сказав, що прибуде особисто зі своїм флотом, якщо право не діє. Чи ти знаєш, що трапилося потім? Того, хто привіз листа, катували. Консула, який намагався прийти йому на допомогу, також. Ось тобі ще одна подібна історія. Три місяці тому двох французьких купців, Луї Бастона та його сина, які їхали пасажирами на корсиканському кораблі, було схоплено в Туніській бухті. Франція вимагала їхнього повернення. Дей наказав звільнити їх та покарати раїса, який їх затримав. І той повернув їх без одягу і без їхнього товару, зовсім голими.

Розповівши усе, що знав, чернець підігнав свого віслюка, збираючись відїздити. Еліза схопилася за його сутану.

— Візьміть мене з собою. Не залишайте мене саму!

— Це неможливо! — рішуче відказує він. — Мій осел ледь тягне мене самого. Ця тварюка зовсім стара. І крім того у мене місія! Ніхто не сприйматиме

---

* Раїс — ватажок.

мене всерйоз, якщо до мене приліпиться якась дівча. Я є слугою Церкви і маю коритися лише двом своїм патронам: папі й голові ордена святої Трійці! І потім, мені заборонено розмовляти з жінками! Мене послано до цієї країни, щоб повертати додому відважних голів родин, а не дівчат.

— Не їдьте так швидко, — благає його Еліза. — Дозвольте мені хоча б йти за вами!

Але він рішуче від'їздить.

— Нічого не можу зробити для тебе, моє бідне дитя. Повір мені, Господь не триматиме тебе занадто довго в скрутному становищі. Хтось неодмінно йтиме цією дорогою. Не переживай! Я молитимусь за тебе!

Елізу душить гнів. З усіх сил вона біжить, сподіваючись наздогнати його, але падає, втомлена, не пробігши й ста метрів.

— Ненавиджу твого папу, — кричить вона із піною біля рота. — Ненавиджу голову твого ордену! І твій святий Георгій — ніякий не святий, а бандит! Щоб ви всі передохли!

Її серце готове розірватися. Дівчинка в розпачі думає, що більше не встанє. Ноги вже більше її не носять. Коза обертається до неї й мекає. Можливо, вона переконує Елізу йти далі до міста, яке видніється на обрії.

До зустрічі з ченцем майбутнє видавалося Елізі більш оптимістичним. Старий продемонстрував дівчинці всю людську нікчемність, грубість, байдужість Франції до потерпілих з «Ле Баннель». У неї більше нема ілюзій. І вона сприймає як міраж фортецю, яка з'являється вдалині. Коли Еліза жила в оазі, її навчили не довіряти видінням. Вона зупиняється, коли чує якісь звуки. Вони лунають,

як монотонні удари. Праворуч, на краю ниви, виникають чотири силуети, які роблять дивні рухи. Яскраві барви їхнього одягу розсікають бліде золото ниви. Вони роблять широкі жести руками. Еліза сходить з дороги, біжить крізь поле до них. Ці люди тепло зустрічають її, дають їй їсти і пити. Невже то на її честь старий грає на банджо, дівчинка плигає із песиком на мотузці, і вистрибує хлопчик, а молода жінка танцює на запиленій землі? Дзвоники на її ступнях перегукуються зі струнами банджо. Навколо її гарного обличчя в'ються чорні коси. Всі вони миттєво завмирають:

— Хто ти? Чому ти сама? Ти продаєш козу?

Вони засипають її питаннями, не даючи їй відповідати, сміючись з її ошелешеного обличчя.

Ні, коза не продається. А вона прямує до Тулузи. Її звать Еліза. Вона загубила своїх друзів після кораблетрощі, коли була продана до еміра, який одружив її зі своїм сином. Вже два тижні, як вона удова, і вона хоче відшукати матір Жанну.

Вони ніколи не чули ні про матір Жанну, ні про Тулузу. Хоча вони кочували по Франції, були в Ліоні, Діжоні і навіть в Ліллі. Французи не люблять мандрівних акторів. Брудні блазні, крадії дітей, крадії курей, — кричали їм з-за віконниць. Тоді вони вирушили до Іспанії, яку перетнули з півночі на південь, а потім попливли до Танжера. І всюди вони давали концерти. Марокканці не давали ані су, проте дарували посмішки та їжу. Так і животіли, прикупивши лиха. А потім опинились у пустелі. Вітер же не їх від однієї оази до іншої. Молода жінка в одному місці танцює, в іншому ворожить на картах, а ще в іншому стає вагітною. Її дочка народилася в пальмовому гаї Шамба, а хлопчик побачив світ у піщаному будинку у Нгусі. Їх годували фініками та молоком. Вони вивчилися гомоніти

по-арабському і захищатися від хамсина. А також вони навчилися ніде не оселятися надовго.

— Завтра ми спатимемо в Гардайї,— кажуть вони. — Нас туди відвезе Султан ель Бар.

Султан ель Бар ніби почув, що йдеться про нього, і впевнено заіржав. Візок, в який його впряжено, не заважає йому поїдати всю люцерну навколо себе. Чи можливо, щоб такий невеличкий візок вмистив їх усіх, думає Еліза.

— Ми можемо взяти й тебе. У нашому возику вистачить місця, але тільки якщо ти візьмеш свою козу собі на коліна.

Пропозиція старого зустрінута радісними криками. Діти раді Елізі через її козу. А їхня мати, здається, ні. Вона вдивляється в океан пшениці, її очі вишукують місто, від якого можна бачити лише вежі, які сягають неба. Її погляд сумний, навіть коли вона танцює. Чому вона вийшла заміж за чоловіка, який міг би бути її батьком? Чому народила від нього двох дітей?

Чому вона розмовляє з ним тільки тоді, коли він грає на банджо, від якого звивається її тіло? Гардайя лякає і вабить її одночасно. Ворожка наворожила їй, ніби вона кине свою родину в місті, назва якого починається на Г. «Місто без мурів і без підвалин, з вежею, яка вивищується серед незорих нив».

На кожному повороті возик мало не викидає своїх пасажирів. Султан ель Бар втримує рівновагу в останній момент. Це старий мул, місце якому на бійні. Вони в'їжджають до Гардайї з настанням ночі, в той час, коли на великий майдан сходяться роззяви. Батько награє андалузських мелодій, мати танцює, песик стрибає через мотузку, діти високо підскакують. І раптом звідкись летить град каміння, націлений на стегна танцівниці, які оголюються, коли вона

кружляє. Але вона танцює й далі, не зважаючи на подряпини на шкірі. Юрба вбила б її, якби на допомогу не прийшов хлоп могутньої статури. Він взяв танцівницю за руку, повів вуличкою, і ніхто не вимовив ні слова. Її чоловік побачив, як вона віддалялася, а потім зникла за оббитими свинцем дверима. Він ніби закам'янів. Маджина навіть не глянула ні на нього, ні на дітей. Пес, який побіг за нею, був відкинутий ударом чобота велетня. Еліза допомогла дівчинці забрати песика, промити його рани, перев'язати побиту лапу. Вона благає мандрівного актора їхати звідси, але той відмовляється. Він не поїде з Гардайї без своєї дружини. Він обійшов до світланку все місто, всі його вулиці. Він зазирає в усі вікна, і всюди кликає Маджину спочатку лютим, а потім приглушеним голосом, а тоді повернувся на площу, на те саме місце, де було спалахнуло побиття, а зараз запанувала могильна тиша. Обхопивши голову руками, він питає себе, чому його жінка не опиралася незнайомцеві. Чи вона діяла за власним бажанням, чи підкорилася долі, яку їй напроорокувала ворожка?

Наступного дня він знайшов відповідь на свої запитання, коли площу заповнили дивні істоти. Кожен мав ремесло, успадковане від батьків. Той, хто ковтає вогонь, міг стати підкорювачем змії. Братерство Айсауї, яке походить з Марокко, є господарем усіх мандрівних акторів в окрузі. Їхня влада вважається беззаперечною. Їх бояться. Вони можуть зводити людей, вбити або висати кров на відстані, спалити або вкрасти будь-що. Розповідають, що одного разу вони вкрали з рук матері новонародженого і відразу з'їли його.

Викрадач Маджини — їхній ватажок, чим і пояснюється тиша, яка запанувала на площі, коли він з'явився. Цей чоловік має владу над усіма людними місцями від Орана до Алжира. Старий актор розуміє, що в нього мало шансів

отримати назад свою жінку. У нього мало шансів працювати далі. Мандрівний актор без танцівниці і без собаки, який стрибає через мотузку, не привабить глядачів, хіба що тільки біду і злидні. Старий п'є і проклинає мешканців Гардайї, п'є і проклинає підкорювачів змій та жінок. Він витягає з пошарпаної скрині сукню з воланами, дає її Елізі, а потім мотузку, через яку стрибатиме коза. З Елізи він зробить найкращу в світі танцівницю фламенко, а коза стрибатиме через мотузку та замінить собаку, який став інвалідом.

Вони покидають місто, яке принесло їм стільки нещастя, покидають затінок платанів, щоб знову опинитися під палочим сонцем. Возик їде по рівнині, найсумнішій рівнині у світі. Ні деревця, ні травички, ні струмка, ні навіть камінця. Тільки земля, така жовта, ніби з сірки. І от саме там Султан ель Бар вирішив зупинитися. Старий бере в руки банджо і вимагає, щоб Еліза вчилася узгоджувати свої рухи з музикою, так щоб здавалося, що то не музика диктує танок, а навпаки, її рухи виробляють звуки банджо. Еліза пригадує, як рухалась Маджина — так, ніби вона от-от злетить у повітря, а потім втоптувала землю, наче хотіла пробити її. І от уже рухи дівчинки відповідають музичному ритму. Вона добре танцює, але їй бракує дрібнички: диявольського вогню, який живе у тілі невдоволеної жінки. Зате коза, зі свого боку, із запалом стрибає через мотузку, повністю замінивши собаку. Їй хочеться, щоб мотузка була ще вище. Вона радісно стрибає назад і вперед, її різки розсікають повітря, слухаючись сигналів батога. Старий плаче від радості. Він знову може виступати на ярмарках.

Прибувши в Лагуат, вони вперше чують про чуму, яка вразила міста на узбережжі. Кажуть, їхні мешканці виставляють своє взуття на вітер, щоб він здув міазми, які прийшли з корабля, що стоїть на рейді. Елізу це не лякає. Мати

Жанна напевне повернулася до Франції, інакше б вона перевернула небо й землю, щоб знайти її.

У Джефі, куди вони прибули після важкого гірського переходу, вони знову почули розмови про чуму. Вона вразила Тенес, володіння Бані Хайя. Весь регіон на карантині. Ніхто не має права виїхати звідти. Ніхто не може туди вїхати. Щури заповнили вулиці й будинки. На потвор нашькували армії котів, але тих пожерли голодні собаки.

Ніхто не співчуває нещастям мешканців Бані Хайя. Селяни не люблять тих, хто живе на узбережжі. Вони занадто легко заробляють собі на прожиття. Їм досить закинути сітку в море, і туди самі запливають зграї риби. Голод значно жадливіший на узвишсях. Як нема зерна, то нема й птиці. Тільки круки, ці невтомні вартові, кружляють по небу. Вони передчувають смерть раніше, ніж люди, і ніколи не помиляються. Всі знають, що смерть не забариться, якщо ворон сів на дах.

Тенес в усіх на слуху. Жах перед епідемією діє на всі розмови, як дріжджі на тісто. Розповідають, що мешканці Бані Хайя не знають, де ховати своїх мерців, яких вже давно більше, ніж живих. Вже немає рядна на савани й рук для копання могил. Вони роблять усе, що можуть, щоб покращити нечисте повітря: палять ароматичні трави, скелети тварин, моляться. Вони сподіваються на порятунок, забороняючи відкривати рота, забороняючи дихати.

Улеми* з Алжира, з Константи́ни та з Орна мають власне пояснення: чума не пожаліла мешканців Бані Хайя через порочність їхніх душ. Їхня гріховність виявилась у бубонах

---

* Улеми — мусульманські богослови та правознавці. —
Прим. ред.

на їхній шкірі. Вони повбивали невинних, присвоївши собі їхній одяг та їхніх жінок.

Всі бачили кабайлів у шкіряних чоботах зі шнурками, у мундирах з галунами, у каскетах із помпонами. Оповідачів з Джефи, які залюбки розповідають про епідемію в Тенесі, не бракує. Еліза та її супутники потрапили до Сіді Амера, і, сидячи в затінку шовковиці, він розповів їм дещо цікавіше. Він розповів їм про унікальну жінку на ймення Лауза.

— Лауза, — неквапом почав він, коли змовк тамбурин, — прийшла з іншого краю світу, де сонце сідає рано, а місяць тричі сходить на небо протягом ночі. Денна зоря створила його для того, щоб він освітлював небо, бо вона сама не може освітлювати його. Лауза така солодка для тих, хто її скуштував, і така гірка для всіх інших. Той, хто не бачив цієї дівчини, вважай, нічого не бачив у цьому світі. Вона одна може замінити увесь гарем. Смарагди перського шаха — то її очі, китайські рубіни — то її уста, перли Оманського моря — її зуби. В Лаузу закохуються всі чоловіки — від наймогутніших до найнікчемніших, від найбагатших до найбідніших. Вождь Бані Хайя розгубив через неї все своє добро. Старий, який одружився з нею, поквапився померти, щоб вона стала найбагатшою вдовою Шеліфа. Дей Алжиру більше не править своєю країною відтоді, як вона стала його сусідкою. Замість рахувати воїнів у своєму війську, торби з зерном у своїх сховищах, зброю в загонах та діргами у скринях, він добудовує брами у своєму палаці, які вели б до неї. Але коли він дістався до спокусниці, то був вельми розчарований. У Лаузи був нічний гість. Дей наказав своїй варті упіймати того

коханця й повісити його на ліхтарі перед вікном невірної.

Оповідач має різні версії цієї історії, які він переповідає публіці залежно від свого настрою. Назавтра Лауза вже палає від любові до дея. Її очі освітлюють його палац, між її ніг горить те полум'я, яке зігріває старі кістки. Тіло Лаузи вигинається від насолоди, і цих обрисів дей хоче надати мостам через ріки. Йде поговор, ніби він наказав зрізати всі пуп'янки троянд у своєму саду, тому що вони нагадують соски Лаузи. Лауза носить сім браслетів на зап'ясті, вона сім разів удова, тому дей боїться одружуватися з нею.

Юрба, яка вчора оплакувала долю дея, наступного дня радіє. Маленькі люди не люблять, коли понижено великих. Печалі, страждання та приниження — це доля народу.

Один з земляків Сіді Амер мовчки оглядає юрбу, і його погляд зупиняється на Елізі.

— Ця дівчина знала Лаузу. Вони ділили хліб і долю.

Він підходить до неї, проводить рукою по її обличчю, наче сліпий.

— Ви врятувалися з одного корабля. Одне й те саме море хотіло вас вбити.

— Брехня! — протестує мандрівний актор. — Ця дівчина прийшла з пустелі. Її викинула оаза прямо до мого візка. Вона ніколи не бачила моря, вона не вміє плавати. Навпаки, вона вміє танцювати. Подивіться самі.

Елізу зустрічають захоплені вигуки. Юрба ще ніколи не бачила таких тендітних, таких тонесеньких танцівниць. Дитина, яка тільки схожа на жінку, лялька, що лише нагадує живу істоту, світлячок у кушах, листочок, який вітер зірвав з дерева. Її маленькі ніжки не створені для сухої землі.

Вона природна в танці, як вітер навколо неї. Вона відчуває музику так, ніби сама її створює.

— Моліться Пророку! — мурмочуть розчулені вірні. Вони бояться недобрих поглядів, які можуть зурочити дівчинку, стерти блакить її очей, зіпсувати порцеляну її шкіри. Чоловік із банджо краще б ховав її подалі. Він спокушає диявола, який зазвичай з'являється у багатолюдних місцях.

Мандрівний актор збирає діргами біля її закривавлених ніг, потім клянеться своїм сином, своєю дочкою, козою й собакою, що віднині Еліза танцюватиме тільки на шовковому килимі. Лише у палацах.

XXX

Чужинець, який прибув з міста на узбережжі, з Алжира або з Константини, вже тиждень шукає французенку на ім'я Марі. Він об'їздив усі дороги Високої Кабілії, розпитав усіх подорожніх, яких зустрів на своєму шляху.

В Тіуарді він прив'язав свого коня до горіхового дерева біля фонтану і жадібно пив, схиливши голову. Втамувавши спрагу, він хлюпнув велику жменю води собі в обличчя і задрімав у затінку. Мешканці Тіуарди презирливо роздивлялись його самого, його багатого коня, його високу статуру. Ніхто не запрошує його до себе, ніхто не відповідає на його питання. Всі полегшено зітхають, коли він від'їздить.

А в наступному селищі його прийняли як друга. Першими його побачили жінки, які сиділи навколішках навколо вогнища. Його чорний кінь вимальовується на тлі ландшафту, червоного, як сонце, що сідає. Жінки витерли руки,

щоб привітатися із чужинцем, французом, який розмовляє їхньою мовою без акценту. Вочевидь, він не остання людина, он який в нього одяг, яка шпага! Це не простий воїн, це, вочевидь, шауш або посланець дея. Матері підштовхують до нього ближче своїх дочок. Він злазить з коня і голосно сміється. Ні, він шукає не дружину, а французенку на ім'я Марі. Рік тому її купив заможний землероб із Рифу у вождя племені Бані Хайя.

— Чи можна її знайти, коли минуло стільки часу? — відповідає стара жінка, — Це все одно, що шукати сліди сонця на даху або тінь птаха в полі. Тільки дерева мають коріння. А жінки переміщуються. Невдоволення штовхає їх від ложа до ложа. Ті, хто живуть осіло, переважно матері. Твоя Марі, чи народила вона дитину від того заможного землероба? Розпитай про неї в повитух.

Чоловік спитав, чи є тут ще селища поблизу.

— Якщо можна назвати селищами хижки, які приліпилися до гори, і людьми тих, хто там живе. Вони такі ледачі, що не обробляють землі, а харчуються сушеною сараною. Запитувати в них немає сенсу.

Мандрівник вирушає в дорогу, не дуже сподіваючись розшукати французенку, яку вимагає повірений у справах в Алжирі. Як він і передбачав, йому заплатять лише якщо пошук буде вдалим. Проїхавши ущелину, він зі здивуванням бачить хліба по обидва боки від дороги. Колосся росте щільно, як нитки у тканині. Люди працюють під палючим сонцем, зрізають колосся і складають його в снопи. Вони відповідають, коли до них звертаються, уважно розглядаючи його.

— Тут, у дуарі, багато чужинок, але ця ... вони не знають, чи вона з Франції, але їм здається, що Сітт

Маріам зійшла з неба, що її сюди послали ангели, які почули їхні молитви. Ця жінка скасувала несправедливість, установлену її покійним чоловіком, нехай Аллах вибачить його гріхи. І він покарав його: наслав йому смерть до народження його сина.

Селяни наперобій говорять про Марі. Її велика заслуга в тому, що вона подолала жінку Сіді, люту Джелілу, яка звикла наймати чужинців, сезонних робітників здалека.

— Ми збираємо їхній врожай. Вона дбає про наших дітей, про наших хворих і нашу ображену гордість.

Йому показали великий будинок поміж дерев. Він тут найбільший, його оточено мурами, він стоїть, відкритий усім вітрам, а їхні будинки туляться до гори.

Посланця від консула Франції в Алжирі зустріла молода жінка, яка тримає дитину біля стегна, як це роблять кабайльські матері. Її шкіра стала смаглявою. Якби не її світле волосся та ніжні зелені очі, вона б нічим не відрізнялася від місцевих жінок. Але в нього нема часу дивуватися, він відразу переходить до справи.

— Мені доручено доставити вас до ваших товаришів у Тенесі. Франція надіслала корабель, щоб відвезти на батьківщину всіх, хто постраждав від кораблетрощі. Але на борту корабля почалася епідемія чуми. Половину екіпажу складають хворі, другу — померлі. Мій обов'язок — доставити вас туди, але з іншого боку, я мушу лишити вас тут, доки епідемія не закінчиться. Проте чума лютує. Вона перетнула води і увійшла в кожен дім Тенесу, вбиваючи і старих, і молодих.

— А як мати Жанна, Елен де Куртавре, Еліза? — схвильовано питає Марі.

— Мати Жанна лікує хворих. Графиня де Куртавре забрала до себе сиріт. Всі діти, які загубили батьків,

знайшли притулок під її дахом. Вона стала матір'ю двадцяти сиріт, маючи одного свого. Вона народила хлопчика.

— І всі вони живуть у Мулуда?

— Ні, в будинку Мокрана, який він побудував для Лаузи, п'ятої з жінок, які врятувалися після кораблетрощі.

— На «Ле Баннель» не було ніякої Лаузи, — здивована Марі.

— Вона з'явилася після кораблетрощі. Мати Жанна і Мулуд знайшли її на березі напівмертвою. Море викинуло її. Вона дивом врятувалася під час масакри. Це за її прекрасні очі вождь Бані Хайя побудував той будинок, через її прекрасні очі її син хотів вкоротити собі віку.

— Я не пригадую цієї дівчини, — хитає головою Марі.

— Вона носила інше ім'я. Кажуть, до кораблетрощі вона була хлопцем. Дияволічна особа, здатна на все. Три місяці тому вона вийшла заміж за багатого старця з Шеліфу. Ставши вдовою, кажуть, вона познайомилась із деєм і стала його фавориткою.

— А Еліза? Що сталося з дівчинкою, яка була разом із матір'ю Жанною?

— Вона вийшла заміж за сина еміра. Поїхала до оазису. Ми нічого про неї не знаємо. У щасливих людей немає історії.

Він підвівся. Скоро ніч. У Марі залишилось єдине запитання:

— Чому ви не поспішали шукати нас? Це моя бабуся домоглася, щоб ви щось робили?

— Ваша бабуся померла невдовзі після кораблетрощі. Про жінок, які врятувалися, мабуть так би й забули, якби молодий офіцер з Порт-о-Пренсу не писав щотижня повіреному в справах в Алжирі. Жана Субірана в консульстві знають дуже добре. Навіть Дюбуа-Тенвіль боїться його. Він загрожував міністрові бозна-чим, якщо Марі Бельтер не знайдуть. Але треба бути чаклуном, щоб здогадатися, що Марі ховається під іменем Маріам.

Переступивши поріг, він востаннє запитав її, чи хоче вона їхати з ним до Алжира.

Вона похитала головою. Віднині її місце тут, біля цих фелахів*, які обробляють цю землю.

— Почалися жнива. Вдова Сіді розжене їх, якщо я поїду звідси.

Посланець сів на коня в кінці кипарисової алеї. Боса Джеліла перетнула йому дорогу.

Вона пронизливо кричить. Що йому сказати, щоб він краще зрозумів? Він не хоче її слухати, а Джеліла збирає камінці й кидає їх під ноги його коневі. Камінці б'ються об землю, кінь люто б'є копитами, жінка голосить:

— Забери її звідси. Нехай вона їде додому. Їй більше нема чого робити в цьому домі, її завдання виконано. Курка знесла яйце. Курчатко і без неї стане півнем. Я виховаю з нього чоловіка! Нехай вона їде! Ми їй давали дах над головою, їжу, одяг. Я їй віддала усі мої коштовні речі. Що вона хоче ще за дев'ять місяців вагітності?

— Коран забороняє забирати дитину від матері, — відповідає чоловік, зніяковівши.

---

* Фелахи — селяни. — *Прим. ред.*

— Я справжня мати! Вона його тільки носила! Її черево було тільки пересадкою. Вона народила дитину Сіді і стала такою пихатою! Вона дала роботу цим мерзотникам, які вбили мого чоловіка! Вона найняла їх проти моєї волі, навіть не порадившись зі мною! Вона вирішила дати їм частку врожаю, а поки що дала їм частину худоби! Ця жінка розорить сина Сіді!

Гнівний голос замовк. Чоловік вже далеко на дорозі. Джеліла завмерла біля кипарисової огорожі. В її руці останній камінець, який вона не встигла кинути. Раптом вона пирхнула і кинулася в поле. Вона спатиме там. Це вже стало звичкою — не ночувати вдома після чергової суперечки з Марі.

Ніч залила темрявою все поле, всі його наділи. Марі добре під захистом темряви, яка зайшла в усі кутки будинку. Вона не запалює світла. Стоячи біля вікна, вона дивиться, як гора і маленькі хижки зникають у темряві. Подекуди мерехтять слабкі вогники. Чоловіки, які напрацювалися до сьомого поту, голодні. Жінки дуару готують вечерю. Марі ніби бачить, як вони сидять навколішках перед вогнем, щось мішаючи у казанках, вкритих густим шаром сажі. У темряві дзвенить пісня. Натомлені вуста співають:

— Облиш ниву Господу
на тебе чекають жінка й діти
В казанку варяться баранячі кістки
Подумки ти на білому коні.

Пісню перебивають крики, які лунають відразу за мурами будинку. Діти з дуару граються за кілька метрів від Марі. Раніше вони ніколи не наважувалися ходити сюди. Ненависть утворювала прірву навколо великого будинку. Темрява не заважає Марі розгледіти їх. Вони худорляві, як сарана,

і жвавi, як горобчики. Марі пригадала той день, коли вона найняла на роботу їхніх батьків. Була паморозь. Фатіма зібрала їх під гранатовим деревом, тому що вдова Сіді заборонила їм входити в дім. Здавалося, то були дуже літні люди, хоча кожному з них не було й сорока. Вони намагалися цілувати руки Марі, але вона привітала їх, ніби вони були рівні. Вона запитала їх усіх, від найстаршого до наймолодшого:

— Що ти вмєєш робити?

— Я вмєю орати землю. Можу працювати з будь-яким плугом. Мої борозни на полях були настільки рівними, що могли б вести до раю.

— А ти? Що вмєєш ти?

— Я будує стіни, високі, як джебєль*.

— А ти?

— Я доглядає тварин, доє корів. Я робив це до того проклятого дня, коли Сіді вигнав мене.

— Сіді довго терпів їх, поки не вигнав, — кричала Джеліла з вікна. — Він зненавидів їх після смерті нашої останньої дитини. Їхній заздрісний погляд вбивав наших синів, наших дочок, нашу худобу. Плоди гнили на наших деревах. Ми були змушені покликати чужинців.

Марі зробила їм знак мовчати, і вони послухали її. Вона попросила їх працювати дуже добре, щоб заслужити власний шмат землі та пару биків, щоб обробляти його.

Чи вона насміхалася з них? Відколи це селяни ділять землю зі своїми хазяями?

Вони говорили про Марі ввечері, перед сном, говорили про неї вранці, коли прокинулись, а потім по дорозі

---

* Джебєль — гора. — *Прим. ред.*

на роботу. Гори, говорили вони, стали не такими грізними, відтоді, як з'явилася Сітт Маріам.

Марі прийняла рішення взяти їх на роботу на землі Сіді після народження її сина, коли в неї перегоріло молоко. Хлопчик міг померти від голоду. Фатіма, вважаючи, що в такий спосіб заспокоїть її, розповіла, що в дуарі тільки кожна п'ята дитина доживає до року. А далі вони живуть, харчуючись плодами з диких дерев, які не мають ні смаку, ні солодощів, які можуть тільки забити порожні шлунки. Плоди, які нерідко є отруйними.

Марі поклялася, що віднині жодна дитина не помре від голоду, і в першу чергу її власна. Щоб знайти молоко для сина, вона послухалася поради Фатіми, сплела конопляну мотузку, кинула її на шляху отари й вигукнула:

— О Халлаба

О Джалаба

Дайте мені молоко й масло

з вимені моїх корів.

І в неї дуже швидко з'явилося молоко.

Марі взяла дитину на руки і почала годувати його при світлі лампи. Очі матері й дитини зустрілися вперше. Марі відчула, що любить його.

Марі заплакала від своїх думок. Джеліла кидалася до дитини поперед неї, не давала їй носити його на руках, сама бавила хлопчика.

— Оплачемо Сіді Хусейна, нашого пророка, святого шиїтів. Завтра ми святкуватимемо Ашуру. Вірні сто разів поспіль вклоняться до землі, щоб спокутувати смерть двох синів Алі. Ті, хто помруть від ран, потраплять до раю і матимуть право на сорок гурій. Цього вечора мертві прийдуть до живих і приймуть

людську подобу. Вони купуватимуть дуже багато м'яса для жертвоприношення і всю ніч питимуть кров. Немає сумніву, Сіді буде серед них. Ми покажемо йому його сина.

Те, що каже Джеліла, лякає Марі. Вона бере свою дитину з ліжечка і збирається в путь до великого шляху, щоб знайти там посланця. Вона вирішила розшукати його і поїхати з ним. Але втома зупиняє її. А потім їй стає соромно, що вона має сумніви щодо своєї любові до цієї землі й до цих людей. Єдина печаль її життя — це Жан Субіран. Вона б написала йому листа і попросила передати його через повіреного у справах в Алжирі, аби дитина й десятки родин не прив'язали її до цієї землі. Марі вертається до себе і вирішує боротися зі своїми слабкостями, зі стихіями і, в першу чергу, з Джелілою. Вчора вона кричала на Фатіму, яка прикрашала квітами могилу Сіді:

— Квіти — це для мертвих! — верещала вона, — а Сіді вічно живий! Він просто оселився під землею, щоб дбати про глибини свого маєтку.

XXXI

Всім мешканцям Бані Хайя соромно. Їм не дає спокою те, що вони так і не побили камінням Йемму Б'нет, щоб завадити їй повернутися на чумний корабель. Вона повернулася туди разом з Шаїдою та Мулудом, незважаючи на всі їхні вимоги. Хоча матір Жанна добре розуміла їхній страх перед смертю. Життя на землі, звичайно, є важливішим за те, що обіцяне вірним після нього, чого, однак, до цього дня ніхто не бачив. Вона жаліла їх, замість того, щоб щось вимагати від них. Вони є бранцями своїх тіл, тоді як для неї

тіло є засобом для виконання її духовного призначення. Особливо вона жаліла їхніх жінок, ув'язнених у рамках жіночого життя й жіночого одягу. Вона не втрачає надії звільнити їх від тяжких кілець на їхніх щиколотках, які передаються від матері до дочки і лицемірно іменуються прикрасами.

Такі самі труднощі Йемма Б'нет мала із серпанком. Жінки не повинні їх носити, хіба що під час роботи в полі!

— Ви також це носите, — зухвало відказують їй.

— Це мій свідомий вибір, — відповідає вона. —

Ніхто не змушує мене.

Не злічити всіх, хто приходив поговорити в затінку рожкового дерева. Стара жінка, яка має ліки від усіх хвороб і всю мудрість цього світу, весь час збуджує їхню цікавість і не встигає відповідати на їхні запитання:

— Ти сподіваєшся повернутися до своєї країни, Йеммо Б'нет?

— Тобі добре в нас, Йеммо Б'нет?

— У тебе вдома є діти?

І як їм пояснити, що вона щаслива там, де її присутність необхідна, навіть якщо від неї вимагається всього-на-всього поставити на лапки мурашку, яка перевернулася на спину, що вона не розуміє зміст слів «вдома» і «не вдома», «близько» і «далеко». Бути не вдома це значить втратити Бога, коли істота блукає без певної мети, не відаючи, що її чекає після смерті.

Останнє питання лунає від жінки, яка сидить осторонь від інших:

— Хіба ти ніколи не бунтуєш? Як вийшло так, що ти пристосувалася до нашого життя, до наших звичаїв, а твої подруги не можуть?

— Не треба тікати від своєї долі або намагатись міняти її. У мене немає ні сил, ні бажання повставати проти моєї долі. Я загартовую своє тіло, готуючи його до того, щоб воно перетворилося в душу.

— У жінок немає душі, — відказує та, що запитувала. — Вони створені з тої самої глини, що й свійські тварини. Тільки чоловіки мають право на відродження. А жінки стануть багном, піском, землею.

— Це все вигадки чоловіків, — протестує Йемма Б'нет, — ні в Корані, ні в Євангелії нічого подібного не сказано.

До Йемми Б'нет прийшла делегація чоловіків, які не приховують свого незадоволення.

Навіщо піднімати жінок проти їхніх господарів? Якщо жінці відкрити очі, то вона жадібно захоче все, що побачить на цьому світі. Якщо зняти кільця з її ніг, то вона ходитиме занадто швидко і може далеко піти з дому. А якщо ще й розповідати, ніби в неї є душа, то вона стане занадто нахабною. Ніхто з нас не заперечує важливості жінки, якщо вона на своєму місці, тобто десь посередині між дикими та свійськими тваринами. Але виховувати її, як чоловіка, — це жахлива ересь. Йемма Б'нет повинна була б знати різницю між казанком і горщиком. Бруд не може суперничати з крицею.

Коли чоловіки пішли, Йемма Б'нет поклялася, що вона не помре до того, як змінить ментальність чоловіків Бані Хайя й умови існування їхніх жінок.

Сонце повільно сідає за горою. Приходить ніч, висока, наче мури. Мандрівний актор ніяк не дочекається того дня, коли зможе увійти до столиці. Він боїться Алжира: його мешканці не люблять чужинців. Від народження вони звикли мати в своїх домівках рабів, і тому завжди брутальні у ставленні до маврів та християн. До того ж алжирці вважають їх загарбниками Іспанії та Португалії, які здавна належали їхнім прадідам. Алжирці переконані, що всі інші народилися для того, щоб бути покірними їхній волі.

Вкрай завантажений візок повільно рухається до міста чотирьох веж і стількох же брам. Старий розуміє, що там він залежатиме від ласки кожного солдата, що йому доведеться мовчки зносити образи перехожих. Він повинен буде давати хабара усім «ефенді», усім «сіді», до кого доведеться звертатися, і тікати від кожного турка, що трапиться на його дорозі, щоб уникнути палиць.

Вони наближаються до Алжира пізно вночі. Його син спить в Елізи на колінах, а дочка схилилась до неї на плече. Вона всіх накрила своєю хусткою. Коза і пес сплять біля їхніх ніг. Старий актор править воза, стиснувши зуби, по його обличчю тихо течуть сльози. Коли встає сонце, з'являється Алжир, сяючи своїми білими вежами та мінаретами. Маленька трупа на своєму возику продирається вузькими вуличками до ширших вулиць, які звідусіль ведуть до головної площі. Там люди щось їдять у затінку платанів. А деякі дрімають, спершись головою на стовбур. Руки відганяють комах від облич. Муедзин оглядає тераси, де сохне барвіста білизна. Заклик до молитви губиться десь за заплавою, де кружляють чайки. Невеличка юрба привертає загальну

увагу. Під аркадою караван-сараю з'являється чоловік з бато-гом в руці, зазиваючи гульвіс:

— Люди добрі! Покладіть жінку в ліжко, а хлопчи-ка посадіть до столу. Спи з першою. Смійся й гуляй з другим. Лише за сто діргамів цнотлива дівчина з Андалусії. Вона перейшла море, танцюючи. Вона танцювала в Орані, в Гардайї, в Сіді Амер і на всіх дорогах, якими пройшла. Люди кидали до її ніг золоті монети. Деревя кидали на неї золото свого листя. Тільки за сто цехінів, незаймана діва з Андалусії!

«Незайманиця», яку пропонують за сто цехінів, є ніхто інша як Маджина. Ватажок Айсауї продає її, переспавши з нею одну-єдину ніч.

— Поверніть мені мою жінку, — кричить у розпачі комедіант.

Юрба сміється. Така молода і гарна жінка не може бути дружиною цього старця.

— Цей чоловік — твій муж? — запитує работорговець Маджину.

Вона дивиться йому прямо в вічі й здивовано хитає головою.

— Я вперше бачу його.

— Віддайте мою дружину! — наполягає він. — Поверніть мені матір моїх дітей!

— Тобі лишається тільки купити її, — знущається жартівник.

А старий приймає пропозицію всерйоз, вивертаючи обидві свої кишені. Але знаходить там тільки три цехіни, з яких усі сміються.

Він божеволіє від сорому й безнадії. Кидається до продавця, готовий бити його. Той швидко відштовхує його, і старий падає, розкинувши руки, й ударяється головою об

землю. І работорговець б'є його, поки не забиває на смерть. Ніхто не втручається. Ті, що хвилину тому сміялися, швидко стали серйозними. Вони глухі до криків дітей, до голосіння Елізи. Вони завмерли від жаху, дивлячись на мертвого старого актора, який лежить, скоцюрбившись, посеред площі. Смерть наздогнала його в такій позі, у нього не було часу лягти рівно.

Навколо мертвого тіла збирається юрма. «Діва» з Андалусії не знайшла собі покупця й опинилася в руках мезуара*, адже так вимагає закон. Ця людина відповідає за громадський порядок. Він є господарем над жінками поганої поведінки, а такими вважаються всі, в кого немає захисника. Він їх тримає у в'язниці, де їх сортують згідно з походженням, і пропонує туркам та маврам під грошову заставу. Коли закінчується термін їхнього ув'язнення, жінки стають його власністю. Ті, які хочуть здобути свободу, мають запластити йому. Мезуар є всевладним. Він може побити своїх бранок, а може навіть і стратити їх.

Маджина добре знає, що на неї чекає. Работорговець втратив до неї будь-який інтерес. Поганий товар, якого ніхто не хоче.

Еліза тягне дітей до середмістя, подалі від їхнього батька і від пса, який виє, піднявши морду до неба, ніби проклинаючи тих, хто наслав на них усі ці нещастя.

Вони йдуть вузькими вуличками, стіни яких нестерпно смердять. Єдину веселу ноту в цей кошмар вносить лише вода фонтанів. Люди будь-якого віку стають у чергу, щоб попити її. Спочатку турки, потім маври, потім християни, а останніми йдуть євреї. Кухоль, прикріплений до фонтана, переходить із рук в руки.

---

* Мезуар — поліцейський, який вартує рабів.

Мансур, який мріяв потрапити до Алжира, розповідав Елізі про місто на березі відкритого моря, який захищають чотири вежі, в якому п'ять брам. Страти відбуваються біля Барбазонської брами, де вішають фальшивомонетників. Розбійників з великої дороги кидають на металеві списи, об які розпорюються їхні животи. Брама Баб-ель-Уед виходить на єврейський цвинтар, злиденний, зарослий тернами. Турки влаштували там місце страти. А в районі Морських воріт весь час працюють мавританські й християнські раби, підтримуючи дамбу. Стоячи по пояс в солоній воді, вони забирають каміння, яке приносить море.

Крім шляхти, в Алжирі живеться добре лише туркам, розповідав він. Дей на їхню вимогу побудував для них великі казарми. Вони живуть у великих кімнатах, їм прислужують раби. Щоб туди поселили, треба бути неодруженим.

— Омран і я послали туди запит. Ми чекаємо відповіді, — замріяно казав він.

— Але ви не турки, — відповідала вона.

— Дей дозволить, якщо мій батько заплатить.

То була його остання фраза, яку він вимовив на ложі хвороби, перед тим як Омран не прийшов по нього, щоб вони пройшли разом усю пустелю.

Дівчина дивиться на Алжир ще й очима Мансура, ніби вона має розповісти йому про це місто. Вона йде, не знаючи дороги, а за нею двоє дітей, коза і пес, який, кульгаючи, наздогнав їх. Рано вранці вони самі на цій вулиці. Згодом з'являються крамарі і починають розкладати свої товари на прилавках. Муедзин десь високо, над їхніми головами, закликає до першої молитви, яку шепчуть із заплющеними очима у напівсонному стані. Прибувши до району палаців, вони стукають в одні двері, потім в наступні, але їм ніхто не відчиняє. Вражені, вони зупиняються перед палацом дея.

Їхні очі округлюються від здивування. Варта відштовхує їх. Вони ледь продираються до входу, ризикуючи бути розтоптаними вершниками, які виїжджають з великої брами. Їх проганяють гнівні голоси. У повітрі свистить батіг. Раптом відчиняється віконечко, розміром не більше за обличчя. Жіночий голос питає, що їм тут треба.

— Чого хочуть ці діти?

— Роботи, — відповідає маленька дівчинка. — Мій брат — акробат. Коза стрибає через мотузку, а наша сестра вміє танцювати.

З-за віконниць лунає сміх. Мелодійний голос наказує відчинити їм.

— Вони розважатимуть моїх гостей. Дайте їм їжі й чистий одяг.

Еліза певна, що вона померла й потрапила до раю, бо як інакше зрозуміти те, що поряд з нею опинився Бенжамен? Бенжамен, який загинув під час кораблетрощі. Але він чомусь переодягся жінкою!

— Ви Бенжамен? — нерозбірливо лопоче вона.

— А ти — Еліза, — відповідає господиня.

Маленька Еліза, продана одному з емірів за три гаманці золота, який купив її для свого сина.

— Звідки ви знаєте? Адже ви померли...

— ...але мене не було поховано. Мати Жанна і Мулуд знайшли мене на березі, лікували мене, повернули до життя і все розповіли.

— Отже, ти живий! — приголомшена Еліза переходить на ти.

— А ти більше не одружена, — відповідає її хазяйка.

Її сміх розбивається об підлогу з каррарського мармуру. Лауза вміє сміятися. Її червоний ротик являє білосніжні зубки, що виблискують, як намисто зі слонової кістки.

Вона хоче знати більше:

— Твій чоловік зрікся тебе.

— Він помер. Його вбили свої.

— Вдова у дванадцять років? — Лауза в захваті.

— Тринадцять, — відповідає Еліза.

— Чудово! Ми переконаємось, що цифра тринадцять не обов'язково приносить лихо. Залишайся у мене. Це й твій дім також, звичайно, з твоїми друзями.

— Вони мені більше, ніж друзі.

— Але ж ти не казатимеш, ніби то твої діти? Було б неможливо народити трьох за один рік.

Іронія зникла, настала пора почуттів.

— Немає сумнівів, ти натерпілася всякого. Одного дня мені запропонували килим, витканий у селищі неподалік від пустелі. У кутку було виткано твоє ім'я. Невістка еміра мала зазнати великого лиха, щоб стати простою килимаркою. Мої люди всюди шукали тебе. Ось чому доля привела тебе до мене.

Вона веде її до вітальні, де зібралися запрошені: французи, іспанці, мальтійці і алжирська шляхта.

— Вони люблять бувати у мене. У моєму домі відбуваються прийняття. Їм відомо, що мене слухається навіть дей. Великий білявий чоловік, спину якого ти бачиш, це французький повірений у справах. Величезний бородань обличчям до нього, це керівник могутньої секти Кадрія. Меєддин не любить Франції. І турків також. Він хоче бачити свою країну вільною.

Дюбуа-Тенвіль робить великі зусилля, щоб спокусити його.

Лауза та Еліза можуть почути, про що розмовляють ці чоловіки, не наближаючись до них. Меєддин говорить дуже голосно, щоб його почули всі присутні, навіть посол Америки Вільям Шалер, який сперся на підвіконня й уважно слухає.

— Ви дуже упереджено ставитесь до всіх магометан. Ви не робите ніякої різниці між мешканцями цієї країни та тваринами. Якщо ви відчуваєте до нас зневагу й жах, то це через тих ченців, які розповідають безліч неблиць про кабаїлів, в яких вони викупують рабів. Брехуни! Вони розповідають про кайдани, яких ніколи не носили, і про погане поводження. Настав час, щоб ви зняли окуляри й побачили нас такими, які ми є: ми такі самі люди, як і ви, навіть якщо ми одягнені не так, як ви, і розмовляємо не тою мовою, що й ви. Ви вважаєте, що ми не є розумними істотами, щось середнє між диким звіром і свійською твариною. Недавно у Франції мене спитали, чи жителі Кабілії щось знають про Бога.

— Піратство вашого флоту створило таку недобру славу вашому народові. Вам би варто було володіти ситуацією, — зауважив Дюбуа-Тенвіль.

— Те, що ви називаєте флотом, є жалюгідними човнами у порівнянні з вашими кораблями, кількість яких постійно зростає, чия оснащеність весь час зміцнюється. Занепад Регентства і дея призводить до занепаду торгівлі. Наші нещасні кораблі не можуть конкурувати з французькими, англійськими, голландськими кораблями...

— ... і тероризують Захід, який і без того має весь час захищатися від могутніх турків, корсарів і робовласників.

Повірений у справах Франції люто почервонів. Він ледь стримує свій гнів. Господиня вирішує заспокоїти ситуацію, підштовхнувши Елізу до них.

— Ось Еліза, учениця матері Жанни. Ви її шукали кілька місяців.

— Звільнена рабиня, — іронізує Меєддин, відходячи подалі.

Дюбуа-Тенвіль не приховує своїх почуттів.

— Де ви були, чорт забирай?

І до Лаузи:

— Де ви її відшукали?

— Перед моєю брамою.

— Завтра ви сідаєте на корабель! Я пообіцяв Талейрану повернути до Франції всіх з «Ле Баннель», хто врятувався.

— Так! Якщо там буде мати Жанна!

— Мати Жанна в Тенесі. Це селище охоплене чумою. Вона доглядає хворих. Епідемія розпочалася на борту французького корабля, який приплив по вас, і перекинулася на всі тамтешні будинки.

— Отже, я поїду до Тенесу.

Тон Елізи не припускає заперечень.

— Ви там можете померти.

— Але я можу бути корисною.

Вона обернулася до Лаузи.

— Чи не могла б ти подивитись за дітьми? Їхнього батька вбили в них на очах. Їхня мати покинула їх.

— Я візьму їх до себе разом з козою й собакою. Вони принесуть щастя.

І вона голосно сміється своїм сміхом, від якого блищать перли її зубів. Сміх, з яким вона переходить від гостя до гостя.

Коли пішов останній запрошений, Еліза поставила Лаузі запитання, яке вже давно крутилося в неї на язиці:

— Хто платить за цей палац, прислугу, меблі? Хто тебе познайомив зі шляхтою та послами?

— Святий Антуан, — була відповідь, — Бо я молюся йому щовечора, незалежно від того, де я, в якому ліжку, чи поряд хропе шейх, за якого я виходила заміж, чи, може, сам дей, який зараз чекає на мене. Ліхтар, який блимає за вікном, каже, що шлях вільний.

По її гарному обличчю пробігла чорна хмарка. І вона стала дуже серйозною.

— Мені шкода того чоловіка, яким усі захоплюються, якого всі бояться. Він багатий, але не є господарем своїх скарбів. Батько без дітей, чоловік без жінок, деспот без свободи, король рабів, і сам є рабом Оттоманської Порти. Його ображає опіка султана, будь-який яничар султана може зневажити його. Скільком деям було перерізано горлянку їхніми руками! Вони майже не виходять зі свого палацу. Шість деїв було перерізано в один день тими, хто приносить пошту. Біля брами Баб-ель-Уед побудовано шість їхніх мавзолеїв, які стоять по колу. Рідко які деї не були збоченцями. Ібрагім Паша так любив жінок, що змусив повідомляти, коли моряки виходили в море, щоб приходити в їхні будинки зі своєю вартою, роздавав бакшиш рабам і загрожував смертю тим, хто розкаже про це. Інший дей, грубий і жорстокий єгиптянин, який в юності випасав биків, мав слабкість до хлопчиків, яких йому дарували. Він був би живий, якби не виходив з дому, але він вирішив піти подивитись на свій флот. Ніхто не міг

відмовити його. Його було вбито із засідки. Його хаснадар прибіг до палацу й за годину проголосив себе наступним деєм. Його посадили на трон і одягли в закритавлений каптан його попередника, як того вимагає звичай. Тільки один дей помер у своєму ліжку. Його проголосили святим.

Еліза слухає, відчуваючи одночасно і жах, і огиду. Чому Лауза вирішила розповідати їй усі ці жахіття? Сон хилить її голову, але її подруга не вщухає.

— Армія нараховує дванадцять тисяч чоловік. Всі вони турки, які автоматично замінюють одне одного, коли їхня кількість зменшується. До них звертаються еффенді, себто сеньйор, або сіді, себто мсьє. Вони звільнені від податків і не можуть бути ні страчені, ні покарані публічно. Їм потихеньку перерізають горлянку у в'язниці, якщо їх засуджено за зраду. Їхні тіла ніколи не виставляють на оглядини.

Еліза ледь долає дроз, від якого вона вся тремтить.

— За все золото світу я б не погодилась бути деєм, — каже вона, позіхаючи. — Що краще: вбивати чи бути вбитим?

— Він керує, сидячи на мармуровому троні у великому залі на першому поверсі. Йдуть люди зі скаргами. Він вислуховує їх, а потім радиться зі своїми секретарями, шаушами, ходжами, які сидять праворуч, і які зазирають до юридичних книг, якщо дей так накаже. Він вирішує всі справи, крім релігійних, якими займається кадї. Він повертається до своєї спальні із настанням ночі, там їсть і рано лягає спати, крім тих днів, коли до нього приходжу я. Він нікому не довіряє, а особливо своєму оточенню. Вони тримають у полі зору всі комерційні справи, всі кораблі, їхній

напрямок та вантаж, розподіл трофеїв. Вони голову-
ють над піратами. Вся економіка країни в їхніх руках.
Вони можуть скинути його з трону за одну ніч. Вони
також можуть вбити й мене. Я тремчу щоразу, коли
йду довгим коридором, який веде до його апарта-
ментів. За кожними дверима ховається убивця. Захе-
кана, я приходжу в його обійми. У нас із ним ті самі
вороги. Вони докоряють йому, ніби він погано слу-
жить султанові, а мені, ніби я добре слугую Франції.
Всі знають, що мене утримує повірений у справах
Франції. Дюбуа-Тенвіль є моїм шефом. Я маю слуха-
тися усіх його наказів, інакше він розчавить мене,
як комаху.

— Але чому б тобі не повернутися до Франції ра-
зом з іншими? — мимоволі питає Еліза.

— Про це навіть і не йдеться. Тут я королева Ал-
жиру. А у Франції я знову стану пралею. Для мене Ту-
лон — це купи брудної білизни і брудна набережна.
Дей від мене втрачає розум. Він називає мене травич-
кою його серця, світлом його очей. Чи ти знаєш
хоча б єдиного француза, який би вмів так говорити?

Ні! Еліза не знає. Вона взагалі в своєму монастирі бачила
дуже мало чоловіків. Вона не стоїть на ногах від утоми.
Але Лауза не хоче спати. Позіхання Елізи не заспокоюють її.
Вона має їй стільки всього розповісти.

— Ти не питаєш мене, як я познайомилася з деєм?

Вона не отримує відповіді і веде далі тим самим тоном.

— Дюбуа-Тенвіль привів мене до палацу. Він вико-
нує накази Талейрана, який у свою чергу виконує нака-
зи Бонапарта. Я служу інтересам Франції, руйнуючи
позиції Порту в Алжирі. Я розповідаю йому істо-
рії, довгі, як гірські ланцюги Л'Уарсеніс, загадкові,

як підземелля під його палацом, неймовірні, як сніг в кузні у хаддада*. Я маю завдання весь час дивувати його.

Лауза щось плела всю ніч. Вода, яка крутить млин її розмови, ніколи не всихає. Не далі як вчора вона повідала дееві про країну, таку далеку, що її мешканці забули її ім'я, таку холодну, що дерева втекли звідти.

Країну, де світять два місяці. Де немає днів, де двадцять чотири години стоїть ніч. Там все подвоюється. Там головним числом є вісім, людина ходить поряд зі своєю мерзлою тінню.

— А сонце, — нервує дей, — що воно робить тим часом?

— Воно в іншому місці. Десь в Африці. Його забрали собі негри. Воно належить їм відтоді як стоїть світ. Не більше й не менше.

— Сучі діти! Я поскаржусь султанові!

— Немає сенсу! Прийде день, коли Африка повернеться до сонця іншим боком. Тоді сонце піди звідти.

Від географії Лауза переходила до літератури. Арабські поезії, які вона читала йому, дивували його. Чи була то правдива арабська поезія? Якщо брати до уваги інтонацію, безумовно. А щодо змісту... втім, яка різниця? Голос, який читав ті рядки, був такий солодкий, і такий солодкий був язичок, який вимовляв ті слова.

Аль Хаулу валь лаулу вал байдау та'ріфуні...

Чи то були поезії про кохання?

Лауза клялася найдорожчим у світі: своєю матір'ю, яка лишилася в Тулоні.

---

* Хаддад — коваль.

— Можливо, цього разу Його Величність бажає послухати іншу поезію, цього разу французьку.

Пані Ворона якимось дивом
сиру знайшла невідомо де.

Пан Лис, вдихаючи запах звабливий
під деревом речі солодкі веде.

Лауза закінчила своє навчання у віці восьми років, коли її мати вирішила, що вона вже доросла, щоб прасувати носовички та кальсони клієнтів, і тому вона вивчила тільки першу строфу. Але і в ній були присутні і «запах звабливий», і «солодкі речі», що зробило чтицю ще еротичнішою для дея. Він поліз їй під спідницю, зняв усе, що знімалося, розірвав усе, що не піддавалося, вдихаючи запах звабливий, який йшов не від сиру, а від бганок одягу і від рожевої плоті, яку огортав той одяг. Дей Алжиру став бранцем кайданів із плоті, які послаблювалися лише для того, щоб стиснути його ще міцніше, нагнітаючи насолоду, переганяючи її по жилах, аж до його мозку, а потім знов до периферії, так що дей Алжиру здригався весь у солодких спазмах. Його крик стривожив варту, яка прибігла, готова захищати його, але він відіслав їх назад. Немає підстав для тривоги. Просто Його Величність вимірював силу свого голосу, його тембр і діапазон. Нехай кожен займається своїми справами, що то в біса за життя, як не можна навіть кохатися без свідків.

«Нехай Аллах милосердний ще раз почує такі крики! В день шаабан, восьмий цього місяця жінка на ймення Лауза п'ять разів задовільнила дея в його ліжку! Нехай Пророк зробить щасливими її дні!»

Ні, у Лаузи нема причин вертатися до Франції. Давати насолоду представникові Оттоманської Порти значно важливіше, ніж прасувати білизну для тулонців. Ні, вона

не поїде до Тенесу. Жертовність не є головною рисою її характеру. Нехай Еліза їде туди сама. Якщо їй дуже хочеться того, нехай вона доглядає чумних, нехай помирає. Лаузі нема чого робити в тому проклятому закутку, де з нею трапилося стільки неприємностей. Еліза може взяти її карету і її саїза. Нехай вона передасть її привітання матері Жанні, Мулуду, маркізі, і навіть Мокрану.

— Скажи йому, щоб він вибачив усе те зло, яке я йому зробила, він зрозуміє, про що йдеться.

А потім додала тремтячим голосом.

— Нехай Меді любить мене й надалі, полюбивши тебе.

Наступного дня на світанку Еліза покидала Алжир, де її нічого не тримало. Це місто викликало в неї лише огиду. Лауза змалювала його мешканців так непривабливо!

— Вони скупі і дуже бояться, щоб хтось подумав ніби вони заможні, бо держава все гребе до себе. Все, що бачить. Деякі закопують своє добро у своїх садочках. Можна побачити, як ті, що збирають податі, риються в землі, перекопуючи землю біля будинків, шукаючи їхні заощадження. Їхні жінки блудять з рабами, яких вважають домашніми тваринами. Жінок тримають тільки для насолоди. Коли вони стають старими, то вже не потрібні чоловікові, який починає зневажати їх. Їх тримають десь у кутку, в якійсь конурі. Навіть діти не ходять до них. Вони дуже шанують своїх батьків, але не матерів, особливо якщо вони які-небудь іноземки. Які-небудь колишні рабині, яких купили за дружин.

Елен почала збирати дітей до себе, деякі з них приходили до неї самі. Вони йшли до франжі*, яка відчинила двері для всіх сиріток. Дітлахи сходились, несучи для неї хмиз, щоб відплатити за гостинність, а потім намагалися щось робити для неї, боячись, щоб їх не вигнали. Старші доглядали молодших, а менші бавили немовля Елен. Будинок на скелі став символом опору хворобі. Елен спочатку, так само як і Йемма Б'нет, благала, щоб до неї прислали якогось лікаря. Але згодом їй не залишилось нічого іншого, крім як, згідно з місцевими традиціями, чекати єдиного можливого лікування у вигляді Божої помочі. До того ж ні в Алжирі, ні деінде в королівстві ніяких ліків не знайти. Магометани вірять, що допомога Аллаха суттєвіша за будь-які ліки. Вони кажуть, що приймати ліки — значить втручатися у вічний задум. Їхня релігія є терпимою тільки для зовнішніх бальзамів.

Елен має власну стратегію боротьби з епідемією, яка лютує у селищі. Вона забороняє їсти фрукти з дерев і пити воду з криниць. Вона годує своїх маленьких пожильців кашами з круп, які їй приніс талеб. Меді також доклав зусиль і приніс щось із запасів Мокрана.

В дощові дні велика кімната перетворилася на клас. Елен вчить дітей французьким словам. Вони дуже щасливі, коли знаходять подібні слова у різних мовах:

Тавла — табль (стіл).

Суккар — сукр (цукор).

Аль руз — рі (рис).

— А чому тоді собаку арабська та французька мови не називають однаковими словами? — питають діти.

---

* Франжі — французенка.

Дні Елен настільки заповнені подіями, що вона навіть забула про французький корабель, який стоїть на рейді. Вона поїде звідси, коли скінчиться епідемія, коли у дітей знову буде дім. Вона має новини від матері Жанни через Меді й талеба. Черниця відмовляється покинути своїх хворих. Мулуд і Шаїда допомагають їй. Юна берберка, яка уникла побиття камінням у день свого весілля, вийшла заміж за моряка з Марселя. Вона доглядала його і цим врятувала від смерті. Капітан благословив їх. Шаїда стала мадам Руа і житиме в Бресті зі своїм білявим чоловіком.

Вчора талеб затримався в Елен довше, ніж велить звичай. На її прохання він переклав суру з Корану і порівняв її з текстом з Євангелія. Нарешті він вимовив те, що відкладав протягом усього вечора. Він сказав, стоячи на порозі її будинку:

— Капітан просив передати вам, що корабель зніметься з якоря за десять днів. Він просить, щоб ви були готові.

Елен спокійно сприйняла новину. На її гарному втомленому обличчі не відбилося ніяких почуттів.

— За десять днів, — сумно повторив він. — Це так жакливо — більше не побачити вас.

Він кусає губи.

— Я кажу від імені дітей, — вимовив він, злякавшись того, що тільки-но сказав.

Елен проводжала його очима, а коли він вже був далеко, закричала, що вона ще нічого не вирішила.

— Не знаю, чи я зможу жити в іншому місці. Мій чоловік спить біля підніжжя цієї скелі.

Елен розмірковувала всю ніч. Рішення прийшло вранці. Більше питань немає. Вона вже звикла жити обличчям до бухти, з відкритим обрієм. Будинки, оточені мурами,

бранці великих міст більше не для неї. Вона задихатиметься там. У Франції Елен буде вдовою у товаристві інших вдів, а тут вона вчителька, муйяма, яка несе знання. Талєб, який так добре знає мови, в усьому допомагатиме їй. Меді й надалі дбатиме про неї. Він пообіцяв збільшити класну кімнату, прибудувати кімнату для лікаря. Його невдале самогубство зробило зі зрадженого коханця відповідального мужчину. Зрештою, він як спадкоємець свого батька стане вождем племені. До того ж усі мешканці Бані Хайя хочуть цього.

А Мокран, який відійшов від активного життя, шкодує тільки про одне: чому він не залишив Елізу для свого сина і не продав Лаузу еміру кзара. Якби він так учинив, то порятував би себе від багатьох нещасть.

XXXIV

Еліза залишила двох сонних дітей і палац, який прокидався вранці. Десятки рабів поралися біля голуб'ятні. В кареті Лаузи дуже трусило, але це не заважало дівчинці згадувати недавні події. Невже Франція стоїть за всіма багатствами колишнього юнги? Як вийшло так, що в неї збираються послі, місцеві знаменитості, вожді племен? Здається, Дюбуа-Тенвіль задоволений, що знайшов одну з тих, хто порятувався після кораблетрощі. Він готовий їх повернути на батьківщину разом з тими двома, які лишаються на Тенесі.

— Які новини від матері Жанни? — спитала вона переляканим голосом.

Він щось відповів коротко. Її увагу привернув невеличкий чоловічок, з яким повірений тихо розмовляв.

— Це архітектор Бутен, — прошепотіла Лауза. — Він обміряв Алжир вздовж і впоперек протягом року: від Саеля до Рифа, від Сахари до моря. Імператор доручив йому зробити картографічну розвідку місцевості.

— Який імператор? — здивувалася Еліза.

— Наполеон.

— Відколи він став імператором?

— Вже два місяці.

Лауза розреготалася, коли згадала, що дівчина, живучи в оазі, не могла знати про цю подію.

— Його коронував у Нотр-Дамі сам папа, який прибув з Риму, хоча й не хотів цього. Красива церемонія! А Європа тимчасом стікала кров'ю. Про нього стільки всього розповідають! Він засилає агентів в усі країни, які він хотів би завоювати, і шукає співучасників серед ворогів тамтешніх режимів. Мсьє де Нурсія в Персії, Ласкарус у бедуїнів, Бутена закинули в Алжир. Він вивчає побут і звичаї алжирського народу, щоб краще прощупати слабкості їхніх урядів. Він удавав, ніби цікавився природними копалинами країни, її рослинністю, питною водою, а насправді цікавився людьми. Він хотів би познайомитися із керівником Кадрії на нейтральній території, тобто у мене.

Еліза знов поглянула на Меєддина, який кланявся гостям Лаузи, тиснучи руки, які тяглися до нього. Його густі чорні вуса ховали презирливу посмішку.

— Чи він друг деєві? — спитала вона в господині.

— Його найлютіший ворог. Одначе вони мають спільні інтереси: коні та ненависть до турецького султана. Дей

гне спину перед Оттоманом, щоб приховати свій жах. Меєддин схиляється лише перед Богом.

Раптом Лаузі, напевне, здалося, що вона забагато говорить, і красуня покинула Елізу. Шлейф її зеленої сукні звивався, як змія. Зеленої, як її очі та як величезний смарагд на її правому мізинці.

Еліза обвела поглядом гостей. Іспанський дипломат розмовляв з американцем Вільямом Шалером про умови проживання євреїв на території Алжиру.

— Є звичай не приймати євреїв удома. Іноземними торгівцями вважаються тільки ліворнці, і лише з ними мають справи. Єврейського банкіра, підозрюваного в шахрайському банкрутстві, спалюють на вогнищі. Якби то був християнин або магометанин, його б повісили. Євреї зобов'язані одягатися в чорне, колір, який зневажають турки. Плаття до середини ноги, чорний тюрбан, одягнений на фетровий ковпак. Правда, єврей може отримати статус християнина, якщо публічно з'їсть свинини. Мавританські євреї не мають права залишати свій квартал. Цього вимагають оттоманці. Вони тут головні. Дей є їхнім васалом. Вони обіймають усі важливі посади і вважаються шляхтою, навіть якщо насправді такою не є. Їх бояться й ненавидять. Вони мають вплив на ту-тешне населення. Заможні алжирці копіюють їх. Не лише тим, що беруть собі кілька дружин, але й тим, що також беруть собі ще й хлопчиків.

Від останньої фрази у Елізи в пам'яті відкрилася недавня рана, яку спричинило убивство Мансура й Омрана.

— Чи це правда, що тут мужчини беруть до себе хлопчиків? — питає вона свою старшу подругу.

— Содомія є звичним ділом для заможних будинків і палаців. Дружини й конкубіни розорюють деїв та міністрів. Вони їх заміняють молодими рабами, яких засипають подарунками. Хлопчик дея носить газові сорочки з гудзиками із коштовного каміння, шовкові пояси по декілька разів оперезують їхні стегна, а їхні пантофлі зроблені з жовтого сап'яну. Їм дозволяється заходити взутими до дивану, коли я повинна лишити черевички на порозі.

— Але яке твоє місце в усьому цьому? — не витримує Еліза.

— Моє місце не тут! Я їду звідси! Дюбуа-Тенвіль довірив мені іншу місію. Я матиму більш славу долю, ніж бути фавориткою зачуханого дея, на якого чекає нагла смерть. Я їду в Стамбул до султана.

Поки Еліза пригадує свої нічні розмови з Лаузою, перед її очима миготять червоні, руді, криваві краєвиди. Вчора на прийнятті вона побачила кров на горлі в керівника Кадрії і мало не закричала. Слава Богу, то був лише відбиток від полум'я від кануна* в центрі вітальні. Ворожка, яку найняли для того, щоб розважати гостей, уважно вивчала його руку.

— Вас уб'ють у ваших рідних стінах. Ваш син очолить після вас ваших людей. Він битиметься, як лев, щоб звільнити свою країну, але буде переможений. Він помре на засланні. Його ім'я буде Абд ель Кадир, або Раб Всемогутнього.

Обернувшись до Елізи, вона сказала, що та одружиться із сином чоловіка, який продав її. Капітану Бутену вона розповіла про сумний кінець його хазяїна:

---

* Канун — тут жаровня.

— Він помре на маленькому острові, отруєний своїми приборниками.

Невтомна і ненаситна, вона обходила всіх гостей. Її очі світилися.

Дюбуа-Тенвіль оглянув гостей і заговорив без вступу:

— А що ти скажеш про тих п'ятьох францужок — вони поїдуть з Алжиру до Франції? Ці жінки є заручницями дикунів з Бані Хайя.

— Вони ніякі не заручниці, — відповіла бедуїнка. — Я бачу, що вони житимуть і помруть на цій землі, а потім їх поховають у білій будівлі на березі. Найстарша з них стане дуже шанованою святою, більшою, ніж Лалла Кадіжа, важливішою, ніж Лалла Афша. Неплідні жінки завагітніють, коли відвідають її зайю, вигнані знайдуть домівку й кохання.

— Замовкни, жінко, — запротестував повірений у справах.

А потім звернувся до Лаузи, щоб та вигнала ворожку геть.

— Ти можеш вигнати мене, але не зміниш долю. П'ятеро франжі стануть частиною того народу, який ти зневажаєш. І ніхто не буде змушувати їх до цього. Ти маєш шанувати їхній вибір.

— Але ж не маркіза, — протестував Дюбуа-Тенвіль. — Я не можу уявити, щоб вона розділила життя з убивцями свого чоловіка.

Він звернувся до гостей:

— Доля капітана де Куртавре ще й досі невідома. Ми сподівалися знайти його серед живих, поки не повернули додому всіх французів, які потрапили в руки до горців. Маркіза серед них не було.

Серце Елізи калатало тим сильніше, чим ближче був кінець її подорожі. Візник не розмовляв з нею, тільки попереджував про зупинки. Тоді вона виходила з карети й сідала в затінку дерев, поки він годував і поїв коней.

В Сіді-Фрей біля пагорбів, біля підніжжя масиву Шенуйа діти пропонували їй керамічні вироби й римські монетки і дуже засмутилися, коли дівчинка показала їм свої порожні кишени. В Теффаседі, на цвинтарі, біля руїн вона побачила базиліку з багатьма похованнями. Написи на камені свідчили про те, що її було побудовано в VI столітті. Вона довго не відводила очей від мавзолею, багато разів обійшла навколо нього. Чия прославлена смерть спочиває під цими каменями?

— Це могила румії*, — пояснив їй саїс.

Хто вона, християнка, яка спочиває під цим розкішним монументом? Шістдесят мармурових колон оберігають її сон. На замкнутих дверях викарбувані гігантські хрести, свідчення її релігії.

Еліза сипала безліччю запитань. Візник розповів їй, що Румію дуже любив шляхетний мусульманин, а потім дуже оплакував її кончину. Під цими плитами заховані скарби. Принаймні так розповідає легенда. Розкопки, організовані правителем, жакливим Османом-пашею, нічого не дали. Він наказав розбити надгробок пострілом з гармати, але нічого не знайшов. Його наступник реконструював мавзолей.

Теффасед зник за поворотом. Але Еліза не могла забути поховання християнки. Нарешті підїхали до Тенесу. Її губи шепотіли молитву:

---

* Румія — християнка.

— Мій Боже! Зроби так, щоб мати Жанна була ще жива!

Селище здалося їй меншим, ніж вона запам'ятала його. Будинки нижчі. Вони здаються хворими. Тільки гордо височіють пальми й мінарет. Мертві тіла, кинуті в рови обабіч дороги, отруюють повітря. Нікого нема на площі або на майдані біля мечеті. Еліза просить візника підїхати прямо до будинку Мокрана, єдиного, кого вона тут знає. Замкнуті двері, зачинені віконниці свідчать про запустіння. Всюди двері, на яких стоїть вапняний знак. По кутках піраміди нечистот. На вулицях хазяїнують кістляві пси. Еліза питає себе, чи вона не помилилася селищем. Вона вже ладна кудись їхати звідси, коли зі злиденної хури вилазить старий. Він робить широкі жести. Його палець вказує на зайю на пагорбі. Мешканці Тенесу перебралися туди, залишивши своє селище мертвим. У кожному будинку лежить мертвяк.

— Підлі боягузи. Вони ховаються за спиною святого.

— А французька черниця?

— Від учорашнього дня вона у Мулуда. Це вгорі, за рожковим деревом. Нещасна жінка прийшла з корабля майже нежива. Вона повернула життя франжі, а вони віддали їй свою недугу. Вона не могла йти. Мулуд приніс її на спині. Він був схожий на мурашу, яка тягне гору. Я б на твоєму місці зачекав кілька днів, перш ніж іти до неї. Дай їй трохи часу зупинити хворобу, зламати лапи Ібліса. Краще піди до маркізи. Це білий будинок на скелі. Чума не насмілилася йти туди. Цю жінку захищає її гордість. Всі сироти Тенесу знайшли в неї притулок. Вона навчила їх говорити

по-французьки, а вони навчили її не бути такою пихатою.

Старий клацнув батоном, щоб зігнати круків з даху. Тінь від їхніх крил впала на стежину. Вдалечині, між двох дюн, виднівся корабель. Еліза відчула дроз, коли побачила корабель, який прийшов сюди по неї та її подруг. Він нагадує труну. На вітрі в'ється чорний прапорець. Ніхто не має сил забрати його. Чума, яку нарешті подолано, лишила по собі величезну втому. Жодного обличчя в ілюмінаторі. Жоден моряк не гуляє по палубі. Почувши шум коліс, а потім голос рибалки, Мулуд поспішає до візка. Радість світиться в його очах. Вперше за тривалий час чужинці наважилися приїхати до Тенесу. Старий кличе пасажирку по імені. Він упізнав ту дівчинку, яку бачив тільки побіжно рік тому в будинку Мокрана. Він не може не знати, яке місце займає вона в серці Йемми Б'нет, і кличе візника йти вгору по стежці.

Еліза здивувалася, почувши своє ім'я. Старий, який махає руками біля візка, має знати її, бо він питає, чи добре їй було у еміра кзарського.

— Ти приїхала в гості до Йемми Б'нет?

Вона вже чула це слово. Відразу після кораблетрощі. Так юрба назвала черницю.

— Відведіть мене до неї, — благає Еліза.

— Вона може не впізнати тебе. Гарячка позбавила її зору.

— Але я її впізнаю. Я доглядатиму і вилікую її.

Її тон не терпить заперечень. Вона сходить на землю і просить Мулуда показати їй дорогу.

— Ти можеш повернутися до Алжира, — каже вона візникові.

— Я ще не виконав усіх наказів, — відказує чоловік. — Я маю переконатися, що французький корабель привіз усі ті речі, які замовляла моя господиня. Має прибути караван, щоб відвезти їх до Алжира. Тридцять шість верблюдів, стільки ж мулів і людей. Сітті Лауза наказала, щоб роботу було зроблено протягом ночі.

В його тоні з'явилось занепокоєння.

— Скільки живих лишилося на борту?

— Десь чоловік двадцять, — відповів Мулуд.

— Отже, сорок рук, — вголос підрахував він. — Цього не досить, щоб вивантажити чотириста скринь. Він вельми занепокоєний і розчарований.

— А в цих скринях щось важке? — насмілився запитати наївний Мулуд, готовий запропонувати руку допомоги.

— Вбрання, — з іронією відповідає візник, — фаворитка дея одягається з Парижа. Так принаймні мені було сказано.

Він глянув, і його погляд був таким же сальним, як і руків'я батога, яке він стискав своїми брудними руками.

XXXV

Мати Жанна сама діагностувала свою недугу. Вона тільки-но приготувала їжу для моряків. В двадцяти казанках димів суп для двадцяти хворих, які одужували. І раптом в неї заболіли руки, ноги, потилиця. В голові почало стукати, з'явилася спрага. Вона випила кілька склянок води й не відчула полегшення. Мати Жанна ще намагалася боротися проти немочі. Це від морської хитавиці, а не від слабкості

все пішло обертом. Вона намагалася опанувати себе, щоб триматися перед очима своїх пацієнтів, адже ті, хто щойно вирвалися з обіймів чуми, з надією дивляться на неї. Вони не повинні бачити її в такому стані. Її недуга може зашкодити їм. Вони ще ослабкі, щоб боротися. Вона обслуговує їх, роблячи все, щоб вони нічого не помітили: спирається ліктями на стіл, щоб не було видно, як тремтять її руки, спирається на стіни, щоб не хитатися. Вона збрала порожні казанки і побажала їм доброї ночі. А сама заквапилася на палубу, до свіжого повітря, бо її знудило. Шаїда першою побачила її воскове обличчя. Вона голосно закричала від жаху. Прибіг стривожений Мулуд. Він затулив їй рота, щоб вона замовкла.

— Ніхто не повинен знати, — прошепотів він їй на вухо. — Займайся ними. А я подбаю про Йемму Б'нет. Обіцяю тобі витягти її з цієї хвороби. Святі не помирають. Ця жінка свята.

Її очі, напівсліпі від гарячки, все-таки побачили Елізу. Мати Жанна не сумнівається, що вона на порозі смерті. Дівчинка приїхала, щоб востаннє побачити її. Вона розпитує її про все, вона все хоче дізнатися про неї, поки смерть остаточно не затьмарила її розум.

— Оаза? Пальмовий гай?

— Я не змогла покохати сина еміра. Його вбили, а я втекла до пустелі.

— Ти кажеш, до пустелі?

— Я б там померла від спраги, аби мене не врятував Туарег. Він привіз мене в селище до однієї жінки, яка навчила мене ткати килими. Вона дала мені козу, коли я мала піти від них.

— А чому ти не лишилася в неї?

— Мені необхідно було знайти вас. Я пройшла багато міст, не запам'ятавши їхніх назв. А в Алжирі я зустріла юнгу Бенжамена.

— Ти говориш про фаворитку дея?

— Ви усе знаєте?

— Я знаю тільки давні факти. Я нічого не чула про неї протягом місяця. З нею може багато всього статися за тридцять днів. Вона могла стати імператрицею Китаю чи Персії, або султаншею в Стамбулі.

Еліза заспокоюється: іронія матері Жанни не наводить на думку, що вона помирає.

— Я певна, що бачила нашого юнгу в Алжирі, — наполягає Еліза, стримуючись, щоб не розреготатися.

— Де вона шпигує на користь Франції, на користь дея, а також їхніх спільних ворогів. Такі як Лауза мають розпалювати серця і не йти далі, розпалюючи вогонь війни. Скрині зі зброєю, призначені для неї, що зараз у трюмі корабля, підуть на дно, якщо Господь подарує мені хоча б один день сили і здоров'я.

Вона випросталася. Її непевний погляд намагається зосередитись на Елізі. Вона все ще не може повірити, що дівчинка не примарилась їй.

— Хто привіз тебе сюди?

— Візник Лаузи.

— Він привіз мені мою дівчинку і одночасно служить дияволу!

Розмова виснажила її. Її голова падає на подушку. Її раптова німота та закам'яніле обличчя стривожили Елізу. Мулуд радить дати їй поспати. Тільки сон може заспокоїти все, що вона пережила.

— Ходімо. Я відведу тебе до маркізи. Ти переночуєш у неї. Я прийду по тебе завтра вранці.

Еліза не хоче покидати матір Жанну. Вона ніби нічого не чує. Вона підігріває воду, наливає її в миску, миє хвору, переодягає її, перестеляє постіль. Надворі вітер стогне у гіллі ріжкового дерева. Рік тому, в таку саму ніч, «Ле Баннель» з'явився біля цього узбережжя, і його можна було побачити крізь це гілля.

Еліза вдивляється в сутінки, щоб побачити точне місце кораблетрощі. Пісок не зберіг слідів масакри. Сльози не заважають їй уявити розгойданий хвилями пліт. Тубільці, які ревуть за дюнами, прийдуть пасажирам на допомогу. Раптом настає жах. Простягнені руки, які шукають допомоги, ламають палицями, а черепи пробивають кілками. Крики чайок зливаються з ревами прокляття й благаннями про допомогу. Навколо Елізи виростають купи мертвих тіл. Чому вона лишилася жива? Вона й сама дивується цьому.

Вона не пам'ятає, як опинилася в домі вождя племені. Її радість знову бути поряд з матір'ю Жанною тривала недовго. Три гаманці з золотом розлучили їх. Ці три гаманці вбили Омрана і Мансура в будинку біля криниці. Всюди була кров: на порозі під мушмулою, на дорогах у пустелі, на сходинах палацу еміра. Її не було тільки на шлюбному простирадлі. Бабуся Мансура казала, що може своїм пальцем зруйнувати її цноту. Мансур був би живий, аби вона погодилась. Кривавим було сонце над пальмовим гаєм оази, червоними були надгробки, де зустрічалися двоє коханців. Червоним був вогонь у хамсині. Червоним був берег ріки у селищі, де мешкали самі жінки. Чому вони носили чорні плащі, якщо їхні чоловіки були живі? Може, вони носили жалобу по чоловіках, які покинули їх і пішли жити в місто? Ті, хто йдуть, ніколи не вертаються. І сини йдуть за ними. А дівчата поповнюють число солом'яних вдів. Червоним був килим, який вона ткала. Вона виткала своє ім'я

червоною ниткою. Червоне й чорне, кольори свіжої та засохлої крові.

Мулуд запалив ліхтар у неї за спиною і почепив його на стіні. Світло залило обличчя Елізи. Серце козаря защеміло, коли він побачив сльози на її щоках.

— Я хочу побачити Мокрана, — хрипко промовила вона. — Я хочу знати, чому...

Кінець фрази потонув у нескінченних риданнях і схлипах.

— Ти тут більше нікого не побачиш. Особливо жінок. Своїх він послав назад, до їхніх родин. Імам сказав, що він має спокутувати вину. Ти побачиш не мужчину, а скелет. У своїй білій гандурі він схожий на привида. Він молиться день і ніч, а також б'ється головою об стіну, коли згадує, як його мучила Лауза. Те, що він каже цій грішниці, може зворушити каміння. Він наказує їй піти з його пам'яті, забути його ім'я та ім'я його сина.

— ...Меді забув тебе. Ти вважаєш, ніби розбила його серце, але ти тільки загартувала його. Краще б я віддав тебе еміру кзара, а дочку Йемми Б'нет залишив для Меді.

Еліза не розуміє натяків. Вона повільно обертається до постаті на порозі і говорить до нього, хоча й не бачить його, відтоді як хмарка напливла на місяць.

— Краще б Мокран убив і нас. Ніхто з нас не знайшов щастя в цих краях, — каже дівчинка.

Голос Мулуда тремтить від гніву:

— Хто ти така, щоб судити те, що сталося? Це Всевишній штовхнув тебе в цю країну, він відпровадив тебе до Сахари, а Марі до Рифу, а Сітт Елен та Йемму Б'нет залишив тут. Перша вберегла дітей від хвороби,

а друга врятувала дорослих від смерті. Ти не повинна бачити тільки темний бік речей. Йди спати. У твоєму житті буде ще дуже багато денного світла.

XXXVI

Марі дивиться на своє дитя, а потім на ниву, яка простягається аж до передгір'я, і намагається не шкодувати про те, що залишилася тут. Снопи стоять золоті, як сонце. Завтра з них вибиватимуть зерно. А соломною годуватимуть худобу, коли настануть холоди.

Марі знає про епідемію чуми, яка напала на Тенес, знає про те, що роблять мати Жанна і маркіза, щоб урятувати тих, кого можна. Посланець від французького консула дав їй адресу цим двом жінкам, які написали їй і запрошували її якомога швидше приїхати до них разом зі своїм немовлям. Марі відповіла їм. Її лист ішов до них три місяці. Вона писала, що не може виїхати з Рифу, поки не закінчилися жнива, поки не відремонтовані стайні, поки худобу не відігнано в гори на літні пасовиська, поки не вириті нові криниці для мешканців дуара. Вона покаже їм свою дитину після Айнасари, яку має відсвяткувати разом зі своїми фелехами. Вогні Айнасари схожі на вогні Сен-Жана. «Сен-Жан, Жан Субіран», — пристрасно шепоче вона. Подібність цих свят вражає і зворушує її. Вона тихенько наспівує:

— Дай нам мед з останньої фіги
мед з останньої квітки
краплю першого дощу
полум'я останнього вогнища
воду першого джерела.

Голос Марі тремтить. Вона думає про Джелілу, яка влаштовує страшні сцени, дорікаючи їй, що вона буде криниці для убивць Сіді.

— Ти дала їм хліб, а тепер даєш воду.

Вона дорікає, а потім погрожує.

— Я підпалю врожай, я кинусь у криницю. Ти свідомо вбиваєш мене!

Фатіма, яку непокоїть сумне обличчя молодої господині, каже, щоб вона не звертала уваги на Джелілу.

Сітт Маріам має думати про себе. Вона засинає сама і прокидається сама. Кров, яка щомісяця виходить з її утроби, не зустрічає на своєму шляху нічийого сім'я. Сітт Маріам не повинна ходити до мзара після місячних. Жінки очищують себе тим, що зближуються з чоловіком.

Марі потрібен не чоловік, а Жан. Її бажання побачити його знов таке величезне, що він починає маритися їй. Тиждень тому їй здалося, ніби він йшов по великій дорозі, і вона боса побігла до нього. Впала на коліна на битий шлях, припала обличчям до незримого обличчя. Обнімала порожнечу, яка здавалася їй Жаном.

Хадж, який нікуди не подівся, сам прийшов до неї й пояснив їй її видіння.

— Чоловік, який живе на іншому краю землі, врешті-решт почує твій голос. Він знайде дорогу до цього будинку. Він допоможе тобі обробляти ці землі і стане хорошим батьком твоєму синові. Люди з дуара полюблять його, і він сторицею відповість їм на їхню любов.

— А Джеліла?

— Вона не знатиме його. Щільно закривайте криниці, якщо дуже хочете бачити її живою. Лишайте неорані землі, якщо боїтесь вогню.

— А я прийду за три дні, — сказав він на прощання. — Три дні, три тижні й три місяці є в нього у розпорядженні, навіть якщо його вуха стануть глухими до слова Корану.

XXXVII

Меді зі здивуванням довідався про повернення юної француженки, одруженої з сином еміра кзара. Чи вона втекла? Чи її вигнав її чоловік? Він напружив пам'ять, пригадуючи обличчя Елізи в будинку його батька, адже вона мала бути там разом з іншими полонянками. Але він зміг пригадати тільки маркізу, пихату навіть в її подраній сукні, черницю, яка й тоді була спокійна й просвітлена, Марі Бельтер, яка так гучно ридала. Лауза з'явилася за тиждень. Мулуд знайшов її напівмертву серед скель, Йемма Б'нет лікувала її протягом семи днів, тримаючи її з'яву в таємниці від усіх. У Меді зупиняється серце, коли він думає про неї. Це всохла криниця його життя, страшна таємна рана. Він поклявся більше не любити жінок. Одначе він не може стримати серцебиття, коли бачить Елізу. Він побачив її вночі біля хижки Мулуда. Ліхтар освітив її профіль, і Меді ніби побачив мармурову статуетку. Вона нерухомо стояла, обличчям до моря. Починала лютувати буря, але це, здається, не тривожило її. Наступного дня він побачив її в Елен, і не зміг стримати бажання ледь торкнутися пальцями її щічки, настільки нереальною здалася йому вона. Вони зустрічалися щодня, обговорюючи, як бути з дітьми, які втратили батьків і яким нема куди подітися після того, як маркіза поїде. Для неї скоро буде готовий корабель. Скоро все полагождать, від трюму до головної щогли.

Роботи вистачає для всіх. Одні плетуть снасті, другі лагодять трап за допомогою старого троса, треті перевіряють запасний інвентар, четверті закладають отвори, п'яті перевіряють управління кораблем, шості наново вчаться лазити на щоглу, бо їхні ноги ослабли після тяжкої хвороби.

Сидячи навколішках на піску, Меді кидає камінці в корабель, який має відвезти Елізу, ніби в такий спосіб може перешкодити цьому. Вчора він намагався розділити радість дівчини, яка от-от мала їхати додому. Але він мовчав, і це можна було витлумачити як щось недружнє. Він навіть шкодував, що епідемія закінчилася. Тепер ніщо не може завадити її поверненню. Мертвих поховано, нечистоти винесені, стіни побілені, життя в Тенесі входить у звичну колію.

Мешканці селища працюють день і ніч, щоб повернути Бані Хайя його звичний вигляд. Тільки Мокран не бере участі в цьому. Він молиться. Вороги кажуть, що то він боїться влади. Він молиться, щоб не прийшли яничари відвести його до володаря Алжира. Мокрана кинуть до в'язниці, де Порта виправдає його, а Наполеон про нього забуде.

Але ситуація владналася вчора, коли Мокран вирушив до хижки Мулуда.

— Він вирішив оголосити про свій відхід від справ, — шепочуть наївні.

— Він хоче попросити руки Елізи у Йемми Б'нет, — сподіваються сентиментальні.

А злі язики притримуються іншої думки. Мокран вирішив попросити у Йемми Б'нет заступництва з боку Франції.

По дорозі вождю Бані Хайя ставлять багато питань. Але він відмовився відповідати, тільки каже, що його наміри поки що — таємниця. Але таємниці, так само як і сніги, не затримуються на вершинах, весь Тенес дізнався про все за годину.

Мокран запропонував свій будинок черниці. Вона може зробити там все, що захоче: диспансер, лікарню, або навіть монастир, якщо має таке бажання.

— Ви можете там молитися вашому Богу, — пробуркотів він.

— Мій Бог є вашим, — відповіла черниця. — Він у твоїй зауїї, у мечеті. Твій муедзин вважає, що співає з Корану, але сутність його слів прийшла з Євангелія.

Світло надії спалахнуло на його старому обличчі.

— Ти твердиш, ніби в нас один Аллах? Тоді скажи своєму Наполеону, щоб він перестав мучити мене.

Повернувшись до себе, він довго дивився на море. Вперше він насмівився підвести очі на корабель, який прийшов по жінок. І от тепер Йемма Б'нет, Еліза та маркіза вирішили не покидати Тенесу. З цієї відстані моряки на палубі здаються крихітними. Лунають лайка і накази, шогла гойдається, і це справляє враження сум'яття. Мокран не знає, що перерозподіл обов'язків завжди викликає зайву метушню. Якір піднято, вітрила напинаються зюйд-вестом, звільнено великі марселі, корабель вирушає в плавання. Про це говорять смуги за кормою і звуки пісні, яку співають моряки.

Мокран дивиться, як відпливає корабель, і відчуває полегкість. Але мешканці Тенесу довго пам'ятатимуть останню ніч, коли корабель ще був на рейді. Пам'ятатимуть грюкіт, з яким на скелі виносили ящики, потім вантажили їх на спину верблюдів, і це тривало до світанку. Люди, здавалося, нічого не чули, ховаючись за дверима й віконницями. Вони не хотіли втручатися в цю метушню. Але вони не могли не знати, що то була зброя, яку привезли в Алжир для того, щоб покласти край режиму дея і турків. Що Регентство і Порта вирішують свої стосунки без їхнього

втручання. Бані Хайя вже пройшли свій власний шлях страждань і лиха. Земля Тенесу впилася кров'ю, а цвинтар Тенесу переповнився могилами. Вони сплатили свій борг Творцеві. Чума вразила лише їх.

Елен та Еліза дивляться, як відпливає корабель, зі щемом у серці, але без найменшого жалю. Їхнє рішення здивувало капітана. Але він не намагається переконати їх змінити думку. Він дуже поспішає залишити Тенес. Це море проковтнуло так багато його моряків.

— І що я маю сказати моєму начальству? — сухо питає він.

Йемма Б'нет відповіла за всіх. Занадто слабка, щоб говорити, вона висловлювалася за допомогою жестів. Її старі руки малюють поздовжні й горизонтальні лінії. Не має значення — дзвіниця чи мінарет. Вона закликає людей будувати те і те. Дзвіниця скликає віруючих. З височини мінарету муедзин промовляє добрі слова.

ЕПІЛОГ

Легенда розповідає, що за тридцять років до того як Франція колонізувала Алжир, Елен де Куртавре була першою учителькою, а Жан Субіран — першим колоном, який заїхав аж до Високої Кабілії, шукаючи Марі. Тільки працюючи на землі, він зміг забути жахіття Сан-Домінго, де французи й тубільці виявляли нечувану жорстокість.

Від шлюбу Меді та Елізи народилося багато дітей, які в свою чергу народили інших дітей. Йемма Б'Нет стала чимось на зразок святої. Мешканці Бані Хайя, вшановуючи її, спорудили мавзолей на скелі, де вона любила стояти, споглядаючи Середземне море, яке відділяло її

від батьківщини. Останки її подруг також згодом перенесли до того святилища, яке отримало назву Зауйя Йемми Б'нет, або мами Бінет. Через два століття після своєї кончини черниця, яка залишила Тулон, щоб заснувати монастир в Порт-о-Пренсі, допомагає жити людям Бані Хайя. Та святиня вивищується над бухтою Сухалія, поряд з якою знаходиться селище рибалок, яке зветься Тенес.

А Лауза ще довго збуджувала уяву та давала поживу чуткам. Немає сумніву, що французенка, яку взяли в полон у відкритому морі, а потім запропонували султанові в Стамбулі, могла бути тільки нею. Еме Дюбук де ля Рів'єр — це одне з її останніх імен. Неймовірна жінка! Їй вдалося містифікувати Історію.

Курі-Гата, Венера

К21

Полонянки мису Тенес: роман. Пер. Є. Кононенко. — К: Факт, 2002. — 240 с.

ISBN 966-664-033-3

Події роману переносять читача до Алжиру початку ХІХ століття, де біля мису Тенес потрапляє в кораблетрошу французький корабель. П'ятеро французьких — молода вагітна маркіза, літня черниця, амбітна авантюристка, юна наречена та дванадцятирічна дівчинка — опиняються, розгублені й безпомічні, у жорсткому чоловічому світі мусульманського Сходу.

Як складається доля жінок у чужій країні, як кожна з них шукає своє місце у цілком відмінній від звичної з дитинства системі цінностей — саме про це емоційний, еротичний та глибоко психологічний роман видатної французької письменниці Венери Курі-Гата.

ББК 84.4ФРА6—44

УДК 821.133.1—311.3

Роман

КУРІ-ГАТА Венера

Полонянки мису Тенес

Київ, «Факт», 2002, 240 с.

Редактор *Олена Шарговська*

Літературний редактор *Олена Дейнеко*

Технічний редактор *Оксана Кравцова*

Верстка та макетування *Дмитро Фінкельштейн*

Коректор *Богдана Матіяш*

Видавництво «Факт». 04080, Україна, Київ-80, а/с 76

Тел./факс: (044) 417-70-83

www.fact.kiev.ua

E-mail: office@fact.kiev.ua

Здано до виробництва 29.12.2001. Підписано до друку 15.02.2002. Формат 75×90 1/32. Друк офсетний. Папір офсетний № 1. Гарнитура «Таймс». Ум.-друк. арк. 7,22. Обл. вид. арк. 7,75. Наклад 5 000 екз.

Надруковано з готових форм на АТ «Віпол», м. Київ, вул. Волинська, 60.

Відома французька романистка та поетеса Венера Курі-Гата народилась у 1937 році в Південному Лівані, з 1972 року живе у Франції.

Автор тринадцяти романів та одинадцяти збірок поезії. Серед найвагоміших доробків письменниці слід відмітити романи "У мертвих немає тіні" (1983), "Мертвий дім" (1984), "Коханка шляхтича" (1992), "Полонянки мису Тенес" (1995), а також збірки поезій "Монолог мерця", "Тіні та їхні крики" і "Байки для глиняного народу".

Твори Венери Курі-Гата перекладалися італійською, російською, голландською, німецькою та арабською мовами. Вона лауреат літературних премій, серед яких такі престижні, як премії Малларме, Аполлінера та багатьох інших літературних премій, кавалер ордена Почесного Легіону (2000 рік).